NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXIX. évf. 1985 2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

EGYED PÉTER: A reklám és a jelmondat a mindennapi élet jelrendszerében 95
KÁNTOR LAJOS: Ady örökösei a Világosság műhelyében 103
KÖTŐ JÓZSEF: Színjátszás Brassóban és a Brassói Lapok színházszervező munkássága (1918—1940) 113
FODOR KATALIN: A szójelentés-képzés egyéni fejlődési folyamatának lélektani kutatása 127
MURÁDIN LÁSZLÓ: Adatok a népi gyermekjátékok szókincséhez . . 135

Kisebb közlemények

KOZMA DEZSŐ: „Téged dalollak... emberi nagyság" 149
BÍRÓ ZOLTÁN: Tréfás kapcsolatok falusi környezetben 154

Adattár

MÓZES HUBA: Irodalomtörténet — 1984 159
BURUS JÁNOS: Pipe helynevei 165

Szemle

Kántor Lajos, „Vallani és vállalni" *(Cs. Gyímesi Éva)* 173
Pozsony Ferenc, Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák *(Almási István)* 174
* * * Bibliografia relaţiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice: 1859—1918 *(Mózes Huba)* 178
Csetri Elek, Kőrösi Csoma Sándor *(Bodor András)* 180
Bíró Béla, A tragikum tragédiája *(Kereskényi Sándor)* 182
Imreh István, A törvényhozó székely falu *(Keszeg Vilmos)* 184
Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok — 1984 *(Csutak Judit)* . 185
Emanuel Vasiliu, Sens, adevăr analitic, cunoaştere *(Szabó Zoltán)* . . 188
Bíró Zoltán, Beszéd és környezet *(P. Dombi Erzsébet)* 190
Egy új személynévtárról *(B. Gergely Piroska)* 192

Hírek

SZABÓ ZOLTÁN: Alexandru Rosetti akadémikus kilencven éves . . 195

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ

Anul XXIX. 1985 Nr. 2

SUMAR

Studii

PETER EGYED: Simbolisme sociale: reclamă, deviză 93
LAJOS KÁNTOR: Moştenitorii spirituali ai lui Ady în atelierul redacţional „Világosság" 103
JÓZSEF KÖTŐ: Activitatea teatrală maghiară braşoveană între anii 1918—1940 113
KATALIN FODOR: Cercetări psihologice privind dezvoltarea individuală a procesului de semnificaţie 127
LÁSZLÓ MURÁDIN: Date dialectale privind denumirea jocurilor de copii 135

Articole

DEZSŐ KOZMA: Despre lirica lui Kosztolányi 149
ZOLTÁN BIRÓ: Consideraţii privind antropologia comunicării în mediu rural 154

Materiale şi documente

HUBA MÓZES: Bibliografia istoriografiei literare — 1984 159
JÁNOS BURUS: Toponime din Pipea 165

Recenzii

Kántor Lajos, „Vallani és vállalni" *(Éva Cs. Gyimesi)* 173
Pozsony Ferenc, Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák *(István Almási)* 177
* * * Bibliografia relaţiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice: 1859—1918 *(Huba Mózes)* 178
Csetri Elek, Kőrösi Csoma Sándor *(András Bodor)* 180
Bíró Béla, A tragikum tragédiája *(Sándor Kereskényi)* 182
Imreh István, A törvényhozó székely falu *(Vilmos Keszeg)* 184
Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok — 1984 *(Judit Csutak)* . 185
Emanuel Vasiliu, Sens, adevăr analitic, cunoaştere *(Zoltán Szabó)* . . 188
Bíró Zoltán, Beszéd és környezet *(Erzsébet P. Dombi)* 190
Despre un nou repertoriu de nume de persoane *(Piroska B. Gergely)* . 192

Cronică

ZOLTÁN SZABÓ: Academicianul Alexandru Rosetti la 90 de ani . . . 195

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX. évf. 1985. 2. szám

TANULMÁNYOK

A REKLÁM ÉS A JELMONDAT A MINDENNAPI ÉLET JELRENSZERÉBEN

A társadalmi jelhasználatban léteznek és működnek olyan jelszerkezet-csoportok, amelyek a politika, gazdaság és kultúra, valamint a mindennapi élettotalitás kölcsönös közvetítői. Eltérő tartalmú, formájú és bonyolultsági fokú jelszerkezetek és rendszerek ezek, más- és másfajta cselekvésekben használják vagy használjuk őket, eltérő indítékokból és eltérő célokkal. Közös jellemvonásuk azonban az, hogy a társadalom minden szintjén és rétegében működnek, politikai, gazdasági és kulturális javakként illetve tárgyakként, de anyagi mivoltuk legfontosabb jegye, hogy különböző téridői struktúrákat hordozó jelegyüttesek, amelyekhez nem rendelhetők kizárólagos értelmező-rendszerek. Önmaguk és nem-önmaguk — a társadalmi jelhasználatban emiatt nevezhetjük őket — *terminus operandi*ként — társadalmi szimbolizmusoknak. A jelszó, a reklám, a jelige és a jelmondat ezek közül számos olyan közös jellemvonást mutat, hogy érdemes együttesen foglalkozni velük.*

I. A legnevesebb reklámszakemberek véleménye szerint a reklám a politikai és vallási propaganda eszközeit vette át kezdetben, a reklám tehát genetikus kapcsolatban áll a politikai és vallási jelszóval. Fejlődésével a reklámtevékenység később visszahatott a politikai propagandára, ennek a struktúráját is átalakította, úgyhogy a nyugati demokráciák egyik lényeges vívmánya, a választási mechanizmus — A. Cadet és B. Cathelat véleménye szerint[1] — mint reklámhadjárat által vezérelt választási kampány tartalmában vált veszélyeztetetté, amennyiben az egyéni választást, a politikai döntés egyéni aktusát — itt nem elemzendő okok miatt — szinte megsemmisítette.

A kelet-európai reklámszakértők figyelmeztetnek arra, hogy bármilyen konkrét elemzésnek számolnia kell a kelet-európai országok gazdasági mechanizmusából adódó sajátosságokkal, elsősorban a termékstruktúra kevésbé differenciált voltával, amelyből a fogyasztói mechanizmus közvetlen termékorientáltsága származik. A közvetítésnek sokkal kisebb a szerepe, ennélfogva a reklámtevékenység is néhány alapvető funkcióra korlátozódik (hirdetés, beharangozás). Ismét fontos jellemző, hogy a reklámtevékenységnek elvileg és kulturálisan is másak a célkitűzései és az eszközei. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy perspektivikusan ez a közvetítési mechanizmus ne fejlődne és bonyolódna. Másrészt pedig a fenti tények nem változtatnak a reklámnak azon az alapvető funkcióján, hogy az a vásárlási propaganda mechanizmusában működő szimbolikus közvetítő, hogy a gazdaság alapmozzanata, a finális fogyasztási termékek és a mindennapi élet anyagi vonatkozásai (szükségletek) közötti kapcsolat egyik legfontosabb közvetítő láncszeme. A teoretikus elemzés ennélfogva megelőzheti a konkrét adottságokat.

A politikai jelszó és a reklám alapvető különbsége kommunikációs szempontból a címzettek eltérő jellemzőiből adódik. Olivier Reboul mutat rá arra,[2] hogy míg a politikai jelszó címzettje mindig egy közösség, a reklám címzettje az egyén. A jelszó a csoportideológiához kapcsolódik, az az értelmezője, ezzel szemben a reklám a névtelen és statisztikai egyénhez, de mégiscsak az egyénhez szól. A politikai nyelv tervezése ennélfogva mindig a csoportideológia alapvető szimbólumaiból és értékeiből indul ki, míg a reklám az egyéni anyagi szükségletek és érdekek sokkal általánosabb tényezőit veszi célba. A jelszót tehát jóval általá-

---

* Hosszabb tanulmány része. Az első közlemény *A jelszó és a mindennapi élet értékstruktúrája* címen A Hét 1980. évi 6. és 7. számában jelent meg.

[1] A. Cadet—B. Cathelat, *A modern reklám. Reklámpszichológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1974. 383.

[2] Olivier Reboul, *Le Slogan*. Paris, 1975.

nosabb történelmi-társadalmi feltételek fogják meghatározni (jóllehet aktuálisan konkrét kell hogy legyen), a reklámot ezzel szemben főként pszichológiai-motivációs tényezők alakítják, következésképpen ez kontextuálisan általánosabb.

Kontextusát elsősorban a kultúra biztosítja, mégpedig több vonatkozásban. A gazdasági-fogyasztási szükségletek egyben mindig kulturális szükségletek is, mivel kulturális hordozók formájában jelentkeznek. (A javak nemcsak az anyagi, hanem a civilizációs sztenderdből, a társadalmi-kulturális presztizsből eredő szükségleteket is kielégítik). A reklám mint közvetítő a mindennapi élet anyagi-kulturális valósága és a gazdasági vonatkozás közé bizonyos kulturális normákat iktat, szimbolizmusával kulturális szükségleteket elégít ki. Ahogy G. Wieswede írja: „A reklám szimbolikus formában igyekszik megfelelni ugyanezeknek a szükségleteknek, következésképpen számolni kell a szükségletekhez kapcsolódó kulturális normákkal. A gazdasági választás így szociálisan ellenőrzött és tükrözi a hátterében működő szociális normákat: a fogyasztó alapvető választása valójában abból áll, hogy elfogadja vagy elutasítja valamilyen csoport életstílusát."[3] A szimbolikus közvetítő funkcionális sajátosságai révén tehát a társadalmi-integrációs mechanizmusnak is eleme és ez a tulajdonsága ismét a politikai jelszóhoz teszi hasonlatossá.

A reklám hatékonysága éppen annak függvénye, hogy képes-e az alany szimbolikus értékválasztását kiváltani, tehát megfelelőképpen szintetizálta-e az adott értékválasztást kiváltó kulturális-, erkölcsi-, és hiedelmi modelleket?! A reklám-jel repertóriuma ennélfogva szorosan meghatározott: mindenképpen számolnia kell a fogyasztó attitűdjét befolyásoló kulturális tényezőkkel, amelyekben a tulajdonképpeni szükségletek kifejeződnek. A reklám kulturális-integratív funkciója így szorosan összekapcsolódik a fogyasztó saját társadalmi-, kulturális érték- és normarendszerének megerősítésével: minden reklámközvetítéssel létrejött vásárlási aktus a fogyasztó státusának megerősítése is, ha pedig nem jött létre, nyilván, gyengítése.

A reklám a kulturális önazonosság mítoszát fejezi ki, amennyiben érzelmi azonosságot létesít a javak és fogyasztójuk között, az egyéni stabilitás-érzet szimbolikus letéteményese. D. Victoroff a reklám szimbolikus jelentését pontosan az egyéni életvilág igenléséhez kapcsolja: „amikor a márkák és termékek sokaságából választunk, saját személyiségünket kívánjuk kifejezni, azt, amilyenek vagyunk, vagy amilyennek látszani szeretnénk. A reklámozónak mindig tekintettel kell lennie arra is, hogy a tárgyaknak hasznos jelentésükön kívül szimbolikus jelentésük is van. Ez a szimbolikus jelentés attól függ, hogy az adott tárgy mennyiben segíti elő vagy gátolja énünk megnyilatkozását. A reklámüzenetnek arra kell törekednie, hogy ezeket a szimbolikus jelentéseket felszínre hozza, vagy új jelentéseket teremtsen."[4] A legkézenfekvőbb példa itt természetesen a fiatalság utóbbi években akadályt nem ismerő buzgalma és áldozatvállalása szimbolikus értékű ruhadarabjainak (blue jeans) beszerzésére.

Kommunikációs státusát tekintve a reklám a jelszóhoz viszonyítva másodrangú mechanizmus (erre utal genetikus jellege is), hiszen míg a jelszó mindig mint szimbolikus-cselekvési komplexus működik, a reklám nem szükségszerűen vezet gazdasági cselekvéshez (vásárláshoz). A reklám a lehetőségképpeni cselekvést igyekszik másodlagosan modellálni, éspedig úgy, hogy a vásárlónak bizonyos szelekciós szempontokat nyújt (vagy rákényszeríti azokat). A javak közötti választási kényszer mindig másodlagos a javak szükségletéhez képest. Ezzel szemben a részvétel a jelszó képviselte szimbolikus-cselekvési komplexusban a politikai államhoz való tartozás legitim velejárója, az állampolgári lét elsődleges kifejezője. Ezek azonban a szimbolizmusok ontológiai-általános jellegéhez tartozó kérdések. Hogy egy adott társadalomban konkréten-gyakorlatilag a politikai vagy a gazdasági szimbolizmus kerül előtérbe, az mindig annak függvényében vizsgálandó, hogy a hatalmi struktúra az egyén és csoport integrációját elsősorban melyik típusú szimbolizmussal valósítja meg. Kétségtelen azonban, hogy adott periódusban kialakulhat a politikai vagy gazdasági szimbolizmus egy társadalomra nézve viszonylag stabil monopóliuma.

Az a már Fichte által kimerítően elemzett tény, mely szerint a társadalom fejlődése elválaszthatatlan a szükségletek fejlődésétől, a gazdasági szimbolizmus

[3] G. Wieswede, *A fogyasztó személyisége*. Reklámpszichológia. 96.
[4] D. Victoroff, *A kép*. Reklámpszichológia. 255.

viszonylagos dominanciája által jellemzett társadalmakban új dimenziókat kap. Itt ugyanis a szükségletek kialakításának éppen a gazdasági szimbolizmus az egyik eszköze, a reklám itt a szükségletek kifejlesztésének (nem mindig funkcionális) módja. Ez a mozzanat sajátos formában intézményesül magának a reklámnak a struktúrájában. A. Cadet és B. Cathelat írják: „A hirdetés lényeges mondanivalója: mindenekelőtt hangsúlyozni, hogy létezik egy szükséglet, amelyet ki kell elégíteni, hogy éppen bizonyos termék alkalmas ennek a szükségletnek a kielégítésére. Végül bizonyítani, hogy ezt a szükségletet ez a termék jobban és tartósabban képes kielégíteni, mint bármelyik versenytársa."[5]

A klasszikus pszichológiai magyarázat értelmében a reklámkép „magával ragad", a nyelvi megfogalmazás pedig a birtoklás aktusát hívja létre. A szemiotikai felfogás szerint (ezen a területen Roland Barthes végzett úttörő vizsgálatokat), a képi üzenetnek nincs szorosan meghatározott kódja. De a számbajöhető tárgyak osztályából való választást rögzíti, mégpedig rendkívül erőteljesen ható grafikai eszközökkel: elsősorban elfoglalja a teljes felületet (világot), különbözőképpen geometrizált, színezett stb. A reklámkép a kiemelt tárgyat legelőnyösebb tulajdonságainak aurájában közvetíti a befogadó felé, de nem többet: jelentése denotatív. A reklám másik összetevője az írásos üzenet, ami általában mondat-értékű (eltérően a politikai jelszótól, amely lehet szintagma is). Az írásos üzenet a képi üzenet része jelentéstanilag, ugyanis egybeesik a képnek a reklámkészítő által adott jelentésével; az írásos üzenet ugyanakkor a befogadónak a képhez fűzött lehetséges jelentéseiből egyetlenegyet választ ki. A reklám végső jelentése azonban nem egyes összetevőinek jelentésével azonosul, hanem egy magasabb egység, amelynek mind a képi, mind az írásos jelentéssel szemben megkülönböztető sajátosságai vannak. Ez egy olyan konnotatív jelentés, amely képi egészét a szubjektív életvilág részévé teszi, mégpedig értékképzet formájában. A végső jelentés a grafikailag megformált üzenetekből alakul ki, ezért Barthes másodlagos jelentésnek nevezi.[6] E jelentés végső soron a vásárlási motiváció tárgyiasulásának alapja, ugyanis itt válik nyilvánvalóvá a reklám végcélja, a cselekvésre-késztetés. (Emlékeztessünk arra, hogy a jelszó — szimbolikus-cselekvési komplexus.) Természetesen cselekvésre késztetni csak akkor lehet — a dolognak kizárólag csak a szimbolikus oldalát nézve, ha a reklámkép a tárgy értékét, különleges minőségét fejezi ki valamilyen formában. A lehetséges formák közül a legmegfelelőbb a szuggesztió, legcsekélyebb értékű pedig a leírás. A szuggesztió ugyanis a személyiség egész motivációs alapját veszi célba (a kép például a nyelv alatti ösztön-szférákat és a nyelv fölöttieket — az alkotó képzeletet egyaránt), míg a leírás csak racionális érvekre alapozódik. Ebben az esetben azonban érvényes lehet a politikai jelszó minőségét eldöntő kritérium: egy bármilyen ésszerű mondatnak is könnyen meg lehet találni értelmi ellentettjét, ekkor pedig az üzenet elveszti értékét.

A reklámkép egyik legérdekesebb tulajdonsága az, hogy a figuratív szimbolizmus magas fokú jelentőértéke miatt elveszti szimbolikus (másért-való) jellegét, és ilyenkor maga válhatik a (szimbolikus) fogyasztás tárgyává. Ilyenkor a tárgy funkcionális értéke megszűnik, illetve funkcionális értéke azonosul szimbolikus értékével. Tulajdonképpen nagyon nehéz megállapítani, hogy adott típusú termékek esetén a vásárlási motiváció milyen mértékben származik a funkcionális értékből és mennyire a szimbolikusból. Egyes kutatók hajlamosak annak feltételezésére, hogy a reklám irányította vásárláskor a szimbolikus értéknek van nagyobb jelentősége. A. Cadet és B. Cathelat a reklámképzeteket vizsgálva a következőket írják: „A termék szimbolikus jelentése, azok az értékek, amelyek a termékhez mesterséges úton, összefüggő képben kapcsolódnak, elsődleges fontosságúak, mind a reklámozó szempontjából, aki hatékonyságra törekszik, mind a vevő szempontjából, aki ily módon szükségleteinek fiktív kielégülését elérheti. Gyakran megfigyelhetjük az árucikknek „szentségként" való kezelését: a „gadget"-ek, apró tárgyak, amelyek legtöbbször semmire sem használhatók, esztétikailag vitathatók s csupán szimbolikus és emlékeztető azonosítást sugalló jellegük révén rendelkeznek értékkel. A szuggesztív reklám mindössze ezt az eljárást általánosítja az összes fogyasztási cikkre, a funkcionális értékeket háttérbe szorítja, s a fogyasztó számára talán még fontosabb szimbolikus jelentést részesíti előnyben. Sőt, néha az is előfordul,

[5] A. Cadet—B. Cathelat, *Reklám és pszichológia*. Reklámpszichológia. 226.
[6] R. Barthes, *A kép retorikája*. Communications 1964/4. 50.

hogy a tisztán szuggesztív hirdetésben a szimbólum teljesen kiszorítja a terméket, amely csak emlékeztetőként szerepel; helyettesíti s ezzel kiemeli értékét."[7]

A reklám mint közvetítő mechanizmus tehát elsősorban az egyéni gazdasági habitus szimbolikus tényezőjeként működik. Ezt a gazdasági habitust motivációs tényezők és kulturális csoportszükségletek alakítják ki, a reklám a Barthes által elemzett másodlagos jelentésként e habitus szelektív értékképzeteként működik. Ez a szimbolikus objektiváció a közvetítéseken keresztül sokkal inkább a társadalmi szétválasztást valósítja meg konkrétan, szemben a politikai jelszóval, amely mint szimbolikus-cselekvési komplexus elsősorban a társadalom politikai integrációjának funkcióját hordozza. Mindkét közvetítő-típus sajátossága azonban az (és ez a kulturális jelmondatra, illetve a szállóigére is jellemző lesz), hogy mint közvetítők, mint szimbolizmusok maguk válhatnak a politikai illetve gazdasági cselekvés tárgyaivá. Ilymódon megszűnik közvetítő-jellegük, ennek pedig az a következménye, hogy a tulajdonképpeni tárgyak — tehát a politika olyan objektivációi, mint a politikai intézmények vagy az olyan gazdasági objektumok, mint a fogyasztási végtermékek —, háttérbe szorulnak. A társadalmi szimbolizmusok fentebb jellemzett előtérbe-kerülése együtt járhat azzal, hogy kialakul az objektivációkat nem tulajdonképpeni, hanem szimbolikus formájukban használó ember típusa. (Ennek csak egyik jellemzője a mindenféle televíziós képet, illetve a mindenféle képes magazint pusztán mennyiségileg befogadó magatartás, elsősorban ebben intézményesül a kiváltképpen szimbolikus fogyasztási attitűd.) A jelzett folyamatnak messzemenő következményei vannak a mindennapi élet szerkezeti átalakulására nézve: a szimbolikus fogyasztás szükséglete a mindennapi élettotalitásban olyan elválasztásokat hoz létre, amelynek eredményeképpen megszűnik a mindennapi élet viszonylagos cselekvési egysége. Szimbolizmus és cselekvés szétválása (amelyben a cselekvés viszonylag elválik szimbolikus jellemzőitől, illetve a szimbolizmusok elválnak — a nem a szimbolizmus természetéből adódó cselekvési jellemzőiktől) a mindennapi élet értékstruktúrájának átalakulásához is vezet: elsősorban a szimbolizmusok nyerhetnek tulajdonképpeni szerepükön túlmutató értéket. A társadalmi szimbolizmusok által ilyen értékszempontok alapján irányított ember jellemzése azonban már átvezetne az antropológiába.

2. A mindennapi élettotalitásnak és a kultúrának, illetve az emberiség kulturális kincsestarnak a legegyszerűbb kommunikációs-szimbolikus összekapcsolására több közvetítő-típus is szolgál. E funkciót első látszatra a jelige, jelmondat, szárnyasszó, szállóige, bölcsmondás és szentencia egyaránt megvalósítja. Tüzetesebb elemzésre azonban jelentős különbségek mutatkoznak közöttük, ennélfogva célszerű néhány ilyen közkeletű elemi jelszerkezet összehasonlítása.

Néhány ismertebb jelige: $\sqrt{8}$ Ember vagyok: semmi emberit nem tartok magamtól idegennek. (Homo sum; nil humani a me alienum puto. Publius Terentius Afer *Önmagát büntető* című komédiájából; többek között Marx kedvenc jeligéje.); Gyűlöljenek, csak féljenek! (Oderint, dum metuant! Lucius Accius *Atreus* című tragédiájából.); Az életet az igazságnak szentelni. (Vitam impendere vero. Decimus Junius Juvenalis *Szatirái*ból. Rousseau és Schopenhauer jeligéje.); Oszd meg és uralkodj! (Divide et impera! Többek között XI. Lajostól származtatott.); Egyesült erővel. (Viribus unitis. I. Ferenc József személyes jeligéje.).

Elemzésükből kitűnik: egyik tartalmi alapvonásuk, hogy az „életet" tekintik a kijelentés tárgyának, vagy az „élettel" kapcsolatos, valamilyen oknál fogva központi, elsőrendű szerepet játszó tényt. Az „élet" egyetlen igébe sűrűsödik, az ige felszólító módú; az élettotalitásból kiválasztott kis számú tartalmi elemnek megfelelően kell viszonyulni az élethez. A személyes akaratot a totalitással szembeállított, egyetlen norma konkretizációjának kell tekinteni, az „élet" emiatt nem a mindennapi élettotalitás formájában jelenik meg a jelige használója számára, hanem mint egy norma tárgya. A jelige szelekciós (kulturális) mozzanatot kíván érvényesíteni a mindennapi élettotalitás szerkezetében, hiszen maga egy szelekció eredményeként jött létre. Sokszor műalkotásokból származik és egyszerű mondat jellegében is hozza a műalkotás auráját, más mondtokhoz viszonyítva jelentős esztétikai

[7] Cadet—B. Cathelat, *A reklám és a közönség kommunikációja*. Reklámpszichológia. 377.

[8] Minden jelige, jelmondat és magyarázat forrása Békés István *Napjaink szállóigéi* — 2. javított és bővített kiadás, Budapest, 1977. — című kitűnő gyűjteménye.

többlettel rendelkezik. Általában etikai érték-központú, mégpedig úgy, hogy valamilyen — a legtöbbször pozitív — etikai értéket rendel különböző tényezőkhöz, például így „az igazság jó", „az igazság magasabbrendű", „az egyesülés jó", „ami emberi, az értékes", „a hatalom jó. Ezen a szinten a szubjektíve felismert és a jeligében esztétikailag is választott és kifejezett értéket az élet objektív mozzanatává tevő egyéni viszony elsősorban az egyéni élettotalitás és a kulturális repertórium kapcsolatba—hozatalát valósítja meg. A jeligében megvalósuló kultúra—mindennapi élet-viszony egy más létszinten a mindennapi élet konkrétumaihoz való viszonyt jelent: a jeligében a mindennapi élet kettős (kulturális) közvetítése valósul meg. Az első fázis tehát az élettotalitás és a kultúra elvont viszonyítása, a második a mindennapi élet konkrétumainak viszonyítása az előző választás jeligében tárgyiasuló eredményéhez. A mindennapi élethez való ilyen kettős-kulturális közvetítettségű viszony történelmi meghatározottságú és elsősorban a mindennapi életet átható ethosznak a függvénye. Az ethoszban a jelige-választás szokásként érvényesülhet, és vannak olyan körök, amelyekben ez a szokás minden magára valamit adó polgár számára kötelező. De leginkább talán a reformnemzedékek kulturális-erkölcsi elhivatottságot érző liberális polgárságának a szokásaként van tartalma, ez a nemzedék ugyanis valóban és elsősorban a kultúra révén kívánt a mindennapi életben erkölcsi haladást elérni.

A jelszótól eltérően és a reklámhoz hasonlóan a jelige az egyénhez szól, csakhogy nem a másik egyénhez, hanem elsősorban az énhez. Az egyéni ethosz kulturális-erkölcsi jelzője és vonatkozik ez a kimondott politikai célzattal választott jeligére is, hiszen bizonyos jeligék választása vagy használata a bizonyítéka annak, hogy azt a jeligét pontosan a választó személy vagy család és csak az tudta eredményesen (illetve mindenki másnál eredményesebben — általában nem a kifejezés nemes értelmében) — alkalmazni. A politikai jelentésű jelige is egyénhez kapcsolódik, és olyan, amilyen a hatalom megszerzésének illetve megtartásának stratagémája is: változatlan. A helyzet csak elmélyítheti jelentését, de ő maga nem változik a helyzetnek megfelelően, mint a jelszó. A jelszót funkciója a helyzethez kapcsolja, és semmi máshoz, ezzel szemben a jelige éppen azért lehet jelige, mert kulturálisan szentesített. Az örökérvény, a változatlanság — a jelszóval szemben — funkció-elemeihez tartozik. És ebben természetesen nagy szerepe van annak is, hogy — a tartalomtól függetlenül — a forma örök, mivel esztétikai forma, esztétikai jelentése is van. Ha tehát a jelszó és a reklám praktikus helyzethezkötöttséggel jellemezhető, akkor a jelige fő vonása az esztétikai forma által is fenntartott általánosság. Így a struktúra kérdése is módosul: ha a jelszóban a szimbolikus komponens mellett a cselekvési is elmaradhatatlan, akkor a jeligére ez nem áll, inkább a reklámhoz hasonlít: elég egy mégoly elvont formai megjelenítés, formai érvény ahhoz, hogy a jelige betöltse szimboliks-kommunikációs funkcióját, nem kell aktuálisan konkrét cselekvésbe átmennie. A jelige érvénye ennélfogva nem praktikus-jelenvaló, hanem esztétikai-kulturális tényezőktől függ. Konkrét funkciójának megszűnésével a jelszó is történelmivé válik, ezzel szemben a jelige az egész világtörténelmet képes határozmányként magába felvenni, és mégis jelenidejű marad. A két közvetítőben is kifejeződik a cselekvés mulandóságának és a kultúra antinomikus jelenidejűségének a valósága.

Most pedig a jelmondatnak, mint közvetítőnek néhány jellemvonására kívánunk rámutatni. Ismertebb jelmondatok pl.: Eddig és ne tovább! (Non plus ultra! E címerszövegekben gyakori jelmondat eredetileg Pindarosz 3. némeai ódájának egy helyére nyúlik vissza.); Ahol jól élsz, ott a haza (Ubi bene, ibi patria. Cicero *Tusculanae disputationes.);* Mindenkinek, ami jár (Sum cuique. Ez a Ciceróra visszanyuló jelmondat lett Poroszország hivatalos jelmondata, de később a haláltáborokban is meg lehetett találni.); Ave, Cézár, a halálba menők üdvözölnek. (Ave, Imperator, morituri te salutant. Suetonius.); Gyalázat arra, ki rosszra gondol (Honni soit qui mal y pense. III. Edvárd.); Az igazság az országok alapja. (Justitia regnorum fundamentum. II. Ferenc.).

Jelmondat — a jeligével szemben legfontosabb jellemvonása, hogy nem elliptikus szerkezet, teljes mondat. Többek között ezért is nehezebb általában jellemezni. Tartalomelemzéssel azonban valószínűleg ki lehetne mutatni, hogy a jelmondat alanyi és állítmányi részei között sajátos tartalmi viszony van, vagy hogy a névszói szemantikai struktúra és az igei szemantikai struktúra között vagy a szemantikai ellentét, vagy az igen erős szemantikai kapcsolat létezik. A jelmon-

datnak ebből a stilisztikai sajátosságából fakad aztán esztétikai minősége is. Létezik egy sajátos jelmondat—esztétika is: ebben a fő érték a mondat emelkedett, ugyanakkor frappáns volta, de sokszor a különböző jelentésviszonyokból származó játékosság vagy poentírozó jelleg is szerepet játszik. A jelmondat strukturálisan a jelige és a szentencia számos tulajdonságát egyesíti.

A jeligétől alapjában véve megkülönbözteti azonban ritualizáltsága. Egyrészt sok jelmondat származik rituális történelmi eseményből, másrészt azonban minden jelmondat valamilyen rituális intézmény része. Jelmondat-voltának éppen ez a vonás az alapja-, ez a funkció. Történelmileg a címerszövegek jelmondatai tekinthetők modellnek, hiszen egy-egy mondás jelmondat-státusa a heraldikus használat által szentesült igazán, természetesen, miután az illető mondat alkalmas volt erre, tehát rendelkezett a fentebb felsorolt strukturális jegyekkel.

A jeligétől eltérően a jelmondat sokkal inkább közösségi természetű: elsősorban mert a rituális használat általában intézményeket viszonyít társadalmi csoportokhoz, vagy a társadalomhoz magához, a címermondat például a család vagy állam illetve a társadalom között létesít kulturális közvetítést. A jelmondat tehát sokkal átfogóbb rendszereket állít viszonyba egymással, mégpedig örök, megváltoztathatatlan viszonyba. A jelmondat-választás egy közösség történelmileg egyszeri, megismételhetetlen aktusa, alanyisága feladása nélkül nem kerülhet arra sor, hogy jelmondatot változtasson. Egyszerűen nem létezhet annyira nyomós érv, amely az erkölcsi habitusa alapján álló kultúrdogma megváltoztatására kényszerítse. A jelmondat és használója között sajátos szimbolikus viszonyok alakulnak ki, éspedig azért mert ez a jeligétől eltérően inkább egy intézmény keretében működik. Az intézményesítés egyik fő jegye éppen az, hogy a jelmondat csak gazdáját szimbolizálhatja, illetve, hogy csak a „gazda" rendelkezhetik ezzel a szimbólummal. Minél távolabb kerül a közösség időben a jelmondat intézményesítésétől, e kölcsönös szimbolikus viszony is annyival formálisabbá válik, a jelmondat tartalmilag elveszti kulturális karizmáját, csak mint egyszerű jelszerkezet működik, adekvát kulturális jelentés nélkül.

A jelmondat-funkciókhoz tartozó egyszeriséget és örökkévalóságot fejezi ki az a középkori szokás, amely szerint egy nemes család utolsó sarjának halálakor a sír mellett álló herold a nemesi címereket összetörve bedobja a sírba, felfüggesztvén ezzel a jelmondat és használói közötti szimbolikus viszony intézményét is. Bizonyos mai reklámok — általában cigarettareklámok — is e szimbolikus viszonyintézmény örökkévaló jellegével igyekeznek a márka megbízhatóságképzetét kialakítani. Kissé mulatságos is az olyan történelmi címermondatok szerepeltetése a cigarettásdobozokon, mint amilyen a „Per aspera ad astra", „In hoc signo vinces", „Veni, vidi, vici" — nem is szólva kulturális jelentésük és funkciójuk összeférhetetlenségéről.

A jelige és jelmondat valamint a szállóige között az a leglényegesebb különbség, hogy az utóbbival kapcsolatban senkinek nem alakul ki „magántulajdonosi" viszonya. Szállóigét nem lehet választani és intézményesen, hosszasan használni, mint jeligét vagy jelmondatot. Használata pillanatszerű, egy szövegkörnyezet vagy egy kulturális összefüggés lényeges vonatkozását megvilágító illusztráció. Használata látszatra a legdemokratikusabb, hiszen lehetőségképpen az emberi kultúra szállóigetára mindenki rendelkezésére áll. Azonban e lehetőség általában csak a kulturális képzettség bizonyos fokán valósul meg, és az emberek többsége inkább a tömegkultúra termékeiből kialakult szállóigéket használja.

A szállóige is egyszerű közvetítő a kultúra illetve a mindennapi élettotalitás kulturális jelentésadást kívánó tényei között. E közvetítőben azonban sajátos monopolisztikus tendencia mutatkozik meg, éspedig hogy a mindennapi élet tényeinek a reflexív, teljes kulturális értelmezésének a helyét veszi át, és így egyszerű közvetítőkkel, egyszerű szimbolizmusokkal helyettesítődik a kultúra egésze, az értelmező szellemi tevékenység. A kultúra természetesen nem redukálható a közvetítőkre, e közvetítők funkciója az, hogy mivel bizonyos kulturális jelentések közmegegyezésen alapuló állandó hivatkozásrendszerét képezik, a kultúra használatának bizonyos gazdaságosságot és követhetőséget biztosítsanak. A mindennapi élettények közvetítőkkel való hivatkozásos értelmezése egyszerű kulturális játszmának tekinthető, de ez az egyszerű kulturális játszma rögtön elégtelennek bizonyul, mihelyst a tények értelmezéséhez semmiféle érzelmi, értelmi illetve akarati jelentéstöbbletet nem tud szolgáltatni.

Ha fellapozzuk a legújabb magyar szállóigegyűjtemény vezérszómutatóját, képet nyerhetünk arról, hogy statisztikailag milyen objektumokkal kapcsolatban használjuk a legtöbb szállóigét, hogy tehát milyen jelenségek kulturális közvetítése — a társadalmi szimbolizmussal való egyszerű közvetítése — a leggyakoribb, ennélfogva tehát, hogy miről gondolkodhatunk, beszélhetünk, írhatunk a legközhelyesebben: ad, akar, álom, áll, anya, arany, asszony, baj, bánt, barát, béke, beszél, boldog, bolond, csillag, csinál, dal, dolog, ég, egész, egy, élet, él, első, eszik, erény, ér, erős, esik, este, fa, fegyver, fej, fekete, fényes, férfi, fiú, forradalom, föld, gondolat, gondol, gyermek, gyümölcs, háború, halál, harc, hatalom, ház, haza, holnap, hosszú, idő, igaz, igazság, írni, isten, jár, jó, jön, jövő, kenyér, keres, kér, kettő, kevés, kéz, kis, kor, költő, könnyű, lát, lélek, lesz, magyar, marad, meghal, megy, minden, mindenki, mond, múlt, munka, művészet, nagy, nap, nehéz, nemzet, név, nő, okos, ország, önmaga, örök, öröm, pénz, politika, próféta, régi, remény, rossz, semmi, senki, sír (főnév), sír (ige), sok, sors, sötét, szabad, szabadság, száll, szegény, szem, szent, szép, szerelem, szerencse, szeret, szív, szó, szület, tanul, tavasz, tesz, természet, tud, tűz, úr, út, ül, vak, vár, vég, vén vér, vesz (elvész), vigyáz, világ, virág, vitéz, víz, vörös.

Ha a mindennapi élettotalitás valamilyen jelenségét problémának, fogjuk fel, amelynek kulturális közvetítése egyfajta kulturális megoldáshoz kell hogy vezessen, akkor a szállóige, mint közvetlen közvetítés egyszerű, történetileg kialakult algoritmusnak tekinthető. Egy olyan algoritmusnak, amely valahogyan kulturálisan megfejtetté teszi a jelenség-problémát, mégpedig úgy, hogy egy attól helyzetileg különböző algoritmusra redukálja. Az ilyen tények és algoritmusaik egymástól elválaszthatatlanok, tehát kialakul a mindennapi élettotalitás algoritmusokkal értelmezhető jelenségvilága, és amennyiben algoritmusokkal értelmezett, ez a világ meg is marad a jelenség szintjén. Csak a történelmi és társadalmi gyakorlat, illetve a különböző nyílt és zárt objektivációk (nyelv, tudomány, művészet) képesek arra, hogy e jelenségeket mélyebb ontológiai szintek totalizációiként felfogva adekvát kulturális jelentéseiket megragadják és így újra meg újra szétzilálják a mindennapi élet kváziszuverén és szállóigésíthető jelenségvilágát.

Foglaljuk össze elemzésünk főbb következtetéseit. Minden társadalomban és minden történelmi korszakban, amellett, hogy a politikai, gazdasági és kulturális objektivációk mint a mindennapi élettotalitás jelenségvilága léteznek, ezek az objektivációk egy másik ontológiai szinten — a szimbolikus viszonyok szintjén — kommunikációs-szimbolikus viszonyban vannak az egyéni vagy közösségi mindennapi élettotalitással. Az objektivációk és a mindennapi élet kommunikációs- szimbolikus összekapcsolására a komplexitás különböző fokozatain elhelyezkedő szimbolikus rendszerek szolgálnak. Minden objektiváció-típus—mindennapi élet viszonyban kimutatható egy relatíve egyszerű szimbolikus közvetítőtípus. Ilyen a politika-mindennapi élet kommunikációs viszonyában a jelszó; a gazdaság és mindennapi élet viszonyában a reklám; kultúra és mindennapi élet szimbolikus kapcsolatában pedig a jelige, a jelmondat valamint a szállóige. Természetesen ezek az egyszerű mechanizmusok is inkább típusoknak tekintendők.

Ezek az egyszerű társadalmi szimbolizmusok a fentebb jelzett viszonyok létesítése mellett az egyén, a közösség valamint a társadalom egésze között is sajátos viszonylatokat létesítenek, attól függően, hogy melyik szimbolizmus-típus az uralkodó. Egy társadalom jellemezhető aszerint, hogy saját objektivációihoz, a közösségekhez, az egyénhez való viszonylataiban melyik szimbolikus mechanizmust működteti, ilyenformán a társadalom szimbolikus és fizikai mezőjét egyaránt jellemzi bizonyos szimbolizmus-típusok túlsúlya. Ebből a szempontból a legegyszerűbb példa a középkor, mint a vallási jelszavak világa, a nagy polgári forradalmak kora mint a politikai jelszavaké, a fejlődő kapitalizmus pedig a reklámé. A kulturális szimbolizmusok soha nem voltak kifejezett, fizikai értelemben ilyen átfogóak, viszont kétségtelenül az előbbiek közegéül és anyagául is szolgáltak, közvetve tehát szintoly extenzívek. Emellett vannak olyan társadalmak, amelyek a kulturális szimbolizmust (beleértve a legegyszerűbbeket is) egészében véve ideológiai-politikai jelszóként, sajátos célok szentesítésére használják. Ennek lehet kifejezettebb formája (történelmi ünnepélyesség, pompa) de lehet kevésbé manifeszt is. A kulturális közvetítők nem jellegüknek megfelelő használata, pervertálása minden esetben a forma elhasználódásához vezet; a kulturális szimbolizmusok antinomikus felépítése azonban nem jelenti, hogy a tartalom is megsemmisül. Új kulturális helyzetben ez

a tartalom új formában fog újjászületni. Ezért van a kulturális szimbolizmusoknak az összes többivel szemben sokkal nagyobb időtállósága.

Hans Christian Andersen egyik meséjének versbetétjében olvassuk: „Aranyfüst eltűnő / Bőrön nem fog az idő". Hol van már az az aranyfüst és az a bőr is —, a mulandó formát nem őrzi más csak a vers.

EGYED PÉTER

SIMBOLISME SOCIALE: RECLAMĂ, DEVIZĂ

(Rezumat)

Studiul abordează similitudinile tipologice ale unor structuri simbolice sociale, cum ar fi reclama şi deviza. (Prima parte a ei — despre caracteristicile lozincii — a apărut în revista A Hét, nr. 6. (II.8./1980.) Este vorba de nişte texte, a căror caracteristică principală constă în adecvarea lor funcţiei conative a mesajului. Din punct de vedere pragmatic, aceste structuri simbolice realizează legătura dintre diferitele macrostructuri economice, politice şi sociale, respectiv instituţiile corespunzătoare. Lozinca şi deviza, adresîndu-se unor grupuri, colectivităţi mai mari, au ca interpretant valorile şi simbolurile mai generale ale acestuia, pe cînd reclama este decodificată în sistemul de necesităţi concrete ale individului. Semnificaţia se conformează interpretantului: pe cînd reclama are un înţeles denotativ-iconic direct, întregit de conotaţii secundare-individuale, construcţia frazeologică a devizei presupune o univocitate axiologică. În sfîrşit, studiul schiţează o tipologie a structurilor simbolice în cauză pe baza valorii lor simbolice.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX, évf. 1985. 2. szám

ADY ÖRÖKÖSEI A VILÁGOSSÁG MŰHELYÉBEN

„Hadd építsünk csodát most annyi romból"
(Tudor Arghezi)

1945 tavaszától egyre nyilvánvalóbb, hogy Jékely Zoltán számára a Világosság nem egyszerűen munkahely, megélhetést és védelmet nyújtó intézmény, hanem műhely is — irodalmi értelemben.* A napi (politikai) feladatokkal mind jobban azonosul, méltó megoldásukban alkotói problémát is lát. Nézzünk egy beszédes példát. A Scînteia, a Kommunisták Romániai Pártja központi napilapja 1945. március 29-én közli Ady politikai költészetének egyik kulcsversét, a *Magyar jakobinus dalát*, Eugen Jebeleanu fordításában; az eseményre a Magyar Népi Szövetség sajtójában nyilván reagálni kell. Mit tesz a Világosság? Egymás mellett adja közre (az április 15-i számban) a román fordítást és a vers eredeti szövegét, hangzatos cím kerül a két változat fölé: *Dunának, Oltnak egy hangja... Jebeleanu Eugen románra fordította Ady Endre legörökbecsűbb versét.* És itt jön a költészet lényegi kérdéseire érzékeny szerkesztő munkája: néhány sornyi bevezetőjében a politikai és esztétikai lényeget kapcsolja össze, gyakorlott műfordítóra valló észrevételeiben. Nem kétséges, hogy Jékely mondatai ezek (noha sem aláírást, sem szignót nem találunk itt): „Megilletődve, szívünk táján áradó örömmel, kezdtünk belehatolni a testvérnép nyelvi törvényeihez igazodott, magyar tépelődés szülte remekműbe, s elsősorban azt keressük, hogy miként domborodik ki belőle egy másik európai nyelv érzékenységei által az örök emberi. Ebből a szempontból különösen figyelmet érdemel a lényeget hordozó harmadik, ötödik és hetedik versszak... azok a kőbevésést érdemlő sorok, melyeket más, mint erdélyi származású költő le nem írhatott. Különben a műfordító, a tartalom csorbítatlan visszaadása érdekében, az eredeti vers 8—9 szótagos magyaros jambuszát 11-es szótagszámú európai jambuszokként adta vissza. Ez — tekintve Ady szokatlan tömörítő képességét — megbocsátható műfordítói szabadság. A hellyel-közzel előforduló inverziók is a román nyelvi törvények megszabta, elfogadható engedmények." Az igényes műfordítóval egyébként többször is találkozunk a Világosságban — általában ilyen rejtett, illetve közvetett formában. Néhányszor azonban közvetlenül is jelentkezik: 1945 júniusában például Jules Supervielle 1941-es, „A szerencsétlen Franciaország versei" című ciklusából fordítja le az *Éjjelt*, kitűnően, ezzel a két sorral benne: „El nem gondolhatom, mi köthet még a földre, / Hogy minden elveszett s országod összetörve!" (1945. jún. 3.).

Jékely Zoltán *Az írók politikája* című, messze visszhangzó publicisztikai állásfoglalásával egy számban románból készült versfordítását is közzé teszi: a nála tizenegy évvel fiatalabb, antifasiszta Ben Corlaciutól *Az árnyékot* (1945. aug. 16.). Kevéssel a szerkesztőségből való távozása előtt pedig, 1946 második felében, Alexander Blok halálának 25. évfordulóján „a függetlenségért lelkesedő erős orosz hazafinak s az orosz nép történelmi hivatását mélységesen érző költőnek" *A Kulikovó mezején* című versét tolmácsolja: „S immár nem fáraszt a végtelen út, / — lehetségessé vált a lehetetlen — / s az út porában is megittasult / láng villan a fátylasodó szemekben. / mikor feltör a tompa harangszóval / a rabszíjra-fűzöttekből a sóhaj..." / (1946. aug. 19.).[1]

Elsőrendű feladatának nyilván az élő irodalom szolgálatát, alakítását tudja. Szentimrei Jenő hazatérését Budapestről, ahol sikerült elszakadnia a hadseregtől, felhasználja arra, hogy hosszú, tartalmas interjúban[2] mondassa el a megkérdezettel, hogyan élte át a háború utolsó heteit, kikkel találkozott, miképpen indult meg az

---

* E tárgykör első megközelítését lásd a NyIrK. 1983. 1. számában, a szerző *„Erdély írói új feladatok előtt"* című tanulmányában.

[1] A fordítás előtt mintegy húsz sornyi méltatás olvasható, nyilvánvalóan szintén Jékelytől.

[2] *Szentimrei Jenő hazajött*, Világosság, 1945. ápr. 15.

irodalmi élet Magyarországon. Kissé anekdotikus, de korántsem érdektelen leírást olvashatunk Szentimrei és a budapesti román követség kapcsolatáról: „Rendkívül érdekes találkozása volt a román követség tagjaival. A román diplomáciai kar, a román kolónia tagjaival együtt a Pannóniában volt elszállásolva. Remek kosztjuk volt, mindenki irigyelte őket. Szentimrei Jenő — mint román állampolgár — itt szeretett volna védelmet szerezni az elhurcolással fenyegető nyilasok ellen. A főkonzul személyében legnagyobb örömére régi kolozsvári barátjára, az erdélyi magyar irodalom román szakértőjére, Chinezu professzorra ismert. Örömükben összecsókolóztak s Chinezu készséggel ígérte meg teljes támogatását.... A felszabadulás első napjaiban azután a szovjet csapatok hátrább vitték az egész román követséget, s többet nem találkozhatott velük." Szentimrei pozitív élményeit eleveníti fel Mátyásföldről (itt már civilként tartózkodott), a román csapatok jelenlétéről. Tisztelettel említi Illés Bélát, illetve a Magyar Írószövetség megalakulásának kezdeményezőit, Kárpáti Aurélt, Zilahy Lajost, Illyés Gyulát és Darvas Józsefet. Itt kérdez rá a riporter az erdélyi magyar kultúra szolgálatára. Szentimrei, aki a romániai magyar sajtóban több évtizedes tapasztalattal rendelkezett, az úttörők közé számított (az Új Erdély, a kolozsvári Napkelet, Vasárnapi Újság, az Ellenzék szerkesztője volt), így válaszol Jékelynek: „...végeredményben ott kell a dolgokat elkezdenünk, ahol 1920 körül elkezdtük. Napilapok vannak ugyan szép számmal — de nincsen semmiféle irodalmi fórum, ahol helyt lehetne adni az új szellemből táplálkozó, haladó erdélyi irodalomnak. Eltökélt szándékom, hogy mihelyt lehet, elindítok egy havi folyóiratot, mely az idők természetének megfelelően — az irodalom mellett arányosan tükrözné az [összes?] társadalomtudományi és természettudományos mozgalmakat is. A megvalósítás azonban nem egyedül rajtam múlik. Kérdés, hogy elgondolásom mennyiben fedi haladó szellemű írótársaim — idősebbek és fiatalabbak — elképzelését egy új, pezsgő irodalmi élet kialakítására." Húsz nap múlva újabb beszámoló olvasható a Világosságban Szentimrei terveiről, „lázas, sokirányú munka jegyében" telő irodalomszervezői tevékenységéről, főképpen a Józsa Béla Athenaeum távlatairól.[3] Szentimrei hazatérésével megoldódott a vezetés kérdése — jelenti ki a magát ezúttal meg nem nevező cikkíró (nyilvánvalóan a rovatvezető Jékely), és ismerteti a Józsa Béla Athenaeum elnökeként nyilatkozó rangos kolléga elképzeléseit. A legfontosabb ezek közül, legalábbis a legtöbb realitást tartalmazó a könyvkiadásra vonatkozik.

Különböző műhelyekbe betekintve, Jékely — talán önmaga számára is észrevétlenül — ugyancsak műhelyt teremt: a jelent formáló, a jövőt építő kritikai szemlélet, a korszerű esztétikai gondolat műhelyét. A közéletivé váló ember és a költő hovatovább egyszerre van jelen ebben a valóban „világosságot" kereső, hirdető műhelyben. Egy nehéz, kétfrontos küzdelmet vállaló, olykor váratlan fordulatokkal is szembenéző napilap hasábjain viszonylag ritkán szólal(hat) meg versben, de annál inkább jelen lehet publicisztikában, irodalom- és színházkritikában, sőt esszében is. Az életét demokratikus alapokon, nem csupán elvileg, hanem gyakorlatban is az egyenlőség jegyében újjászervező romániai magyarság célkitűzését a sajátjának tudja, s a maga eszközeivel szolgálni akarja. Nem kell föladnia önmagát. Ha számbavesszük a Világosságnál eltöltött két év érdemi termését, meglepő gazdagságra bukkanunk. Az egyetemes kultúra, a világirodalom, a XX. századi magyar irodalom számos kiemelkedő egyéniségéről az újsághasábokon ír időszerű, ám maradandó értékű kritikai méltatást: például Romain Rolland-ról, Valéryről, Krúdyról, Móricz Zsigmondról, Bartókról, a festő Nagy Istvánról, József Attiláról, Illyés Gyuláról, Reményik Sándorról, Szerb Antalról. (A *Bárány Vére* című gyűjteményében[4] szükkeblűen válogatott ebből az anyagból is, bár még mindig jóval többet mutat meg akkori esztéta-önmagából, mint a nemes célokért harcoló publicistából!) A példát, a folytatás lehetőségét, a kiteljesedést keresi — nem utolsósorban innen származnak majd konfliktusai az irodalom (és a társadalom) alakulását, irányítását másképp elképzelőkkel.

1945 januárjában Jékely „a béke csökönyös álmodójára", *Romain Rollandra* emlékező írásában[5] felvillantja már író és társadalom lehetséges összeütközését,

---

[3] *Szentimrei Jenő, a Józsa Béla Athenaeum elnöke ismerteti célkitűzéseit.* Világosság, 1945. máj. 5. (aláíratlan cikk).

[4] *A Bárány Vére.* Bp., 1981.

[5] *Romain Rolland halálára.* Világosság, 1945. jan. 12.

művész és közönség egymástól való távolságát. Apodiktikusan jelenti ki az általa nagyrabecsült Rolland-ról: „A nagy népszerűtlenek sorába tartozik, akikre, mint a mi Ady Endrénkre is, nem méltó a kor, melyben él." De a remény is beszüremkedik Jékely már utókori ítéletébe: „A gyülölet sötét korszakában ő álmodta meg egy igazságos korszak határtalan emberi boldogságát." A gyülölet áldozatát, a személy szerint is közeli embert, örök barátot, már-már családtagot siratja el Szerb Antalban — a versek mellett prózában is.[6] E kései nekrológnak van néhány irodalomtörténeti mozzanata, amelyet Jékely nyomán hangsúlyoznunk kell. A Világosság olvasóinak tudatába idézi a veszteség Erdély-közeli voltát. Hivatkozik Szerb Antal kolozsvári rokonságára, a nekik küldött levélre, de ennél nyilván fontosabbnak mutatja az irodalomtörténeti kapcsolatokat: „Szerb Antal, mindjárt Szabó Dezső után, irodalmunk második nagy halottja. Életének csúcsa, amint tudjuk, 1934-ben Kolozsvárral érintkezik, kétkötetes Magyar Irodalomtörténete megnyerte az Erdélyi Szépmíves Céh pályázatát, s ez a diadal egycsapásra ismertté tette nevét mindenütt, ahol magyarul beszélnek." Jelentős érdemének nevezi Krúdy-újraértékelését — és egy évvel az *Újhold* megindulása előtt megfogalmazza „újholdas" ars poeticáját! Íme, a forrásértékű Jékely-szöveg: „Ezzel [a Krúdy-újraértékeléssel] kezdődött a »Hold rehabilitálása«, mely annyi nem-naturalista írótehetség öntudatosodásával hozzájárult a mai harmincasok egyik csoportjának kristályosodásához."

A Világosságban felállított költői arcképcsarnok következő modellje: Paul Valéry. Az 1945-ben elhunyt nagy franciában Jékely a költői emelkedettséget és tisztaságot ünnepli; ezekre a tulajdonságokra a méltató nem kevésbé fogékony, mint Romain Rolland közéletiségére. És kitűnő alkalom, hogy e két magatartásvégletet együtt szemlélje: Reményik Sándor alakjának felidézése. Ez a Jékely-cikk tulajdonképpen nem is alkalomra készült — az alkalmat ő keresi hozzá, pontosabban a történelem teremti meg, újra meg újra. Amennyire meglepő ez a Reményik-méltatás,[7] annyira fontos is, mind gondolatilag, mind kölöti szövegezésben. Olvassuk itt egészében: „Négy esztendeje, hogy Reményik Sándort megszámlálhatatlan siratója kikísérte a házsongárdi temetőbe. Halála egy eredendően introvertált és most végképpen életkedvét vesztett léleknek a testet is magával rántó homályba-fordulása volt. Csalódottan, kiábrándultan hullott előbb a vacogó magányba, mely a halálnak már pitvara. Életének utolsó szakában, amikor a háború már javában perzselte a világot, s amikor sokan, hályogosszeműek [...] a »honfi láznak őrültjei« porfelhővé korbácsoltak egy vad politikai divatot — a költő joggal érezhette magában: »Az állam mostan én vagyok.« Mert valóban ő volt akkor a sajgó magyar lelkiismeret.

Ő, aki mindenkor a kisajátító nemzeti önzés ellen küzdő pallos volt, 1941-ben tragikusan érezte, hogy [...] meghasonlott szava, sajnos, még csak pusztába kiáltó szó sem lehetett: [...] a cenzúra agyarogva utasította vissza, kárhoztatván »korszerűtlen verseit« géppel sokszorosított példányokban való titkos terjesztésre. Ezt az utat kellett a történelmi fordulatokra népszerűtlenül reagáló költőnek a Végváriságtól a korszerűtlen versek Reményikéig megjárnia! Megértjük, miért nem voltak ezek a versek a sajtó ellenőrzője s mindazok előtt, akiket képviselt, kedvesek: a jelen álomvilágából riasztotta a jövendő könyörtelen valóságára őket. Szinte nyöszörögve kért megértést: »Ma nem tudok a tömegekkel menni... Ma az is fáj, ami beteljesedett.« — »Ki kezdte?« — kérdezi máskor, idézve a szemet-szemért elvet alkalmazó sovinizmus örök-bárgyú érvelését s minden kivert szemnél jobban sajog neki a megtorlások őrülete. Sajog az emberségért és sajog a nemzetért, mert tudja: »Megtorlás megtorlást követ, egész világon mindenütt.« S ezeket a verseket, Vörösmarty Előszavának méltó párjait, jóformán egyetlen napon, 1941. május 13-án írta! Buján virágzó fák [...] közt mert írni ily novemberi, halálos verseket.

Ebből a világból ki kellett hullnia. Szinte úgy érezzük, távozása percét az igazi nagyok titkos felségjogával élve, maga határozta meg. Eltűnt a pillanatnyilag olcsónak tetsző, de idővel szörnyű drágán megfizetett politikai sikerek majálisává vált, balsorsos világból és hogy Molter Károlyt idézzük: a tolakodó anyaggal szembeállította a lélek hatalmát.

---

[6] *Elkésett koszorú Szerb Antal sírjára.* 1901—1945. Világosság, 1945. ápr. 25.

[7] j. z., *Reményik emlékére.* Világosság, 1945. okt. 26. — Jékely Reményik-emlékezése, szintén „j.z." szignóval a Brassói Népi Egység 1945. november 2-i számában újra megjelent.

Reményik Sándor árnyéka ma köztünk van. Mintha az erdélyi őszök kissé az ő képére formálódtak volna. Korszerűségen és korszerűtlenségen túl, politikai divatokon felül, tapinthatatlan szoborként van ő jelen Erdély sok bajt látott piacain."

Kiváló irodalomtörténeti, de szétválasztva is írhatjuk: irodalmi és történeti esszé, a közelmúlt szomorú tanulságainak politikus, példásan etikus összegezése, egy jelkép-emberré vált költő életművének alapján. Lehetetlen ki nem hallanunk belőle az írói-erkölcsi azonosulást, amely lényegesebb Jékely szemében, mint az esztétikai minőség maradandóságának méricskélése. Pontosabban, találóbban azóta sem határozta meg senki Reményik lírájának szerepét, ezen túlmenően pedig egy nemzet-nemzetiség sorsával azonosuló értelmiségi egyedül-elfogadható magatartását, a kötelező etikai parancsot.

A történelem Jékely Zoltán számára állandó ihletforrás — a publicisztikában is. Hogyne írna „mámoros" cikkeket 1789. július 14. évfordulójáról, amikor az ifjúság örömét, szépségét, felszabadultságát társíthatja a francia nemzeti ünnephez, egy párizsi nappal és éjszaka emlékeinek felelevenítésében.[8] De másfajta lírai hangulatokra ugyanilyen érzékenyen vagy talán még felfokozottabb költői átéléssel reagál. *Találkozás árva asszonyokkal* című jegyzetében (1945. szept. 21.) verscsírát fedezhetünk föl: Kalotaszegen, „a jákótelki maradvány-fenyves peremén" találkozik egy feketeszoknyás, fehéringes, kásmirkendős fiatalasszonnyal; „a távolbaszakadt emberét visszaváró magyar asszony szobra" magaslik föl a költő előtt e látványban, amely fölfakasztja benne a személyes fájdalmat is: a már vissza nem térő barát, Mikecs László emlékét. E fájdalmak összegeződnek aztán Jékely 1946. húsvéti nagy békeszózatában, *A Bárány Vérében* (1946. ápr. 27.), a húsvéti bárányvágás Nápolyban sokkszerűen átélt véres élményétől a hirosimai atombombáig sorjáztatja az öldöklés ellen tiltakozó gondolatait. Értetlenül, borzalommal áll a gyilkolás ösztönének régi és új megnyilvánulásai előtt, s igazából csak kérdéseket tud szembeszegezni e szomorú tapasztalatokkal: „Miért nincs nagyobb pillanatnyi diadalod — még ha utána, a megbánás és lelkiismeret-furdalás raszkolnyikovi rémórái is következnek — mint embertársad megölése? S miért tölt el sötét mámorral az intézményes öldöklés legtökéletesebb formája, a háború zászlós és virágdíszes ceremóniája? Miért éreznek a magasból bombát hullató pilóták ördögi kéjt, amikor a hatást fényképezik? S főleg mi az az erő, mely a háború megszabta kötelező gyilkolási arányon felül az egyenruhás embert önkéntes vállalkozásokra sarkallja, hogy hatására képes felebarátait tömegsírok szélén agyonlőni, sorban kullogó foglyok közé spreccelni a géppisztollyal, karóval noszogatni »kollégái«, elcsigázott hadifoglyok vánszorgó menetét?"

A jelent és a múltat, népeket és embereket összekötő híd építésének szent megszállottságában süríti új erdélyi tapasztalatait is tanulságos újságcikkekben, esszékben. A napilap műhelyében a pillanatnyi szükségletek fölé emelkedő, művé érett írásai közül a *Maradandóságunk záloga* (1946. jan. 4.) a varázsos hatású daléneksnő, Török Erzsébet kolozsvári hangversenyéhez kapcsolódik, ám „a Bartók, Kodály, Szabolcsi és más zeneszerzők kezétől kiásott régi magyar dalok" szárnyai messze röpítik a költői gondolatokat — vissza a Farkas utcai gyermekkorba, az Apáczai Csere János és Bethlen Gábor korát idéző kollégiumi emlékekhez, a kertből előásott leletekhez: „Egy ballagó, szomorú lovast ábrázoló, félbetört kályhacsempe, egy kékzománcú nagy tál feliratos darabja, egy földolajtól színjátszó üveg — elegendő volt ahhoz, hogy maga körül, szinte varázslatszerűen, a jelentől teljesen különböző hangulatot igézzen... Az elsüllyedt magyar világ üzent ezekből a szemétrevetett roncsokból, ugyanaz a földbe költözött, majdnem geológiainak mondható energia, amellyel azután, érettebb lélekkel, Balassa, Zrínyi vagy Csokonai-versekben találkoztunk. Máskor egy kalotaszegi vagy székelyföldi szolgálóleány ajakán zendült valami babonás mondóka, dalfoszlány, ismét másszor öreg hóstáti gazda beszélgetett a lovával, vagy vén koldusasszony rimánkodott a templomfal zugában s attól vett körül hirtelen ugyanaz a varázs." A földmélyéből, azaz a múlt feneketlen kútjából előkerült értékeket hallja ki Jékely Török Erzsébet dalaiból; és ez már nem „visszatemethető kacat — hanem életünk, mindennapjaink megszépítésének, elbírhatóvá-tételének úgyszólván közszükségleti cikke."

[8] *Emlékezés egy nyolc év előtti július tizennegyedikére.* Világosság, 1945. júl. 16.

„Közszükségleti cikk": ez a színét-erejét vesztett közgazdasági kifejezés, amelyet naponta koptatunk manipulálható-laposra, Jékely Zoltán publicisztikájának nemes kulcsszava. Nem úgy persze, hogy sűrű előfordulásával porba rántsa költői nyelvét, hanem a lényegre utalón. Jékely legjobb újságcikkei, amelyek inkább az esszé vagy a prózavers minősítést érdemlik, kettős ihlet — a szolgálat és a szépség — jegyében születtek.

Jékely kétesztendős Világosság-szolgálatát — noha a művészeti rovat szerkesztője ő — mégsem annyira az esztétikus forma keresése jellemzi, mint inkább népének politikus szolgálata (amelyet lehetőség szerint összekapcsol eredendő formaigényével, az esztétikummal). Egy napilapnál dolgozó újságíró eleve nem határolhatja el magát az események szabta feladatoktól — különösen nem egy olyan átmeneti időszakban, mint 1944 ősze és 1946 között. *Írók a nép között* címmel a Világosság 1945. október 15-i számában megjelent (aláíratlan, tehát szerkesztőségi) híradás nemcsak azért érdekes, mert négy korábbi *Termés*-munkatárs (Asztalos István, Bözödi György, Horváth István és Jékely Zoltán) közös országjárásáról számol be (a Kisküküllő és a Maros völgyében tett útról), hanem mert az írók programjának gyakorlati oldalára vet fényt: „Az írók azzal a meggyőződéssel tértek vissza Kolozsvárra, hogy az erdélyi magyar néppel való bensőséges találkozás mindkét félre lelki gyarapodással járt. S ez a tapasztalásuk igazolja az Erdélyjáró terv fontosságát és célszerűségét." A riporteri feladatokat mások végzik. Jékely ha nem is íróasztalhoz, de Kolozsvár irodalmi-művészeti életéhez kötött szerkesztő ez azonban korántsem jelenti azt, hogy kivonná magát a közéleti tájékoztatás munkájából. Ír ő szines riportot a béke hangulatában lezajlott Hója-erdei május elsejéről",[9] a ferencrendiek kolozsvári nyomdájáról (ahol 1848-ban a szabadságharcosok kiáltványai készültek, most pedig magyar—orosz társalgó könyvet állítanak elő a gépek),[10] politikai kommentárt füz a transznisztriai tömegmészárlás főbűnöseinek bukaresti peréhez.[11] és a munkások adakozó kultúrapártolásához.[12] *Magyar—román testvériség!* cím alatt a Magyar Népi Szövetség 1945. májusi kolozsvári ünnepi seregszemléjéről mondja el gondolatait, Petru Groza, „a demokrácia Romániájának miniszterelnöke" sétatéri beszédét méltatja (1945. máj. 15.). Az erdélyi magyar ember alapállását jellemzi Jékely — azét, aki meghallgatta Groza szavait: „Lelkében jobban megfontolt hűség fogan. Szövetségre lép azzal, aki az üldöztetések, megaláztatások, a tévhitek és csalatkozások keserves esztendei után becsületes békejobbot nyújt feléje. S mi hisszük, hogy hitének és hűségének jutalma ezúttal igazi emberség lesz, felebaráti megbecsülés és jószomszédi békesség — abban az Európában, mely nem teremhet többé semmiféle emberi nemzetnek szolgaságot." Jékely itt, de más cikkeiben[13] is a reálpolitika hívének mutatkozik.[14] A közelebbi múltat is beépíti írásaiba. Az 1945-ös kolozsvári „szabad könyvnapok" eseményeit rögzítő riportjában[15] például így emlékezik: „A Móricz Zsigmond Kollégium öreg ponyvájú, friss zöld levelekkel bélelt szárnyékából Móricz Zsigmond életnagyságú arca tekint felénk, s olyan jóságos, hogy szinte él. Utóvégre még három évvel ezelőtt itt volt, jelen volt, és ifjú híveitől körülvéve csoszogott-botozott ide-oda a városban..." (Amint a cikk beszámol róla, ebben a sátorban most Veres Péter könyve fogy a legjobban.) Irodalom és politika, irodalompolitika így van jelen ezekben a hónapokban Jékely és pályatársai életében, munkájában.

A Világosság korabeli olvasói számára nyilván nem volt meglepetés az 1945. november 11-i, címoldali hírben, a Magyar Népi Szövetség százas (intéző) bizottságának marosvásárhelyi értekezletének előzetesében kinyomtatott bejelentés: „Ami még sohasem történt meg a magyar közéletben: a marosvásárhelyi értekezletre meghívást kaptak íróink is, a magyar népi lelkiismeret őrei." A ünnepi alkalomra előkészített irodalmi est meghívottjai: Asztalos István, Gaál Gábor, Horváth István, Jékely Zoltán, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Kovács György, Méliusz József, Molter Károly, Nagy István, Szemlér Ferenc és Szentimrei Jenő.

---

[9] *A Hója-erdőben, régi titkos munkásünnepek szinhelyén.* Világosság, 1945. máj. 3.
[10] *A Ferenc-rendiek nyomdájában, ahol 1848-ban a székely szabadságharcosok kiáltványai készültek, most pedig magyar—orosz társalgó könyvet állítanak elő a gépek.* Világosság, 1945. jún. 17.
[11] *A fekete monoklis ember.* Világosság, 1945. máj. 19.
[12] j. z., *Munkás-szivek Brassóban.* Kolozsvárt... Világosság, 1945. máj. 24.
[13] *Sándor József a halottaságyon.* Világosság, 1945. jún. 8.
[14] L. még Balogh Edgár: *A romániai magyarság nagy halottja.* Világosság, 1945. jún. 8.
[15] -y-n, *Körséta a Szabad Könyvnapokat ünneplő városban.* Világosság, 1945. júl. 5.

A bizalom — bizalmat szül. Jékely nem csupán érzékeny elemzőként, megbízható esztétaként jelentkezik kritikáiban (így e vásárhelyi MNSz-értekezlet alkalmából rendezett képzőművészeti kiállítás bírálatában[16]), hanem művészetpolitikusi erényeket is felmutat. A Mojszejev-táncegyüttes kolozsvári vendégjátéka például alkalom arra, hogy szembesítse korábbi emlékeit, Nizsinszkijék kifinomult cári balettjét a népi tánc mojszejevi koreográfiájával. Jékely mindjárt párhuzamot von, egyben pedig a hagyományok továbbéltetésének módját kutatja: „Igor Mojszejev ugyanis nemcsak a jelen népművészetét emeli világszínpadi rangra, hanem leszáll az elmúltak közé is, mint ahogy Kodály sem éri be a még élő zenei formákkal, de gyöngéd kézzel lapozgat porosodó daloskönyvekben is." A Mojszejev-együttes hatását forradalminak látja, és reméli, hogy visszhangot kelt „a magyarság körében, a népből jövő megújulást váró művészi berkekben, abban az országban, ahol a népi tánc annyi változatban él és lüktet tájak szerint — sokakat fog hasonló kezdeményezésre ösztönözni."[17]

Ezekben a hónapokban Jékely vezércikk-szinten is vállalja az új szellemű „igehirdetést". A néhány idézett példa mellett továbbiak is kínálkoznak a bizonyításra — így szerkesztőségi cikkek, amelyek azonban stílus- és motívum-elemzéssel több-kevesebb biztonsággal azonosíthatók és besorolhatók a Jékely-életműbe. Ebbe a kategóriába számíthatjuk a Világosság 1946. március 15-i vezércikkét is, a *Hidépítést*, amely a Magyar—Román Társaság Bukarestbe várt küldöttjeinek, Kodály Zoltánnak, Tamási Áronnak, Zilahy Lajosnak jószolgálati útját harangozza be, s az Erdély felett feszülő „szivárvány-híd"-ról elmélkedik, reálisan, az „idealista eszmehirdetők" álmait a valóság tényein mérlegelve. A cikk címéül választott Arghezi-mottó ugyancsak Jékelyre vall: „Hadd építsünk csodát most annyi romból."[18] És őt sejteti az Enescura, főképpen pedig Victor Eftimiura való utalás is.

A Világosság szerkesztői közül ugyanis Jékely Zoltán az, aki jelen van minden jelentős kolozsvári román művelődési eseményen, interjút készít ide látogató vagy itt élő román írókkal, szemlézi a magyar irodalom román visszhangját, népszerűsíti az újraalakuló kolozsvári román színház és opera előadásait. 1944 decemberétől (!) megszakítás nélkül vállalja és végzi ezt a munkát (később sem lesz hűtlen a hídépítés eszméjéhez: igazolják a román lírából készült kiváló fordításai). Rendkívül tudatosan teszi ezt. 1945 májusában például jegyzetet ír a *Bajazzók* kolozsvári magyar előadásáról, Bretán Miklós román operaénekes beugrásáról Tonio szerepében (magyarul), illetve a magyar művészek vendégfellépéseiről a román operában.[19] E tényekből adódik a következtetés: „Erdély, a nemzeti kérdések régi átkú tűzfészke, manapság a békesség és felebaráti egyetértés megkapó példáit mutatja." Egy nyugodt, szép jövőképet rajzol fel ennek alapján: „S ez a taps már a jovendőt dongette, azt az időt, amelyben vicsorgás nélkül fognak egymás mellett élni: imádkozni, művészkedni, szeretni és meghalni Erdély népei." Természetesen ugyanezt várja, reméli az írók találkozásaitól, tanácskozásaitól is. *Miről tárgyalt a román és magyar írók kis parlamentje Kolozsvárt?* címmel[20] részletes beszámolót ad a Bukarestből érkezett román írószövetségi küldöttek (köztük Zaharia Stancu, Gala Galaction) s a hozzájuk itt csatlakozó Emil Isac tárgyalásairól az erdélyi magyar írókkal. Jékely a cikk bevezetőjében újrafogalmazza az írók békítő, kapcsolatteremtő, közelítő — vegeredményben politikai — szerepéről vallott hitét, meggyőződését, összhangban a Romániai Magyar Népi Szövetség és a Világosság programjával: „A román és magyar sors fordulataihoz az íróknak eddig vajmi kevés közük volt. Ady szavára, aki több versében éreztette az egymásrautaltság tragikumát, nemigen figyelt fel se Budapest, se Bukarest. Vitás kérdéseinkben jóformán nem mi magunk, hanem távoli hatalmasságok döntögettek... A szabadság megvalósulása útján, a haladó népek vezetői közt végre ott találjuk az írókat is. Szellemi kézfogásuk egybeesik a román és magyar vezető politikusok tetteivel, melyek nemrég a háború zajlásában csak álmok ha voltak." A riportrész sorra ismerteti a felszólalásokat; kiemelkedő közülük a Zaharia Stancué, melyben szó

---

[16] *A vásárhelyi képzőművészeti kiállítás tanulságai.* Világosság, 1945. nov. 23.
[17] *Nizsinszkyéktől Mojszejevékig.* Világosság, 1945. dec. 9.
[18] A mottóként idézett Arghezi-sort nem sikerült azonosítanunk sem Jékely Arghezi-fordításai közt, sem román eredetiben.
[19] j.z., *A Bajazzók — erdélyi színpadon.* Világosság, 1945. máj. 23.
[20] A cikk j.z. szignóval jelent meg, a Világosság 1945. okt. 29-i számában.

esik az ókirályságbeli és az erdélyi hangulat különbözőségéről s az Ady büvkörét nem felejtett Isacé. Mihail Celarian ezt nyilatkozta: „Gyakorlati tervünk: egy kétheti vagy havi folyóirat megindítása, mely romániai magyar és más nemzetbeli írókkal együttmüködve szolgálja a nagy békesség eszméjét. A magyar müveknek itt előjogokat biztosítanánk." Szentimrei Jenő a színvonal biztosítását kérte, és azt, hogy „közös fórum ellenőrizze az érintkezés megnyilvánulásait".

A hivatalos alkalmakon túl Jékely a személyes érintkezés, véleménycsere lehetőségét keresi. Kitünő példája az emberközeli, irodalom- és kultúraközpontú, őszinte és mégis mélységesen politikus megnyilatkozásoknak a *Beszélgetés Proust román fordítójával.* (1945. nov. 8.). A román Pen-Club főtitkári minőségében Kolozsvárra érkező, az erdélyi magyar írókat a nemzetközi írótársaság munkájába ismét bekapcsolni óhajtó Cioculescu („a világjáró literary gentleman") a kolozsvári alispán, Csögör Lajos vendége, az ő házukban folyik a beszélgetés, főként franciául, román és magyar kifejezésekkel tarkítva. Cioculescu 1922-ben itt járt egyetemre, azután került Párizsba. Proust-fordításához 1938-ban kezdett, akárcsak Gyergyai Albert. (Jékely itt megjegyzi, hogy egy fejezetet Kuncz Aladár már 1928-ban lefordított az Erdélyi Helikonba.) A baráti hangulatú társalgás során Szentimrei nekiszegezte Cioculescunak a kérdést: mi a véleménye a magyar—román barátságról? A válasz egyenes — és telibetaláló: „Nevelés és idő kérdése. Nem rólam és Önről van szó személy szerint, hanem tömegekről! A mi barátkozásunk még nem minden. A tömegeket pedig csak nevelés és idő fogja egymásrautaltságuk tudatára ébreszteni."

Ezzel a becsületes és reális állásfoglalással cseng össze a Zaharia Stancué,[21] amely eredetileg a *România liberă* hasábjain jelent meg, Bukarestben, az erdélyi út nyomán, *Egy gyógyítható betegség, a sovinizmus* címmel. (Föltételezhetjük, hogy Jékely fordította magyarra — erre enged következtetni a fordításszöveg irodalmi szintje, valamint az a tény, hogy két héttel előbb ő írta a beszámolót a kolozsvári „írói parlamentről".) Stancu cikkének lényegi újdonsága — összhangban a Cioculescu-nyilatkozattal és ezen évek más demokratikus személyiségeinek, mindenekelőtt Petru Groza miniszterelnöknek a magatartásával —, hogy a gyógyítandó betegség jeleit nem csupán a másik fél viselkedésében látja meg, hanem ugyanúgy kezelendőnek tartja a saját nyelvi-nemzeti közösségében megfigyelt szimptomákat. A teleormani parasztfiúból lett bukaresti író a közös törekvéseket állítja középpontba, Adyt említi tisztelettel, követendő példaként. („Egész életműve egy hatalmas forró hívás, izzó követelés az őszinte román—magyar testvériesülés érdekében.") A Jékely leírásából már ismert eseményre pedig így emlékezik, így értékeli jelentőségét: „Egy kolozsvári házban a bukaresti román írók néhány órán át beszélgettek magyarul író testvéreikkel. Voltak ott magyar írók, kiknek neve rég túljutott közös hazánk határán. Minden arcról jóhiszeműséget olvashattam le, minden szívben és minden kinyújtott kézben az őszinte barátság melegét érezhetem s a vágy lobogását, hogy népeink közt a legmélyebb szeretet s a legteljesebb egyetértés épülhessen." (Zaharia Stancu nem említ neveket, de tudjuk más közleményekből, hogy e találkozón Szentimrei és Jékely mellett jelen volt Benedek Marcell is.)

Vissza-visszatérő példa, hivatkozási alap: Ady Endre. A költő (27.) halálévfordulóján, nyilvánvaló politikai célzattal, Jékely Zoltán terjedelmes cikkben ismerteti Ady költészetének román visszhangját.[22] A közeledés, barátkozás alkalmát látja az Ady-emlékezésben, a felület alá ás, a mélyáramokat keresi. Íme: „Nem tudom, a magyaron kívül van-e vajon ma nép Európában, melynek több köze volna Ady Endréhez, mint a román népnek? Talán a francia... Míg azonban a román néptől a közös életforma ihletéseit, a testvérbánat sajgását kapta, addig a franciaság inkább csak költői rebbenéseken és megérzéseken át szivárgott át nagyon fogékony költőiségében." E bevezető után kortárs román írókat idéz a korabeli Lumea, illetve a Libertatea című lapból. „Barátsága a románok iránt nem volt színlelés" — írja Emil Isac (és ismétli Jékely); hivatkozik Tisza István-ellenességére, a nemzetiségek iránti türelmességére: „Ady úgy szólt akkor, ahogy minden igaz költőnek ma is szólnia kell: nem uszít gyűlöletre a megtiportak ellen s nem követel még több láncot azokra, akiket a nyirkos múlt vasra vert." Isac szavainak hitelét növeli, hogy nem fest Adyról idillikus vagy szoborszerű képet. („Ha

[21] *Román író vallomása Erdélyről.* Világosság, 1945. nov. 12.
[22] *Ady Endre emlékezete — román szivekben.* Világosság, 1946. jan. 28.

nem költő, nagy demagóg lett volna; volt benne valami Dantonból és Robespierre-ből és sok-sok az orosz messziánistákból. Szerette a könyvet, az asszonyt, a gyermeket, a forradalmár-életet és a fejedelmi ruházkodást. Egocentrizmusa az önkívület fokára csapott a párizsi utcán, ahol a járókelők nem ismerték és nem süvegelték meg.") Victor Eftimiu szintén Ady román-barátságáról szól. A román szimbolizmus vezéralakjával, Macedonskival állítja párhuzamba, akit azért nem ismertek el érdemei szerint, mert „túlontúl nyugati húrokat pengetett". A terjedelmes recenzió Eftimiu-idézettel zárul, Ady szellemét ébreszti: „Versei mind életesebben élnek, prófétai lelke pedig a Gyalui-havasok és a Kárpátok felett köröz, a Dunától a Tiszáig, mint a két nép testvériesülésének jelképe, ama két népé, mely jó ezredéve lakozik egymás mellett, s fog is lakozni, míg a világ világ ezeken a téreken."

Eftimiu a román—magyar közeledésnek már régi híve és hirdetője — természetes hát, hogy Jékelynek találkozása van vele. A *Prométheusz* szerzőjének kolozsvári látogatása ad alkalmat, 1946 márciusában, csapongó voltában is érdekes beszélgetésükre. Föltehetőleg rövid színházi együttlétük elkalmával született Jékely hangulatos — portrét és interjút elegyítő — írása a Világosságban.[23] A fiatalabb magyar írótárs már-már irigykedve jellemzi a román drámairót. (A színházi függöny előtt „jár-kel, gesztikulál saját árnyékával háta mögött. Molière lehetett tán ilyen magabiztos és otthonosan mozgó, amikor szerző, színész és igazgató volt egyszemélyben, saját színpadán." De „civilben" is ugyanilyen határozottnak látja: „Író: élete egyetlen csodálatos utazás az emberek között, utazás még akkor is, ha valami ideig-óráig röghöz is köti.") Jékely, aki minden alkalmas pillanatot megragad a jövő fürkészésére, az épp Moszkvából hazatért Eftimiut szovjetunióbeli élményeiről faggatja. Természetesen terítékre kerülnek román irodalmi (irodalomtörténeti) kérdések is, anekdotikus formában (Caragiale és Victor Eftimiu hajdani találkozása) vagy elvi szigorral. Eftimiu nyilatkozik például Coşbuc pozitív szerepéről „az Eminescu-féle századvégi pesszimizmus és Nirvána-tan" egyeduralmának megdöntésében; ezt az Erdélyben megőrzött latinitás fiatalos áramával, az európaiság felé történő nyitással magyarázza. Egy hónappal később a Világosság részletet közöl Eftimiu színész-regényéből, a Jékely-fordításban rövidesen megjelenő *Bécsi szerelemből*: egy magyar vonatkozást is tartalmazó részletet, *Színészbabérok* címmel (1946. ápr. 15.); a regénybeli Nárciszt a kolozsvári magyar színház művészei koszorúval köszöntik, „melyen együtt díszelegtek a magyar s a román nemzet színei". Victor Eftimiu személyéhez (is) kapcsolódik az újra napirendre került Pen-Club ügye: Jékely lapja 1946 áprilisában adja hírül, hogy Eftimiu, a román Pen elnöke tárgyalásokat kezdett a Romániai Magyar Írók Szövetségével a romániai Pen-Club magyar tagozatának felállításáról.[24] A június 3-i híradásból pedig már arról értesülünk, hogy a magyar alosztály újrakezdte működését, s az új tagok közt — Balogh Edgár, Benedek Marcell, Gaál Gábor, Nagy István, Asztalos István, Kiss Jenő, Méliusz, Szabédi, Tavaszy Sándor, Zolnai Béla és mások társaságában — ott van Jékely Zoltán is.[25] És még egy, nem lényegtelen adalék a Világosság Eftimiu-bibliográfiájához: Jékely egyenesen a *Revizor*hoz hasonlítja *Az ember, aki látta a halált* című vígjátékot, az előadás színész-rendezőjét, Lantos Bélát pedig mint a pályája legszebb állomásához érkezett művészt dicséri.[26]

Erdélyben ilyen híd-embernek ismerik a kolozsvári lírikust, Emil Isacot is. Hozzá haza megy el Jékely, és ott is Adyval találkozik: „A könyvtár szobában menekülések és költözködések: a drága könyvek, a huszadik század költői Európa letéteményesei, a teljes magyar nyugatos irodalom részint földön vagy foteleken, rögtönzött polcokon, asztagba rakva. Az egész kultúrhistóriai múzeumban Isac ifjúkori barátjának, Ady Endrének halotti maszkja uralkodik, mint valami rejtelmes mosolyú bálvány egy keleti templom-zúgban. Európai szellemű ember hajléka ez..."[27] Múltat jelent megértően, a jövőt reménykedve jelzi Jékely, Isac otthonában, otthonából széjjelnézve. Bizakodásra ad okot a műfordító Costa Carei következetes tevékenysége is. Petőfi, Ady, József Attila román tolmácsával szintén Kolozsvárt beszélget Jékely,[28] kevéssel azután hogy a lap egy másik munkatársa

[23] J. z., *Victor Eftimiu Kolozsvárt.* Világosság, 1946. márc. 14.
[24] *A magyar Pen-Club 20 éve.* Világosság, 1946. ápr. 21.
[25] *Új tagokat hívott meg a PEN klub.* Világosság, 1946. jún. 3.
[26] *Az Eftimiu-darab tényes sikere a kolozsvári Szentgyörgyi-Színházban.* Világosság, 1946 máj. 27.
[27] *Egy vasárnap délután Isac Emilnél.* Világosság, 1946. máj. 6.
[28] *Costa Carei folytatja a munkát.* Kolozsvári találkozás Petőfi, Ady, József Attila román tolmácsával. Világosság, 1946. aug. 5.

(bizonyára Méliusz József) Bukarestben, a nemzetiségi minisztériumban kereste föl a jeles kultúrdiplomatát.[29] „Most ismerkedünk meg test szerint — amúgy, lélekben már régóta számontartjuk egymást" — írja Jékely, az 1935-ös budapesti kezdeményre utalva, amelyben Costa Careinek meghatározó szerepe volt. „Azok az írók álltak köréje, akiknek most a romokból épülő magyar világ küzdőterein van komor és súlyos szerepük: Zilahy Lajos, Illyés Gyula, Kovács Imre, Erdei Ferenc." („De szoros barátság fűzte Hunyady Sándorhoz is.") A baráti, kollegiális társalgás rövidesen Adyra fordul; Costa Carei Ady-fordításairól a legteljesebb elismeréssel nyilatkozik a költőtárs, általa és általuk pedig újólag hitet tesz a magyar—román sorsközösség mellett. „Bele-bele olvasunk a fordításokba s ismét érezzük, amit már annyiszor éreztünk, egy-egy románra fordított Ady-verssel találkozván, hogy Adyt nyugat-európai nyelven inkább csak meghígítani, de románra átültetni lehet. A román nyelvkincs, a táji azonosság, a létkérdések közösarcúsága Adyt teljesen nosztrifikálható költővé teszi. Persze, ember kell hozzá. S Ady Costa Careiban emberére akadt." Magyar köteteket vásárolnak a bukaresti műfordító számára, köszönetképpen. „Gesztusát viszonozni úgysem lehet" — állítja Jékely, hozzátéve, hogy Costa Careinak „magyar megfelelője egyelőre nincsen". Közel négy évtized távolából már helyesbíthetjük Jékely állítását: a Petőfit, Adyt, József Attilát románul megszólaltató, hídépítő elkötelezettségéhez mindvégig hű Costa Careinek van magyar megfelelője — elsősorban épp Jékely Zoltán személyében; Eminescu, Arghezi, Blaga, Bacovia, Ştefan Augustin Doinaş magyar nyelvű költői tolmácsolásával[30] nem csupán törlesztett az adósságból, hanem újabb nemes versenyre hívta ki román költőbarátait. Ezt tette riportjaival, interjúival, szemlecikkeivel és színikritikáival is — mennyiségileg és minőségileg egyaránt jelentős publicisztikai munkásságával, amelyet ideje volna feltámasztani a Világosság első három évfolyamából.

KÁNTOR LAJOS

[29] *Beszélgetés Costa Carei-vel, Petőfi román fordítójával.* Világosság, 1946. júl. 29.

[30] Jékely rendkívüli teljesítményét — mennyiségben és minőségben — jól tükrözi a Köpeczi Béla szerkesztette *Román költők antológiája* (Bp., 1982). Ezirányú elkötelezettségéről vallott a költő Beke Györgynek adott interjújában (Beke György, *Tolmács nélkül.* Buk., 1972. 267—75.)

MOȘTENITORII SPIRITUALI AI LUI ADY ÎN ATELIERUL REDACȚIONAL „VILÁGOSSÁG"

(Rezumat)

Înfrîngerea fascismului, terminarea celui de al doilea război mondial deschide noi orizonturi în dezvoltarea culturii progresiste. Din primele săptămîni după eliberarea Transilvaniei, scriitorii din Cluj caută noi căi de exprimare, încep o muncă extraordinară: reconsiderarea trecutului, constituirea noilor instituții culturale, pe baze democratice. În această epocă publicistica scriitoricească joacă un rol de frunte. Scriitorii români și maghiari se întîlnesc cu ocazii festive și în rezolvarea problemelor de toate zilele. Spectacolele teatrelor, mese rotunde, sărbătorirea unor aniversări înseamnă momente importante comune. Traduceri reciproce apar pe coloanele cotidienelor. Cu ocazia vizitei la Cluj a unor scriitori bucureșteni renumiți ca Zaharia Stancu, Gala Galaction, poetul clujean Zoltán Jékely publică un reportaj amplu în ziarul Világosság; tot el face interviuri cu poeți români de seamă, buni cunoscători ai operei lui Endre Ady, Sándor Petőfi sau Attila József. În aceste interviuri Victor Eftimiu, Emil Isac, Costa Carei — ca și poetul-publicistul Jékely — dau dovadă de înțelegerea necesităților istorice; ei sînt gata să facă totul pentru ridicarea unei noi societăți, bazate pe principiile democrației, ale socialismului.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX. évf. 1985. 2. szám

SZÍNJÁTSZÁS BRASSÓBAN ÉS A BRASSÓI LAPOK SZÍNHÁZ-SZERVEZŐ MUNKÁSSÁGA (1918—1940)

Brassó kultúrája szülőföldünk, Erdély lelkiségének megtestesítője: három nyelven, románul, magyarul, szászul terjesztették, ápolták e városban a műveltséget, amelyet azonban egységessé tett emberközpontúsága, léleknemesítő ereje. Színimozgalmunk kiemelkedő mozzanatai közé kívánkozik, s ugyanakkor jelkép is, mikor Déryné a XIX. század első felében a kolozsvári színházzal vendégszerepelt Brassóban, három nyelven adta elő dalait, és maga a színház is több nyelvű plakátokon hírdette előadásait. Úgy érezzük tehát, mikor Brassó színimozgalmának két világháború közötti krónikáját próbáljuk megírni, az egész erdélyi színjátszásra érvényes, modellértékű helyzeteket, viszonyokat, eseményeket idézünk meg.

A háború borzalmaiból ócsúdó közönség nagy kultúra-szomjjal kezdi a békés, nyugodt, harmonikus élet érzetét erősítő színházi előadások látogatását. Az újjászerveződő színimozgalom kerületi beosztás szerint kezdi működését, egy-egy földrajzi tájegységet egy-egy öneltartásra berendezkedett társulat látott el színielőadásokkal. Így a háború utáni első teljes évadban, 1920/21-ben, Brassóban, Szabó Pál társulata játszott. A közönségtámogatás fedezékében kedvező mérlegű évadot bonyolított le az együttes, művészileg értékeset nyújtottak a közönségnek, bevételeik biztosították a megélhetést. Kultúrmissziós tevékenységük bizonyítására elegendő említenünk, hogy játékrendjükön operaestek szerepeltek, műsorukra klasszikus ciklust tűztek, így színre került ennek keretében például a Velencei kalmár, a Cyrano.

A gazdasági helyzet alakulása azonban megzavarja ezt az idillikusan induló viszonyt közönség és színház között. A következő időszak krónikája — 1922/23-as évadban, május közepétől, közel három hónapon át, augusztus 6-ig Fekete Mihály társulata játszott Brassóban — már kedvezőtlen anyagi mérlegről ad hírt: a Vígadóban, tehát kis befogadó képességű teremben játszó együttes néző hiányról panaszkodhatott. A lanyhuló pártoló kedv oka a magas jegyárakban keresendő, dehát a társulat is borsos rezsiköltségekkel dolgozott. Mindennek ellenére az előadások menetében, a színészek fizetésében nem álltak be zavarok, de feltűntek az első válságjelek, amelyek a színjátszásra irányították a közvélemény figyelmét is, hisz a színimozgalomnak kiemelt szerepe van egy nép kultúrájában. A közéleti kérdésekre rendkívüli fogékony és ítélkezésében igényes Brassói Lapok 1923. június elsejei számában így értékelte a jelenséget és a Fekete társulat teljesítményét: „Ez a kérdés... a magyar kultúra fontos problémája.... Fekete Mihály marosvásárhelyi színtársulata elsőrendű, a legjobb, a legmagasabb színvonalú... abszolút értéke van mind szellemileg, mind erkölcsileg..."

Ez a helyzet általánosan jellemző volt az erdélyi színjátszásra. Hogy a válságtünetekkel a társulatok megküzdhessenek, politikai fórumokon is igyekeztek támogatást szerezni a színimozgalom számára. Így mikor 1923. nov. 25-én Csucsán az Averescu kormány képviselői, Goga, Averescu, Groza találkoznak a Magyar Párt küldötteivel, Gyárfás Elemérrel, Páll Árpáddal, Bernárdy Györggyel, hogy biztosítsák a kisebbségek szavazatát a közelgő választásokon a kormányzó pártnak, napirendre kerül a színházak támogatásának kérdése is. Ugyanakkor, hogy a társulatok szervesebben beilleszkedhessenek a hazai színházi élet körforgásába, tevékenységüket jobban a honi realitások talajába gyökereztethessék, 1923-ban az erdélyi Magyar Színészegyesület kimondja feloszlását és mint a Brassói Lapok 1924. ápr. 27-i számában olvashatjuk, nagygyűlés keretében (elnök: Szentdrey Mihály, alelnök: Fehér Imre) Isac Emil jelenlétében, fuzionál a Romániai Színészek Szindikátusával.

Ilyen előzmények keretében került sor az 1923/24-es évadra. A brassói koncessziót ismét Fekete Mihály kapta. Mielőtt megkezdte 1924. ápr. 6. és 1924. máj. 16. között tartó szezonját előbb 6 hónapig Temesvárt játszott társulatával. A színját-

szás felkarolása érdekében megmozgatott közvélemény kedvező hangulatát bérletezési akcióval akarták kihasználni. A lélektani hatás fokozásáért a Brassói Lapok ilyen szövegekkel igyekezett ösztönözni a bérletezési kedvet: „a magyar színház és ezzel együtt a magyar nemzeti kultúra ügye". Erősítette a színházbajárás igényét a rangos társulat vonzereje is. Az együttes primadonnája Lengyel Irén volt, akit a Brassói Lapok színikritikusa így ajánlott a közönség kegyeibe: „szép, elegáns, temperamentumos, nagyszerűen énekel. Megjelenése imponáló, hangja simulékony, szépen csengő és iskolázott, játéka kiforrott". Mellette Somogyi Rózsi lépett fel, akit a szakma Erdély egyik legjobb táncos szubrettjeként tartott számon. A társulat főrendezője Jakabffy Dezső volt. Fekete direktor mellett a drámai előadások nívóját olyan erők biztosították, mint: Fekete Irén, Sugár Teri, Horváth László, Mészáros Béla. Annak ellenére, hogy az évad eléggé kalandos körülmények között zajlott, mivel teremproblémák adódtak, s felváltva játsztak a Redoute-ban, az Apollo- és Modern mozgóban, mégis sikeresnek mondható az időszak. Kiemelkedő közönségsiker a *Pompadour* című operett és Molnár Ferenc: *Vörös malom* című színjátéka volt. Eredeti operettet is bemutattak: Csányi karmester *Mása* című zeneművét, melynek szövegkönyvét az ismert színész, Galetta Ferenc írta. A szezon eseménye az évad végén következett be, mikor leszerződött Feketéhez Zöldhelyi Anna, Erdélyben a legnagyobb gázsival, 24.000 lejjel fizetett primadonna. Ilymódon sikerült az alig másfél hónap alatt Feketééknek 45 előadást tartaniok, amelyeket így értékelt a Brassói Lapok színházi rovata: „... kitűnő előadásaival, érdekes művészeivel, kiváló rendezésével, nagyon szép díszleteivel elsőrendű, magas színvonalon álló társulatként szerepelt nálunk".

A következő 1924/25-ös brassói évadot még sem pályázza meg Fekete Mihály, hanem az Arad—Temesvár—Lugos körzet koncessziójáért versengett, melyet el is nyert. Az állandó keresés, próbálkozás magyarázata az, hogy még a sikeres szezonok mögött is gigászi küzdelem rejtőzött. Maga Fekete többrétűnek nevezi ennek okait: színházi világválságról beszélt, s ezen belül Erdélyben a színházak helyzete különösen nehéz volt a horribilis adók, a túlmagas színházi bérek miatt. Ilyen nehézségek miatt köszön le az erdélyrészi II. kerület színidirektorságáról Fehér Imre is, és kísérletezik a megkapaszkodással Brassóban. Fehér Imre 1925. május 9-én nyitotta meg szezonját, mely ez év augusztus 1-én fejeződött be. Brassó kultúraigényéről, áldozatkészségéről sokat mondó adat, hogy válság idején közel 3 hónapos évadot volt képes fenn- és eltartani. Nemcsak naponta játszottak, hanem sokszor egy nap 2 előadást is színrevittek, így a szezon folyamán 93 alkalommal ment fel a függöny Fehér Imre társulatának színreléptekor. A műsor struktúrájáról, kulturális igényszintjéről minden kommentárnál többet mond magának a műsorrendnek a bemutatása:

1925. május 9 *Nótás kapitány* o.
10 „ „
11 „ „
12 „ „
13 „ „
14 *Antónia* szm.
15 „ „
16 *Mézeskalács* o.
17 *Kis kadét* o.
17 *Mézeskalács* o.
18 *Mézeskalács* o.
19 *Vén gazember* szm.
20 „ „
21 *Nótás kapitány* o.
22 *Elssler Fanny* szm.
23 „ „
24 *Iglói diákok* o.
24 *Marinka, a táncosnő* o.
25 *Hazajáró lélek* szm.
26 *Lengyelvér* o.
27 *Fügefalevél* o.
28 *Hattyúlovag* o.
28 *Fügefalevél* o.
29 *Süt a nap* szm.
30 *Nótás kapitány*
31 *Mézeskalács* o.
31 *Ki babája vagyok én* o.
június 1 *Kis grizett* o.
1 *Pompadour* o.
2 *Boszorkány* szm.
június 2 *Gold telepatikus*
3 *Aranymadár* o.
3 *Gold telepatikus*
4 *Tetemrehivás* szm.
5 *Árvácska* o.
6 „
7 „
8 *Asszonyok bolondja* szm.
9 *A waterlooi csata* szm.
10 *Árvácska* szm.
11 *Üvegcipő* szm.
12 *Juhászlegény, szegény juhászlegény* o.
13 „
14 „
15 *Szépasszony kocsisa* o.
16 *Csibi* szm.
17 *Kisértetek* szm.
18 *Szépasszony kocsisa* o.
19 *Postás Katica* o.
20 *Postás Katica* o.
21 „
22 *Az ember tragédiája* szm.
23 *Minha álom volna* o.
24 *Az olasz asszony* o.
25 *Krizantém* o.
26 „
27 *Lili bárónő* o.
28 *Hollandi menyecske* o.
29 *Nótás kapitány* o.

30 *Diadalmas asszony* o.
július 1 *A cigány* szm.
2 *A vén bakancsos* szm.
3 *Gyere be rózsám* o.
4 „ „ „
5 „ „ „
6 *Bajadér* o.
7 *Gül baba* o.
8 *A hamburgi menyasszony* o.
9 *Hamlet* szm.
10 *Kis muszkák* szm.
11 *Offenbach* o.
12 *Nótás kapitány* o.
13 *Postás Katica* o.
14 *Nótás kapitány* o.
15 *Sybill* o.
16 *Lili* o.
július 17 *Antónia* szm.
18 *Lyon Lea* szm.
19 *Aranymadár* o.
19 *Délibáb* szm.
20 *Taifun* szm.
21 *Huncut a lány* o.
22 „ „
23 „ „
24 *Sztambul rózsája* o.
25 *Bánk bán* szm.
26 *Nick Carter* szm.
27 *Az élő halott* szm.
28 *A kék mazur* o.
29 *A névtelen asszony* szm.
30 *Legénybúcsú* o.
31 *Meghalok utánad* o.
augusztus 1 *Kis lord* szm.

Láthatjuk tehát, hogy a 93 előadás közül 61 operett, 30 prózai mű, 2 egyéb volt. Az operett repertoáron a műfaj számos klasszikus darabja szerepelt, a színművek szerzői között ott találjuk Mikszáth Kálmánt, Zilahy Lajost, Lengyel Menyhértet, Molnár Ferencet, Ibsent, Madáchot, Szigligeti Edét, Shakespeare-t, Katona Józsefet, Tolsztojt. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Fehér Imre társulata a heterogén közönségízlés kielégítésének szándéka ellenére sem propagált szubkultúrát, hanem az esztétikai igényesség fedezékében próbált népszínházat művelni. Megérdemlik az együttes tagjai, hogy megörökítsük nevüket. Egyik reklám közleményükben így mutatták be magukat: „Művezetőség: Fehér Imre igazgató, főrendező; Szabados Árpád általános rendező; Huber Ernő színházi titkár, Rudas Bandi balettmester, Schreiber Alajos karnagy, Héjja Ilonka korrepetitor; Somogyi Béla ügyelő. Működő személyzet: Nők: Pintér Böske primadonna; Della Donna Eugenia primadonna, Fekete Rózsi szubrett; R. Farkas Ida drámai hősnő; Tóth Böske komika; Boross Manci társalgási; Bársony Gizi énekes naiva; Kovács Juliska szende. Férfiak: Fehér Imre hős- és jellem; Ross Jenő bonviván; Rudas Bandi táncos komikus; Vákár Vilmos bariton énekes; Szabados Árpád drámai színész; Szántó Jenő jellem; Légrádi Pál buffó; Tanai József segédszínész; Kardos Pál bariton; 16 tagú női és férfikar." A társulat előadásainak vonzerejét növelték a meghívott vendégművészek. Így a szezon folyamán felléptek Forgács Sándor, Karácsonyi Ili, Lengyel Irén, Halász Baba, Horváth Mici, Poór Lili, Janovics Jenő, Borovszky Oszkár, Szentgyörgyi István. Következésképp Brassó műélvező közönsége az erdélyi színjátszás egyik reprezentatív szezonját tekinthette meg. Mindezek ellenére a szezon végén a színház-közönség kapcsolatában lazulás volt tapasztalható, amely az általános gazdasági helyzet nyomán előállott kulturális válsággal magyarázható. Színházi vonalon ez — mint egy Isac Emillel készült interjúban olvasható — nagyarányú állástalanságban, színészek és igazgatók közti bérharcokban nyílvánult meg. Hogy szociális védelmet nyújtsanak a színészeknek, biztosíthassák fizetésüket, a minisztérium a koncessziókat az igazgatóknak csak 50.000 lejes kaució ellenében szándékozott kiadni az új évadban.

Az 1925/26-os évad szervezését azonban nehezítette a liberális kormány új színészeti törvényjavaslata. Ennek lényegét Lepadatu kultuszminiszter így foglalta össze: el kell törölni a kerületi beosztást, nem maximálják a koncessziókat. Minden pályázó kaphat színtársulat alapítási engedélyt, ha megfelelő személyi és anyagi garanciát nyújt. A szabadverseny — és a győz a jobb elvén alapuló elgondolás a gyakorlatban azonban anarchiához vezethet, gyilkos marakodás kezdődhet a koncessziókért és az állomáshelyekért, s ez a jelenség minőségromlást és korrupciót eredményezhet — mutattak rá a színjátszás sorsáért felelősséget érző fórumok. Ilyen értelmű tiltakozást terjesztett elő a parlamentben Sándor József képviselő is. A társadalmi megmozdulás ellenére a liberális kormány új színészeti törvény javaslata szellemében szervezik az 1925/26-os évadot. A brassói évad megtartásának jogát Gáspár Jenő színtársulata nyeri el. Brassót elkerüli tehát a színházi válság minőségi oldala, hisz Gáspár tapasztalt igazgató, s Janovics, Fehér, Szendrey, Róna, Gróf, Szabadkay, Fekete, Kovács mellett a huszas évek legjelentősebb színházszervező egyéniségei közé tartozott. Társulata is erdélyi viszonylatban elsőrangú erőket vonultatott fel, hisz tagjai a következők voltak: Lengyel Irén, Gálffy Nusi, Kovács Margit, Ross Jenő, Örvössy Géza, Hevesi Miklós, Felhő Ervin, Újvári Vilmos, Révész Lajos, Salgó Jenő, Csóka József, Lázár Hilda, Gáll Piri, Bera Rózsi, Halmos Mici, Farkas Ida, Pintér Böske. Az együttes 1926.

május elsején kezdte a városban szezonját, egy évvel a Fehér-társulat előző évadja után. A látogatottság biztosítása érdekében húsz szelvényes jegyfüzeteket árusítottak. Érdekességképpen megemlítjük, hogy 20 előadásra a bérletárak a következők voltak: erkély zsöllye 1700 lej, földszinti zsöllye I—IV. sor 1600 lej, támlásszék VI—X. sor 1400 lej, körszék XI—XV. sor 900 lej és zártszék 700 lej. A közel 3 hónapos évad (1926. július 25-én ért véget) megfeszített munkát jelentett a társulat részére. 87 előadást tartottak, amely műfajonként a következőképpen oszlott meg: próza 30 előadás (ebből 25 cím, tehát bemutatószámba menő előadás), operett 57 előadás (ebből 33 cím, tehát ennyi bemutató értékű színrelépés). Az irodalmi igényű prózai előadásokat vendégszereplésekkel kívánták vonzóbbá tenni. Így az évad folyamán fellépett Forgács Sándor, Dr. Szabó Juci, (Molnár Ferenc: *Ördög),* Szentgyörgyi István *(Csizmadia, mint kísértet, A peleskei nótárius, A sárga csikó).* Önerőből vitték színre, s az új irányzatok iránti fogékonyság, a szellemi nyitottság dokumentumaiként említjük az 1926. július 8-án bemutatott Capek darabot, a *RUR*-t és Minulescu *Szerelmes próbababáját.* Mindkettő az expresszionizmus szellemében fogant alkotás, a huszas évek embere életérzésének korszerű megszólaltatói, bemutatásuk jelzi, hogy a két világháború közötti időszakban a mindenáron való megmaradás kényszere, az öneltartás fenyegetettsége ellenére a legjobb társulatokban volt erkölcsi és szellemi tartás, hogy megőrizzék kultúrfórum jellegüket. Az operett előadások legnépszerűbb darabja a *Csókos asszony* volt, hatszor ment (megemlítendő, hogy négyszer sorozatban Pintér Böskével). A társulat munkájáról már a szezon derekán (1926. jún. 24) így írt a Brassói Lapok: „... az egész brassói szezon alatt a legkifogástalanabb működést fejtette ki és egyaránt rászolgál úgy a város, mint a közönség bizalmára." Ezeket a sorokat különben abból az alkalomból jelentette meg a lap, hogy támogatni kívánta Gáspár Jenőt az új évad koncessziójának elnyeréséért folytatott harcban.

Az 1926/27-es évadra azonban Brassó a kolozsvári Magyar Színház mellékállomása lesz, s ez a státusza kisebb-nagyobb megszakításokkal aztán megmarad az egész két világháború közötti időszakban. Különlegesen szerencsés helyzetbe került ezzel Brassó színpártoló közönsége: a város színiévadjainak ellátását Erdély legjobb társulata, legigényesebb kultúrális-, hivatás- és küldetéstudattal rendelkező együttese biztosította. Az évad struktúrája így alakult: 8 napot vendégszerepelt a kolozsvári társulat Brassóban 1926. novemberében, 2 napot 1927. januárjában, s a tulajdonképpeni szezont 1927. május 7. — július 24. között tartották. Hogy milyen minőségi ugrást jelentett Brassó színiéletében a kolozsváriak vendégszereplése, jól szemléltethetjük néhány számadattal is. Míg az előző évben Gáspár Jenő május 1. és július 25. között 87 előadást tartott, addig Janovics tulajdonképpeni szezonjában 8 nappal kevesebb időtartam alatt 105-ször léptette színre együttesét. A műfajonkénti megoszlás a próza nagyobb mértékű részarányát jelzi (Gáspár 30 — Janovics 39), a kolozsváriak 2 operaelőadást is tartottak *(Tosca, Pillangókisasszony):* s a 64 előadásból álló különbözet jelenti az operett előadások számát. A színművek játékrendjét a világirodalom néhány kiemelkedő darabja fémjelzi: Schiller: *Haramiák,* Ibsen: *Peer Gynt,* Herczeg Ferenc: *Bizánc,* Victor Eftimiu: *Prométeusz,* Ibsen: *Kísértetek.* Ha ehhez hozzátesszük, hogy a *Peer Gynt* 4 alkalommal is (1927. május 23., június 2., június 9., június 20.) színrekerült, jelezhetjük az igényszint növekedését, hisz más évadokban a legnagyobb sikerű operettek értek el 4—6 előadást. Míg a kis staggione társulatok szegényes díszletekkel és ruhatárakkal próbálták a színjáték illúzióját megteremteni, addig a kolozsváriak a gazdasági viszonyokhoz képest színes díszletek és pompás ruhatárak látványával növelték a színjáték hatását az Apolloban és a Redoute-ban tartott előadásaikon. Például a Grieg teljes kísérő zenéjével előadott *Peer Gynt*höz, melyet Imre Sándor rendezett, Ramon György, a berlini állami színházak díszlettervezője festette a színfalakat. Ha ezekután felsoroljuk a társulati névsort (olyan nevekre bukkanunk, amelyek ma már az egyetemes magyar színháztörténet legnagyobb személyiségei közé sorolják viselőit), egyértelműen kiderül, hogy a brassói közönség az akkori időben, Erdélyben produkálható legmagasabb színvonalú színjátszás áldásaiban részesülhetett: Karácsonyi Ili, Tolnay Bandi, Ihász Aladár, Leövey Leo, Dayka Margit, Sélmeczy Mihály, Neményi Lili, Mihályffy László, Lengyel Irén, Kiss Manyi, Miklóssy Margit, Marsi Gizi, Kemény László, Lantos Béla, Forgács Sándor, Hoykó Ferenc, Laczkó Aranka, Székelyhidy Adrienne, Kozma Hugó, Izsó Miklós, Szentgyörgyi István.

Nem véletlen, hogy mikor 1927. ápr. 30-án a kolozsvári színházban megtartották az Erdélyi — és Bánsági Színészszindikátus közgyűlését (a fő napirendi pont a vasúti kedvezmény megszerzése az állomáshelyüket változtató társulatok számára) a testület elnökévé a Kolozsvár—Brassó társulatban játszó Leövey Leót választották. Mintahogy az sem véletlen, hogy a szezon harmadik hetében a Brassói Lapok színikritikusa H.H. (Horvát Henrik) ilyen lelkes sorokat írhatott le: „Emberek figyeljetek! Emberek, ébredjetek fel! Művészek járnak itt köztetek és benneteket keresnek!" Az évad tehát mindkét fél, színház és közönség, megelégedésével zajlott.

Természetes tehát, hogy a következő évadra is (1927/28) megújítják a kolozsváriak szerződését. Először a drámai társulat vendégszerepel 1928. január 1-től kezdve két héten át. Az együttes brassói szezonjának kiemelkedő eseménye a frakkos *Hamlet* bemutatása Janovics Jenő bevezető előadásával. A kísérleti előadás kapcsán a brassói közönség kapcsolatba került az akkoriban divatos egyik európai áramlattal, amely úgy próbálta kortársává tenni a klasszikus műveket, s az általános emberi meditációt az itt és most jegyeivel felruházni, hogy elmúlt korok embereit a huszas, harmincas évek viseletébe öltöztette. Persze ez a szemlélet voluntarista történelemszemlélethez vezetett, de egyre azonban figyelmeztette a nézőket: a színház nemcsak szórakoztató-intézmény, hanem sorsunkon való elmélkedés fóruma is lehet. A brassói közönség aztán 1928. májusában közvetlenül is kapcsolatba került az európai színjátszás képviselőivel: a városban vendégszerepelt a bécsi Burgtheater Molnár, Mirbeau, Schnitzler, Maugham, Harwood darabokkal, tájékoztatót adva a korabeli polgári színműirodalom és színjátszás állapotáról. A kolozsvári színház tulajdonképpeni évadja 1928. június 1-én kezdődött. Az előadásokat az Apollóban tartották, a tavalyihoz hasonló nagyszerű társulatot hoztak Brassóba a kolozsváriak, s noha az elmúlt évad névsorából hiányzott többek között Karácsonyi Ili, Dayka Margit, Neményi Lili, Lengyel Irén, Lantos Béla, Forgács Sándor, Laczkó Aranka, pótolta őket Kolbay Ildikó, László Andor, Réthely Ödön, Kőszegi Margit, Tóth Elek, Poór Lili jelenléte. A korabeli színlapokat, kritikákat tanulmányozva azonban úgy tűnik, hogy a kiváló erők jelenléte ellenére kevésbé sikerült az évad, az erős, jól szervezett társulat sem tudta legyőzni teljes egészében a válságtüneteket. A tavalyi közel 3 hónapos szezon helyett mindössze másfél hónapig játszott a kolozsvári Magyar Színház Brassóban, a 105 előadással szemben 56-ot tartottak. A játékrend is összehasonlíthatatlanul igénytelenebb volt az 1928-as év nyári szezonjában a tavalyinál, úgy látszik a közönség kegyeinek hajszolása a kultúrmissziós kedv csökkenését jelentette. Előző évben a *Peer Gynt*-öt négyszer is előadták. 1923. június 14-én, Ibsen születésének 100. évfordulóját ünneplő *Nóra* előadás alig negyed házat megtöltő közönség előtt ment. Az évadnak egy-egy ünnepi és művelődéstörténeti mozzanata is volt. Az ünnepi pillanatot a *Tolonc* bemutatása jelentette, mikor a 87 éves, a színpadtól búcsúzó Szentgyörgyi István is fellépett a szereplők között, a kultúrkrónikás tollára méltó esemény pedig Nikodémusz Károly *Judás Iskárióth* című drámájának műsorra tűzése volt. A szerző brassói lutheránus esperes, s művét a Brassói Lapok színikritikusa (m.i.) az 1928 jún. 27-i lapszámban „Erdély 10 évi színpadi alkotásának legértékesebb darabjá"-nak nevezi. Ha a minősítésben érződik is némi lokálpatrióta elfogultság, a dráma valóban a két világháború közötti drámairodalom egyik kiemelkedő darabja, a hűség és árulás dilemmájával küzdő főhős kétarcúsága a modern idők groteszk világszemléletének előfutárává teszi a szerzőt, mikor megkérdőjelezik a tragédiaírás és tragikus hős meglétének lehetőségét. Ezeket a közjátékokat leszámítva azonban, mint mondottuk, az elmélyülő válság jegyében zajlott az évad.

Baljós jelek között indult az 1928/29-es évad szervezése is. Az általános gazdasági válság következtében megrendült a nézők anyagi helyzete is. A közönség kegyeinek mindenáron való hajszolása elnivótlanodásban, a gazdag rétegek támogatásának hiánya pedig a társulatok elszegényedésében nyilvánult meg. A válságot tovább mélyítette a koncessziók körüli marakodás, s az a tény, hogy a kisebbségi társulatoknak 26%-os adót kellett fizetniök. A válság méreteit érzékelteti, hogy Némedy Gábor a színjátszás helyzetét elemző cikkének (Brassói Lapok 1928. nov. 12) a „Miért haldoklik az erdélyi magyar színészet?" címet adta, s megállapítja, hogy „a probléma az erdélyi magyar nemzeti élet egyik legsúlyosabb problémája". Fekete Mihály drámai hangú levélben fordult a kultuszminiszterhez (közli a Brassói Lapok 1928. dec. 6-i száma), hogy mérsékelje a hatalmas, 26%-os

adót, hivatkozván az 1918. dec. 1-i gyulafehérvári történelmi dokumentumokra, az alkotmányra, melyek nem tesznek különbséget állampolgár és állampolgár között, hanem az alapvető emberi jogok szellemében demokratikusan oldják meg a nemzetiségi problémát. Ilyen körülmények között sokáig függőben marad a brassói színiévad megoldása.

Az évad elején (1928. novemberében) a bécsi opera, majd 1929-ben, március végén és április elején a jiddisch színház vendégszerepelt, 1929. május 1-én aztán végre beindul a magyar színiszezon is. Erre az évadra a kolozsváriak nem is pályáztak. A koncessziót Fehér Imre szinigazgató nyerte el. A hagyományokhoz híven a Redoute-ban játszanak, 20 előadásból álló bérletsorozatot hirdettek, a bérlőknek 20%-os kedvezményt nyújtottak. A gazdasági- és színházi infláció érzékeltetésére érdemes összehasonlítani az 1928/29-es és az 1925/26-os brassói évadok bérletárait.

	erkély-zsöllye	zenekari ülés	támlás-szék	zárt-szék	kör-szék
1925/26	1700 lej	1600 lej	1400 lej	700 lej	900 lej
1928/29	2100 lej	1900 lej	1500 lej	1100 lej	800 lej

Fehér Imre jó erőket verbuvált társulatába. Bizonyító tényként elegendő megemlíteni, hogy az együttes főrendezője Szabados Árpád volt, mellette a tagok a következők voltak: Fekete Rózsi szubrett, Fratta Géza, Rudas Bandi, táncoskomikus, Szabadkay Miklós, buffó, Földes Berta, komika, Csóka József, Szabó Gitta, Balogh Böske, Székely Ibolyka, Szalay Zsigmond, Krémer Jenő, Nagy Laci, Székely Bálint bonvivant, Beck Rózsa, N. Kőműves Ilonka, Stein Janka. A szezon állandó vendégeiként léptek fel Király Ernő, a budapesti Városi Színház bonvivantja és Nagy Anci a kassai színház primadonnája. A szezon közel 6 hétig tartott, a társulat a búcsúelőadást Brassóban 1929. június 10-én tartotta, ez idő alatt 55-ször léptek fel. Említettük, hogy Fehér Imre 1924/25-ben már birtokolta a város koncesszióját. Jól érzékelteti a színházak általános helyzetének romlását, ha összehasonlítjuk ugyanazon igazgató teljesítményét mindössze 4 év távlatában:

	összelőadás-szám	operett	próza	egyéb
1924/25	93	61	30	2
1928/29	55	44	10	1

Világosan kimutatható a próza tetemes háttérbe szorulása, s még keszédesebbé válik a tény, ha megemlítjük, hogy a prózai előadások zömét csak felnőttek számára éjjeli előadásokban színre vitt pikáns párizsi bohózatok alkották. Az operettek között is alig találunk jelentős, klasszikus darabot. A szellemi igény meglétét az 1929. június 6-án bemutatott Szabados darab, *A fekete autó* műsorra tűzése jelezte. A kolozsvári színház drámapályázatán jutalmazott mű irodalmi igénnyel nyúl témájához, s a virtuóz technika kiváló mélylélektani elemzések számára nyit teret. Hasonló vállalkozással az évad folyamán még próbálkozott a társulat, évadzáró előadásként színre akarták vinni Nikodémusz Károly egyik művét, de az új állomáshelyére siető társulat végül is lemondott a bemutatóról.

A színiegyüttesek válsága összefogásra, szervezkedésre indította a kultúrális fórumok irányítóit. 1929. május 25-re magyar színházi konferenciát hívtak össze Bukarestbe, melyen a kultuszminisztérium képviseletében Rebreanu is résztvett. A válság megszüntetésére irányuló leglényegesebb javaslatokat a következőkben foglalhatjuk össze: Gáspár Jenő javasolta a kiadott színházi koncessziók számának megszabását, 6 színikerület felállítását ajánlotta, síkraszállt a koncessziók körüli gyilkos konkurrenciaharc megszüntetéséért, kérte a jegyadók mérséklését; Gara Ernő hírlapíró 3 centrum kialakítását indítványozta Kolozsvárt, Aradon, Szatmáron egy-két mellékállomással, s kisebb helységek, falvak részére 4—5 koncessziót kellene kiadni — mondotta; Janovics Jenő Gara álláspontját támogatta.

A konferencia indítványai azonban nem eredményeztek gyakorlati reformokat. Ilymódon a következő évad, az 1929/30-as sem hozott gyökeres fordulatot a színjátszók életében sem általában, sem Brassó színimozgalmában. A különbség csupán annyi volt, amennyit egy jobb vagy gyengébb társulat vonzereje változtatni tud a látogatottságon. Erre az évadra Gáspár Jenő társulata szegődött a brassói Thália szolgálatába. Szezonjukat 1930. április 6-án kezdték, s mindjárt első előadásaik jó benyomást keltettek a város színpártoló köreiben. Az együttes jobb a tavalyinál — állapította meg a szakma és nézőközönség. Tagjai a következők voltak: Véghelyi Iza primadonna, Honthy Piri szubrett, Keleti Árpád bonviván, Kozma Hugó, Lukács Ede, Szakács Árpád, Mihályi Károly, M. Palucz Vilma, Sz. Katona Emmi, Pálffy Zsuzsa, Halmi Jolán, Solt Janka. Az előadásokat a Redoute-ban tartották. Az operettek színrevitelét Szakács Árpád irányította, a prózai előadásokat Mihályi Károly rendezte. Az ő személyéhez színháztörténeti érdekesség fűződik: az évad folyamán ünnepelte színészi működésének 25. évfordulóját. Pályáját 1904-ben kezdte Krecsányi híres igazgató, híres társulatánál, s mint jellemszínész és komikus írta be nevét színjátszásunk nagykönyvébe. A társulat szezonja 2 hónapig tartott, június 5-én fejezték be. Ha nem is csillogott régi fényében a színházi évad, viszonylagos megelégedettséggel zárult. A Brassói Lapok így értékelte Gáspár társulatának munkáját: „... A brassói közönség a súlyos gazdasági viszonyok dacára is erejéhez mérten lelkesen támogatta Gáspár Jenő társulatát. A társulat tagjai rászolgáltak erre a támogatásra. Ambiciózusan, tehetségesen vitték sikerre a bemutatott darabokat".

Ez a viszonylagos kiegyensúlyozottság azonban nem volt jellemző valamennyi romániai magyar társulat munkájára. Így a színjátszás ügye továbbra is a közélet homlokterében maradt. A legjelentősebb közösségi megnyilvánulás, mint ismeretes, az 1930. június 1-re Kolozsvárra összehívott értekezlet volt, melyet az Erdélyi Irodalmi Társaság és az Erdélyi Helikon hívott össze az erdélyi magyar színészet megmentése és létalapja biztosítása érdekében. Ennek a tanácskozásnak már mutatkozott némi gyakorlati eredménye. 1930. júliusában Rebreanu színházügyi államtitkár új koncesszió-rendeletet hozott. Így Erdély területét az 1930/31-es évadra 3 elsőrendű körzetre osztották fel. Brassó az I. számú elsőrendű körzet társulatának állomáshelyévé vált Kolozsvár, Marosvásárhely, Szeben mellett, Janovics Jenő igazgatása alatt.

Hogy mélyebb bepillantást nyerjünk a két világháború közötti időszakban dolgozó társulatok életébe, jobban megismerjük létfeltételeiket, egy kis kitérővel nézzük meg, mit tartalmazott Rebreanu koncesszió rendelete. A kiadott koncessziók egy évre szóltak, a színészeket is egy teljes esztendőre kellett szerződtetni. Az igazgatóknak előírták, hogy a színészeket havonta kötelesek fizetni. Ennek garanciájaképpen az elsőrendű társulat igazgatójának 250.000 lejt, a másodrangú együttes vezetőjének pedig 100.000 lejt kellett letétbe helyeznie. A rendelet intézkedett a minőségi munka biztosítása ügyében is. I. rendű társulatnak legalább 12 férfi és 12 női színészt, 12 női kardalost, 6 férfi kóristát, két rendezőt, 2 súgót, 12 zenészt kellett alkalmazni. II. rangú társulat felépítése ezzel szemben a következő volt: 6 férfi és 6 női színész, 6 női kardalos, 4 férfi kórista, 1 rendező, 1 súgó, 4. zenész.

Mint a kerületi beosztás ismertetéséből már kitűnt 1930/31-ben ismét a kolozsvári társulat lépett a Redoute-ban a brassói közönség elé. Mivel sok nagy várost kellett ellátnia, Brassóban a szezonra csupán 1931. szeptember 14—28. között került sor; mindössze 21-szer ment fel a függöny a kolozsváriak előadása előtt. Ebben a rövid intervallumban is akadt néhány figyelemre méltó esemény: 17-én bemutatták Benamy Sándor szókimondó, freudista szellemben megírt *Kajüt* című darabját, 24-én pedig színrevitték a *Peer Gynt*-öt. Ilyen és ehhez hasonló fegyvertényekhez olyan kiváló erőkre volt szükség mint: Tóth Elek, Balázs Samu, Poór Lili, Kondor Ibolya, Komár Juliska, Ihász Aladár, Tompa Béla, Mayer Kató, Kaszab Anna, Forgács Sándor, Szentgyörgyi Mária, Lantos Béla, Nyerges Ferenc, Czoppán Flóri, Miklóssy Margit, Tompa Béla, Puttnik Bálint, Réthely Ödön, Leövey Leó, Selmeczi Mihály, Tompa Sándor, Nemes Manci, Vass Piri. Ha ehhez a néhány előadáshoz még hozzászámítjuk Somlay Artúr alkalmi társulatának vendégszereplését 1931. július 16-án Strindberg *Haláltáncának* és a *Kenyérkereső* című vígjátéknak bemutatásával és Salamon Béla, a budapesti Terézkörúti Színpad együttesé-

vel szervezett július 17-i fellépését, megállapíthatjuk, hogy az 1930/31-es évadban ezekkel együtt sokkal kevesebbszer ment fel a függöny, mint bármikor máskor.

Azonban még le sem zárult jóformán az évad, mikor elkezdődtek az 1931/32-es szezon alakításának előcsatározásai. A jelt erre Mavrodi vezérigazgató új színházi törvénytervezete adta meg. Ennek lényegéről a színházak országos központjának vezetője így nyilatkozott: „... abszolút nyugati bánásmódban kívánjuk részesíteni a kisebbségi színházi kultúrát... mindenki koncessziót kap, aki az állami szempontok és a színész-szindikátus megítélése szerint megbízható és érdemes". Ezt az elvi állásfoglalást Mavrodi így indokolta: mivel eddig Erdély több körzetre volt osztva színidirektorok egy korlátolt számú társasága javára, könnyen érthető, hogy ilyen körülmények között a tisztán anyagi érdek jött számításba, a koncesszió tulajdonosok nem törődtek a művészeti kívánalmakkal, mert hiányzott a versengés szelleme. A Rampa című folyóiratnak adott interjújában így kiált fel a vezérigazgató: „Uraim én nem tekintem kereskedelmi vállalkozásnak a színházat. A szabadverseny szükségszerűen a természetes kiválasztódáshoz fog vezetni és a magyar színpadi művészet csak nyerni fog ebből". Az elképzelések törvénnyé álltak össze, s Iorga kormánya a Monitorul Oficial 1931. aug. 7-i számában közzétette új színházi rendeletét, amely a többségi és kisebbségi színművészet egyenjogúságának elvéből kiindulva a szabadverseny számára nyitott útat, megszűntek a színikerületek, és minden pályázó román állampolgár koncesszióért aspirálhatott. A rendelet a gyakorlatban idealistának bizonyult. Az egyenjogúság elvi kimondását nem követte a kisebbségi színházak szubvencionálása, s ilyen körülmények között a szabadverseny anarchista falka hadjáratnak bizonyult, a közönség képtelen lett volna eltartani az elszaporodott társulatokat. Látván a kialakult helyzetet, az erdélyi magyar kultúregyesületek nevében Bánffy Miklós (kolozsvári Színpártoló Egyesület), Kovács Dezső (Erdélyi Irodalmi Társaság), Kós Károly (Erdélyi Helikon), dr. Krenner Miklós (Erdélyi és Bánsági Kisebbségi Újságírók Szervezete), Janovics Jenő (kolozsvári Magyar Színház) táviratot intéztek Mavrodihoz, melyben javasolták, hogy legfőljebb 4—5 kerület legyen, másképp egyetlen társulat sem tud megélni. Janovics még megpróbálkozik egy kartellizálási tervvel, színházi trösztté akarja szervezni a sok társulatot. A távirat nem talál meghallgatásra, Janovics kezdeményezését törvényellenesnek minősítik, így az 1931/32-es évadot a Mavrodi szellemében szervezik meg.

Ilymódon a szezon első felében Brassóban is újonnan összeverbuválódott együttes játszik. Janovics egykori titkára, Bérczy Mihály, alakított társulatot, s október 17 és november 26 között vendégszerepeltek a városban. Rendezőként a vándorszínészet régi veteránját, Izsó Miklóst foglalkoztatta. Társulatának a tagjai a következők voltak: Tóth Boriska primadonna, Berecz Margit szubrett, Szentes László bonviván, Kalmár Ferenc táncoskomikus, Csengeri Ica szubrett, Lukács Ede, Batyán Kálmán, Solti János, Dancs Ica, Solti Janka, tehát az együttesbe kipróbált, jó erők is bekerültek. A vendégszereplés idején elég nagy számú előadást tartottak, 51-szer léptek közönség elé. Prózai darabot (a gyerekelőadásokat és az éjjeli időszakokban előadott pikáns bohózatokat leszámítva) csupán a *Feketeszárú cseresznyét* adták elő, igaz, ezt 7-szer. A közönségvonzó növeléséért olcsó helyárakkal játsztak, 10 és 60 lej között váltakoztak a belépti díjak. Külön nehézséget okozott, hogy a Redoute-ban mozit rendeztek be, és a társulat önerőből alakította át játszóhellyé a Gewerbeverein termét. Csak a *Csodabár* című nagyoperettet játszhatták a Redoute-ban, ekkor 90, 80, 60, 40, 30 lejes helyárak mellett léptek fel s külföldi artistákat is szerepeltettek. A pártolás azonban gyenge volt, s a szezonvégi beszámoló „súlyos nélkülözésekről" beszélt. Az évad azonban ízelítőt adott a brassói közönségnek az igazi színjátszásból is. 1932. június 11. és július 26. között a városban ismét a kolozsvári társulat lépett fel, ezúttal az Apolló színházban. A minőségi előadásokra garancia volt önmagában a társulati névsor is. Bárdy Teréz, Bárdos Klári, Benes Ilona, Czoppán Flóri, Kaszab Anna, Hegyesi Ica, Karácsonyi Ili, Keleti Aranka, Nemenyi Lili, Miklóssy Margit, Poór Lili, Váró Anna, Balázs Samu, Barsi Ödön, Forgács Sándor, Fekete Mihály, Ihász Aladár, Putnik Bálint, Rajnay Sándor, Kiss Manyi — szinte valamennyi név színháztörténeti jelentőségű. Tekintettel a gazdasági válságra és népművelő küldetésükre, a kultúra közkincsé tételére, a társulat a „jót és olcsón" jelszó jegyében szervezte meg szezonját. A legdrágább jegy 65 lej volt, a többi hely szinte mozihelyáras belépti díj volt. 63 előadást tartottak, amiknek döntő többsége operett volt.

de ezek között többnyire a műfaj klasszikus darabjai szerepeltek (*Mosoly országa, Viktória, Maya, János vitéz, Hawaii rózsája, Mágnás Miska, Három a kislány*). Néhány prózai előadás azonban biztosította az évad szellemi tartását. Július 16—17-én színrekerült *Az ember tragédiája* (Éva: Poór Lili, Ádám: Balázs Samu, Lucifer: Forgács Sándor), július 13, 14, 15-én Bajor Gizi vendégszerepelt a városban a *Húsvéti vakáció, Porcellán, Azra* című darabokban. Július 23-án igazi színházi csemege került a közönség elé: Schnitzler: *Körbe-körbe* című művét mutatták be, amely a nemiség témájának kötöttség mentes freudi szemléletű tárgyalása miatt az európai színpadokon is heves vitát váltott ki, s hosszú ideig nem is játszották, csupán néhány éve került ismét színre. A kolozsváriak mérlege végülis kiegyensúlyozottan zárul mind gazdasági, mind művészi szempontból. A Bérczy társulat és a kolozsvári együttes teljesítményének összehasonlítása bizonyítja, hogy a művészi színvonal és az ezzel együttjáró hatékony gazdálkodás biztosítására csak a nagy társulatok képesek, a szabadversenyben elszaporodó truppok az erőket osztják meg, következésképp a prosperáló színházi életet csak a korlátozott koncessziók rendszere garantálhatja.

Nyílvánvalóvá vált, hogy az intézményes keretek, a működési szabályzatok reformra vártak. Egyelőre azonban a hivatalos szervek nem nyitottak ilyen irányban. Ilymódon az 1932/33-as évad is az előzőhöz hasonló feltételek között szerveződött. A feladat tehát az volt, hogy a szabadverseny körülményei között is a színjátszás megőrizze színvonalát, és betöltse kultúrális küldetését. Erről ír Ligeti Ernő a Brassói Lapok 1932. december 25-i karácsonyi mellékletében. Felteszi a kérdést: „tölt-e még be Erdélyben a színjátszás társadalmi szerepet, van-e tudatosítható rendeltetése, vagy nincs?" A válasza: van. Feladatként jelöli meg, hogy a színpad a kor időszerű nagy kérdéseit szólaltassa meg. Próbálkozzanak meg a társulatok sajátos arcél kimunkálásával, a szabadverseny feltételei között se mindegyik társulat ugyanazt csinálja, — szólítja fel a színjátszókat. De nagy feladatok hárulnak a színpártoló egyesületre is, írja: biztosítania kell a romániai magyarság nemzetiségi intézményének létalapját, s ezt sürgősen létre kell hozni, hogy igaz művészetet adhasson. Ha ez nem sikerül, egy kamaraszínházat kell alakítani, javasolja, amely a korszerű törekvések beolvasztásával a romániai magyar színjátszásba, a színpadművészet avantgarde fórumává válik. Függetlenül attól, hogy milyen közvetlen gyakorlati haszon származott a szellemi és társadalmi összefogásból a színjátszás szervezeti keretei számára, tény az, hogy a brassói közönség, megértvén az átmeneti idők nehézségeit, fokozottabban támogatta városában vendégszereplő együtteseket. Ezúttal ismét a kolozsváriakat. 1933. június 15. és július 9. között vendégszerepelt a társulat az Astrában a következő összetételben: Mészáros Béla, Fekete Mihály, Tóth Elek, Forgács Sándor, Bárdy Teréz, Vass Piri, Tompa Sándor, Miklóssy Margit, Balázs Samu, Ihász Aladár, Erényi Böske, Czoppán Flóri, Örvössy Géza, Tompa Béla, Karácsonyi Ili. A fentjelzett periódusban 37 előadást tartottak. Vajon művészi és gondolati igényességben a Ligeti által megfogalmazott követelményeknek megfeleltek-e? Megszólaltak-e előadásaikban a „kor időszerű nagy kérdései?". A szezon csúcspontját az *Akárki* szabadtéri előadása jelentette. A középkori misztériumjátékot, amely létfilozófiai kérdéseket szólaltat meg, 4000 néző előtt, emeletes díszletek között adták elő. Az évad művészi megvalósításai közé tartoztak Dayka Margit felléptével szervezett előadások. A közkedvelt művésznő hat alkalommal lépett a brassói közönség elé, bemutatván az akkori idők színjátszásának legkorszerűbb elemeit. Az erőfeszítéseket lelkesen honorálta a nézősereg, az együttes telt házak mellett játszott. A kölcsönös megelégedés olyan mérvű volt, — ritka jelenség volt e korban — hogy a szezon végén a színház köszönőlevelet intézett közönségéhez: „Színházat csinálni nem üzlet és nem mulatság többé, hanem áldozat és felelősség. Az a közönség, amely ezt érzi és érti, amely nagyrészt a betevő falatot vonta el a szájától, hogy szellemre váltsa az anyagot, az a brassói közönség új erőt, új indítást ad színésznek és igazgatóságnak, hogy csüggedetlenül végezzék kötelességüket."

Az 1933/34-es évad is a szabadverseny szellemében zajlott. Brassó város koncessziójának birtoklásáért nagy versenyfutás volt. Mint fentebb is láthattuk, a gazdasági válság ellenére a közönség színházpártoló kedve élénk maradt. Ilyenformán az évad alatt két társulat is fellépett a Cenk alatti település színpadán. 1934. március végén, április elején Ferenczy Gyula, a diplomatából színidirektorrá avanzsált, társulat-vezető együttese játszott. Fő erősségei: Deésy Jenő, Pintér Böske,

F. Szász Ilona, Lázár Hilda, Salgó Jenő voltak. Bármilyen nagy műveltségű és a színészet társadalmi küldetésének eszménye mellett elkötelezett közéleti ember is volt Ferenczy, bármilyen jó erőkből állhatott társulata, a kolozsváriakat nem szoríthatta ki a városból. 1934. június—júliusában ismét a Szamos parti színészek szolgálták Thália t a Cenk alatt, ezúttal Parlaghy Lajos vezérletével, aki az egyesített kolozsvári, nagyváradi és brassói színházak igazgatója volt. Ez a vállalkozás a janovicsi trösztösítés szellemében jött létre, hogy az erők egyesítésével biztosíthassák a minőséget. Parlaghy irányításával az erdélyi színjátszás legkiválóbb erői látogattak el Brassóba. A színházpártoló közönség régi ismerősei voltak Tompa Béla, Tompa Sándor, Mészáros Béla, Miklóssy Margit, Tóth Elek, Réthely Ödön, Forgács Sándor, Balázs Samu, Erényi Böske, de mellettük bemutatkoztak az együttes új csillagai: Kovács György, Fényes Alice, Kós Dodó. Az idény 6 hetes volt, a vendégjáték eseményét a szezon befejezésekor színrekerült *Az ember tragédiája* bemutatása jelentette. Kádár Imre rendezésében, az Astra mozgóban, hatszor telt házak előtt játszották. Az együttes sikere olyan mérvű volt, hogy az idén is sor kerülhetett a színház és közönsége közötti háborítatlan kapcsolatot kifejező köszönő-levél megírására. S hogy ez nem csupán az új évadot előkészítő ügyes propaganda fogás volt, hanem a valós helyzetet kifejező őszinte buzgalom, bizonyítja a Brassói Lapok 1934. július 18-i száma, amelyben a színirovat munkatársa kijelenti: „A kolozsvári Magyar Színház brassói vendégszereplése rácáfolt a színészet válságára". Ez a siker bizonyítja, hogy a színjátszás válsága megoldásának útja a kevés, de erős, magas művészi színvonalat képviselő együttes létrehozása. Miközben ez a törekvés kezd szárba szökkenni Kolozsvárt, addig Erdély-szerte a színimozgalom helyzete nem változik. Hogy az 1934/35-ös évad javulást hozhasson, a színházi munkában, a Brassói Lapok igyekszik közgósítani a közvéleményt a színpártolásra, s az 1934-es év decemberében ankétot szervezett, amelynek keretében nemcsak szakembereket szólaltatott meg, hanem olvasói levelek közlésével bevonta a színházbajáró közönség nagy tömegeit is. A tanulságokat az ankét s a naponta érkezett 6—8 levél nyomán Baradlai László foglalta össze az újság 1934. december 10-i számában: *Hogyan lehetne megmenteni az erdélyi magyar színészetet?* című cikkében. Az első és legfontosabb követelmény, állítja a cikkíró, hogy a parlamenti képviselet fokozottabb mértékben törődjön a színházzal, erőszakolja ki egy új színházi törvény megszavazását, mert a túlságos szabadság öldöklő versengéssé alakult. Szükséges lenne az ésszerű támogatás megszervezése érdekében létrehozni egy Országos Színpártoló Egyesületet — állítja továbbá a cikk szerzője. Kevesebb társulatra lenne szükség, írja Baradlai, s ennek érdekében sürgeti a kerületi beosztás visszaállítását. A színházi igények kielégíthetők lennének 6—7 színtársulattal a létező húsz helyett, s javasolja a következő felosztását Románia magyar lakta területeinek: I kerület (Kolozsvár, Nagyvárad, Brassó), II. kerület (Arad, Temesvár, Lugos, Déva), III. kerület (Szatmár, Nagybánya, Nagykároly, Máramarossziget, Zilah), IV. kerület (Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászrégen, Dicsőszentmárton), V. kerület a Székelyföld, VI—VII. kerületként staggione társulatok járnák a kisebb városokat és nagyközségeket színiigényeik kielégítésére. A minőség megóvása érdekében szigorúbb sajtókritikát igényelt az ankét nyomán Baradlai. A színházak kulturális küldetésének betöltéséért, szellemi fórum jellegének megőrzéséért a Brassói Lapok szerkesztője síkraszállt az irodalmi szint alatti művek kirekesztéséért a játékrendekből, a művészek műveltség szintjének emeléséért, a korszerű színház vívmányainak alkalmazásáért — az akkori idők szellemében — Tairov és Meyerhold eredményeinek beépítéséért a romániai magyar színjátszásba. Igen fontos probléma a színészutánpótlás biztosítása, hívta fel a figyelmet Baradlai, hisz nem folyt rendszeres és szakszerű színésznevelés.

A törvényes keretek minden kezdeményezés ellenére nem változtak. Brassó városának azonban szerencséje volt. A Brassói Lapok hatására is a város vezetősége támogatta a körzetesítés gondolatát, s az 1934/35-ös évadban is Kolozsvárnak adták a koncessziót, amely újból prosperálni kezdett nem utolsó sorban éppen azért, mert erős társulat lévén, a magának kijelölt „körzetből" ki tudta szorítani gyengébb versenytársait, s a viszonylagos anyagi biztonság fedezékében minőségit adhatott. A Kádár Imre igazgatása alatt működő 85 tagú társulat 39 napot töltött Brassóban (1935. jún. 12.—július 21. között) és 71 előadást tartott, a régi, „békeidőket" idéző teljesítményt nyújtva. A társulat beköszöntő előadása mindjárt színházi eseménnyé vált, a *Bánk Bánt* mutatták be. Jelezte ez a kezdet, hogy a színház

szellemi igényességgel állította össze játékrendjét. Így a szezon folyamán Kádár megrendezte eredeti erdélyi ciklusát, melynek keretében a szerzők, dr. Dávid István és dr. Gaál Lajos jelenlétében bemutatták a *Székely guzsalyos* című zenés népi játékot, valamint Makkai Sándor, Saja László: *Gyöngyvirág* című dalművét. A közönség vonzerő növeléséért klasszikus operett ciklust is szerveztek. Hogy a nézők szegényebb rétegei is látogathassák a színházat, az évad folyamán sok matiné helyáras előadást tartottak, mikor mindössze 20, 15, 10 lejes volt a beléptidíj. A társulat tagjai közül ebben a szezonban a nagy vonzerőt Solymosán Magda jelentette, de a társulat többi kiemelkedő egyénisége is hozzájárult a sikerhez (Hienz Helli, Gábor Mara, Jenei János, Harmath Jolán, Fényes Alice, Bereng Béla, Nagy István, Sándor Andor, Csengeri Aladár, Kovács György, Tompa Sándor, Tompa Béla, Tóth Elek, Ihász Aladár, Ditrói Béla, Vass Piri, Miklóssy Margit, V. Hegyi Lili, Benes Ilona, Czoppán Flóra), akiket az immár szigorodó kritika így jellemzett: „ezek a színészek ismét színházat játszanak a szó komoly, nemes és igaz mivoltában".

Brassó város vezetőségének döntése, hogy a körzetesítés jegyében a nagy és erős társulatokat támogatja, a következő, 1935/36-os évadban gyümölcsözött igazán. Miközben a szabadverseny szellemében a sok kis társulat öldöklő konkurenciaharca teljes minőségi és anyagi leromlást hozott (a színikrónika olyan eseteket jegyzett fel, hogy *Az ember tragédiáját* hatan játszották, Ibsen *Kísértetek*jét operettnek hirdették, a színészek éhbérért dolgoztak: előfordult, konzorciális alapon a primadonna 1800 lejt kapott, elképzelhető mi jutott a segédszínészeknek), addig az erős kolozsvári társulat ebben az időszakban talán a két világháború közötti korszak legkiemelkedőbb évadját valósította meg, s Brassó közönsége ebben részesült. S ami az elemzett időszakban sohasem fordult elő: a kolozsváriak egy évad folyamán 3-szor is kisévadot szerveztek a városban, tehát az 1935/36-os időszak a Cenk alatti település színiéletében is a legemlékezetesebb. Állításunk igazolására hasonlítsuk össze az 1935/36-os és 1924/25-ös évad eredményeit, mivel az előbbi a harmincas — az utóbbi a huszas évek legkiemelkedőbb színiszezonja volt:

	Játszott napok száma	Előadás-szám	Operett	Próza	Egyéb
1924/25	85	93	61	30	2
1935/36	95	171	96	74	1

Az első vendégszereplésre a Redoute-ban került sor 1935. november 22. és december 23 között. Lényegében ugyanaz a társulat mutatkozik be, amely mindhárom szezonban színre lép: Solymosán Magda, Stefanidesz Ily, Sándor Stefi, Tompa Pufi, Ihász Aladár, Gróf László, Csóka József, Sz. Sándor Stefi, Sándor Andor, Borovszky Oszkár, Réthely Ödön, Fényes Alice, Tóth Elek, Czoppán Flóri, Benes Ilona, Vojticzky Elvira, Kőszeghy Margit, Jeney János, Rajnai Sándor, Balázs Samu, Miklóssy Margit, Nagy István, Lantos Béla, Budaházy Magda, Harmath Jolán. A téli szezonban egyelőre a társulat nagy teljesítőképessége (egy hónap alatt 61 előadás), a prózai előadások emelkedő arányszáma és a meg-megcsillanó programszerűség hívja fel magára a figyelmet. A közművelődési szerepkör megvalósításának szándéka Kádár Imre rendezéseiben érhető tetten, aki irodalmi propaganda előadásokat vitt színre, így bemutatta Molière *A botcsinálta doktor* és Schönher *Gyermektragédia* című művét. A céltudatos munka meghozta gyümölcsét: a közönség elejétől végig meleg érdeklődéssel viszonozta a színház eleven, szorgalmas munkáját, elégedetten távozhattak fő állomáshelyükre a kolozsváriak. Nyomon követve az együttes munkáját, Kakassy Endre a Brassói Lapok 1935. december 29-i számában kijelenti, hogy a teljesítmény alapján a kolozsvári Magyar Színház a romániai magyarság reprezentatív Nemzeti Színháza, s mint ilyen meggondolandó állami szubvencionálása. Mivel elmélyült, művészi műhelymunka folyik, keretében kellene megszervezni az utánpótlást biztosító színiakadémiát is, veti fel az ötletet a cikkíró. Kakassy megállapításainak jogosságát a második vendégszereplés (1936. február 29.—március 30.) tavaszi szezonja fényesen igazolta. Ebben az időszakban sor került a nagyigényű közművelődési program brassói bemuta-

tására is. 1936. március 18-án Kádár Imre rendezésében, Bánffy Miklós díszleteivel közönség elé került Shakespeare-nek a *Vihar* című színműve. Az avantgarde színimozgalom iskoláját kijárt Kádár nem félt eredeti megoldásokkal kísérletezni, rendezésében a középkori misztériumok szimultán technikáját gyümölcsöztette, s ilymódon az előadásról írott kritika egyik mondatából („Shakespeare jottányit sem öregedik") arra következtethetünk, hogy a régi szöveget sikerült kortársi élménynyé varázsolnia. A társulat tagjai közül kiugró teljesítményt nyújtottak az előadásban Tompa Sándor (Stephano), Balázs Samu (Caliban), Tóth Elek (a varázsló), Stefanidesz Ily (Ariel). Két nappal a *Vihar* bemutatója után került sor Szigligeti *Cigány* című népszínművének színrevitelére. Ez a közművelődési program egy másik törekvését jelzi a társulatnak: egy olyan fajta népszínházat akartak létrehozni, amely művészileg ígényesen részelteti a legszélesebb közönségréteget is az anyanyelvi kultúra áldásaiból. Ezt mondta el Kemény János bevezető előadásában, s ebben a szellemben rendezte a darabot Kádár Imre Csíky Endre zenéjével, székely táncbetétek beállításával. A népszínházi koncepció jegyében került sor március 28-án a szerző jelenlétében Tamási Áron *Énekes madár* című játékának bemutatására is, Ránky György zenéjével, Kós Károly díszleteivel, Kádár Imre rendezésében. Külön vonzerőt kölcsönzött a bemutatónak, hogy a város sajátjának érezte a romániai magyar drámairást forradalmasító művet, hisz a közönség elé először a Brassói Lapokban került. A város nézői értették és értékelték a kolozsvári Magyar Színház törekvéseit, s a szezon nagy erkölcsi siker jegyében zajlott. Az évad harmadik vendégjátékára 1936. június 18. és július 20. között került sor. A 61 előadásból álló nyári sorozat legkiemelkedőbb pillanata a *Hamlet* szabadtéri előadása volt a katolikus gimnázium udvarán Kádár Imre rendezésében. Rendkívüliségét az biztosította, hogy nem „előadást a szabadban", hanem valóban „szabadtéri előadást" rendeztek: beolvasztották a produkcióba a tért. Kettős színpadi játékteret képeztek ki; középen zajlottak a szobajelenetek (Ophelia és a királynő), 8 m. magas tűzfal volt a háttér, 6 m magasban volt az árkád a szellemjelenésnek, s a 8 méteres falon kürtösök állottak. Balázs Samu alakította Hamletet, aki egy interjúban így határozta meg szerepformálása leglényegesebb vonásait: „költői lélek, akinek prózai feladatokat kell megoldania", következésképp a dán királyfi felfogásában vívódó intellektuel és nem forradalmár. Az előadást akkora érdeklődés kísérte, hogy csoportos színházlátogatásokat szerveztek Hosszúfaluból, Sepsiszentgyörgyről, Kézdivásárhelyről és Fogarasról, összesen 3500 néző tekintette meg. Kakassy Endre a Brassói Lapok 1936. július 23-i számában a bemutatót a magyar színészet diadalának nevezte. Ezt írta: „A Hamlet szabadtéri előadása választ adott az erdélyi magyar színészet régóta vajúdó »lenni vagy nem lenni« kérdésére is. A válasz pedig csak ennyi: »Lenni!«" A megmaradás problémája színház és közélet közös gondjává vált. Szentimrei Jenő a Brassói Lapok 1936. augusztus 10-i számában a hogyan „lenni" kérdésére ezt a választ ajánlja: „A mi sorsunk tragédiáit vagy komédiáit akarjuk viszontlátni a színpadról és a mi sorsunkkal tusakodó, abban alámerülő vagy abból diadalmasan fölemelkedő jellemeket. Legyen a színpad szószék... — ember szóljon róla az emberhez." Ennek a hitvallásnak a megvalósítására képes színháznak meg kell szabadulnia a konkurrencia harctól, Szentimrei is ennek érdekében az újrakörzetesítést ajánlja s új szempontot vet be a színházi vitába: intézményesen intézze a színjátszás ügyeit valamelyik magyar irodalmi egyesület, az Erdélyi Irodalmi Társaság vagy az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület.

Az 1936/37-es évadra Brassó város beleegyezését a színiszezon megtartására ismét a kolozsvári Thália színház nyeri el. 1937. május 2. és június 10. között vendégszerepelt a társulat a Redoute-ban és az Astrában. A 39 nap alatt 80 előadást tartottak, ezúttal szellemi csemegeként az erdélyi ciklus darabjainak bemutatói közül hoztak mutatót a kolozsváriak Brassóba, melyekkel bizonyították, hogy egyik legfőbb feladatuknak a transzilván irodalmi értékek ápolását és közvetítését tartják. Így 1937. május 20-án színrekerült Nagy István *Özönvíz előtt* című drámája és 26-án Kós Károly *Budai Nagy Antal* című történelmi játéka Bánffy Miklós rendezésében. Kiemelkedett még az évad átlagából V. I. Popa *Muskátlis ablak* című vígjátékának bemutatója Gróf László fordításában és rendezésében és a *Házasság mutyiban* című eredeti operett színrevitele, melynek szövegkönyvét Jenei János, a társulat bonvivánja és Kóbor László író alkotta, zenéjét pedig Schreiber Alajos, az együttes karmestere szerezte.

Az új évad kezdete előtt két országos fórum is foglalkozott a színjátszás ügyével. 1937. szeptemberében a Magyar Párt országos nagygyűlés keretében Sepsiszentgyörgyön a közművelődési szakosztály ülésén Dr. Szatmáry Lajos, temesvári kiküldött a vidéki színjátszással kapcsolatban javasolta, hogy létesítsenek egy központi szervező és irányító bizottságot a vándorszínészet megszervezésére. A parlamenti csoport tagjai és ez az intéző-bizottság érje el, hogy a miniszter csak az ő jóváhagyásukkal adjon ki játszási engedélyt. Felszólította a sajtóorgánumokat, csak olyan igazgatókat támogassanak, akik garantáltan művészit nyújtanak. Állást foglaltak a színjátszás ügyével kapcsolatban a Vásárhelyi Találkozó résztvevői is 1937. októberében. Dr. Szemlér Ferenc *Tudomány, irodalom, színház, zene, művészet* című előadásában mondotta: „A színház keressen kapcsolatot az összes maradandó értékekkel". Dr. Jancsó Elemér is csak a minőség mentése révén látja fenntarthatónak a színházat, s a szeretetteljes bírálatot sürgeti.

Kultúránk történetében nem ez volt az első eset, hogy elmélet és gyakorlat nem kéz a kézben haladt. Miközben nagyszerű szónoklatok hangzottak el, és megváltó gondolatok születtek, a színjátszás házatáján az élet haladt a régi kerékvágásban. Tovább tartott a marakodás az állomáshelyekért. Így az 1937/38-as évad első felében Brassóba, a kolozsváriak körzetébe „betört" Fekete Mihály társulata, s kisévadot rögtönzött 1937. december 18. és 1938. január 6. között. Kihasználva az ünnepi konjukturát Feketéék 12 szelvényes bérletet bocsátottak áruba, s közel félmilliónyi értékben értékesítették ezeket. A téli szezon a Redoute-ban zajlott, s a város közönsége jó erőkből álló társulatot láthatott: Temesváry Gitta, Kőszegi Margit, Felszeghy Mária, Kőszeghy Dusu, Kőszegi Manyi, Csiky Anna, Palucz Vilma, a Groza nővérek, Felhő Ervin, Mihályi Károly, Tarnai József, Borovszky Oszkár, Hegyesi Ferenc, Haller Sándor, Hegedüs Miklós. Olvasva a társulati névsort, megállapíthatjuk, hogy Erdélyben, a kolozsváriak után, talán a legjobb képességű együttesnek tapsolhatott Brassó közönsége. Játékrendjüket tanulmányozva, viszont az is megállapítható, hogy a direktort és truppját ezuttal egyetlen szempont vezérelte: az évvégi ünnepek ürügyén minél nagyobb jövedelmet számolhassanak el. Az egyetlen említésre méltó tény, hogy előadták az együttes tagjának, Felhő Ervinnek *Botrány a színházban* című operettjét. Feketéék téli szezonja csak intermezzo volt a kolozsváriak hagyományos vendégjátékai sorában. A szamospartiak a társulat erőinek jobb kihasználása céljából 1937/38-as évadjukat eredeti módon szervezték meg. Először (1938. április 8—26.) csupán a prózai együttest léptették fel, amely 30 előadást tartott, játékrendjén Bókay, Lakatos, Birabeau, Shaw, Scribe, Passeur, Molnár, Ibsen, O'Neill, Hunyady, Békeffy-Stella, Vaszary művek szerepeltek (kronológiai sorrendben sorolva a játszott szerzőket). A Redoute-ban a következőket láthatta viszont a közönség: Benes Ilona, Erényi Böske, Fényes Alice, Harmath Józsa, Mária Éva, Rajnay Elly, Nagy István, Mészáros Béla, Deésy Jenő, Lantos Béla, Paál Magda, Izsó Panni, Nagy István, Perényi János, Gulácsy Albert, Szabados Árpád, Tóth Elek, Kovács György, Solymosán Magda, Czopán Flóri, Miklóssy Margit, Wojticzky Elvira, Jenei, Tompa Sándor, Csóka József, Fülöp, Réthely Ödön, Homm Aladár. 1938. május 24-én kezdte előadássorozatát az operettegyüttes. Június 28-ig 61 előadást tartottak, de már a hónap közepétől együtt volt a teljes társulat, hogy előkészítsék a nyári évad csúcspontját: a szabadtéri játékokat, mivel ezúttal egész előadássorozatot terveztek. Az események színhelye ismét a római katolikus gimnázium udvara volt, ahol 20 m széles, 12 m mély és 16 m magas impozáns színpadteret képeztek ki, közreműködött a brassói Magyar Dalárda, s az előadások rendezője Szabados Árpád volt. A szabadtéri játékok műsora a következő volt: június 23: *Prométeusz;* 24: *Jézusfaragó ember;* 25: *Háry János;* 26: *Cigány;* 27: *Az ember tragédiája* (Éva: Fényes Alice, Ádám: Nagy István, Lucifer: Kovács György).

A *Prométeusz* előadását kultúrtörténeti ténnyé az avatta, hogy jelen volt a bemutatón a szerző is, Victor Eftimiu. Jelképesnek is mondható a brassói közönség, a kolozsvári társulat és az író találkozása, amint azt Balogh Edgár a Brassói Lapok 1938. június 28-i számában megfogalmazta: az előadás népeink közé hozta Prométeusz tűzét, melynek melegénél testvériségünk erősödött.

Az 1938/39-es évad struktúrája az előző ismétlése volt. 1938. december 17-től egész 1939. január 14-ig, tehát az évvégi ünnepek idejére újból idegen társulat „tört be" Brassóba. Ezúttal Kozma Hugó és Szabadkai József marosvásárhelyi színtársulatának operette-együttese lépett fel a Redoute-ban, s tartott 40 előadást.

Új nevekkel ismerkedhetett az eleinte gyér közönség, de az ünnepek alatt zsúfolt házzá szaporodott nézősereg, Györkös Kató, Kun Edit prímadonnáknak, Vörösmarthy Lili és Varga Ilonka szubretteknek, Földes Berta komikának, Mátray Rózsinak, Sarkady Máriának, Harasztosi Micinek, Guthy Böskének, Bardóczy Istvánnak, Flóra Jenő bonvivánnak, Karácsonyi Miklós táncoskomikusnak, Hegedüs Miklós és Gémesi buffoknak, Battyán Kálmán és Kozma Hugó jellemszínészeknek tapsolhatott. A vendégszereplés vonzerejét növelte, hogy sor került Földes Berta és Battyán Kálmán 20 éves, Kozma Hugó 30 éves színészi jubileumának megünneplésére. 1939. március 7-én nyitotta évadját a Redoute-ban a kolozsvári társulat, de mindössze két hetet tartozkodott a városban, s a 21 előadás közül kiemelkedőként csupán a március 17-én, Szabados Árpád rendezésében bemutatott *Tartuffe*-öt említhetjük, a többi megélhetést biztosító penzum volt. 1937. május 9. és 21. között került sor a kolozsvári operett-együttes előadássorozatára. 24-szer léptek küzönség elé, s ez alkalommal is csupán egy említésre méltó esemény volt: Szabados Árpád ádolgozásában, megzenésített változatban bemutatták Szigeti József klasszikus vígjátékát, a *Vén bakkancsos és fia a huszárt*.

S ezzel Brassó két világháború közötti színikrónikájának végére értünk. Tanulságos volt áttekintése, hisz eseményei tükrözték az egész romániai magyar színjátszás drámai küzdelmét a „lenni vagy nem lenni" dilemmájával. A történelem bebizonyította, s remélem a dolgozatból is ez tűnik ki, hogy a válasz a „lenni" volt.

KÖTŐ JÓZSEF

ACTIVITATEA TEATRALĂ MAGHIARĂ BRAŞOVEANĂ ÎNTRE ANII 1918—1940

(Rezumat)

Studiul prelucrează datele mişcării teatrale din oraşul Braşov în perioada 1918—1940. Autorul doreşte să definească trăsăturile cu valoare de model ale mişcării teatrale într-un oraş în care viaţa artistică are o infiltraţie puternică în fiecare categorie socială, dispune de un edificiu teatral, dar nu are la dispoziţie o trupă stabilă, fiind considerat ca reşedinţă auxiliară a unei circumscripţii teatrale, deservită de colective constituite de la stagiune la stagiune în condiţiile autofinanţării.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX, évf. 1985. 2. szám

A SZÓJELENTÉS-KÉPZÉS FEJLŐDÉSI FOLYAMATÁNAK LÉLEKTANI KUTATÁSA

A bemutatásra kerülő kutatás, amint az a címből is kitűnik, a szójelentést fejlődésében, a származtató (genetikus) elemzés segítségével kívánja megközelíteni. Azaz ahhoz a felfogáshoz csatlakozik, amelyet már a huszas-harmincas évek pszichológusai is megfogalmaztak: használja bár a gyerek ugyanazt a szót, mint a felnőtt, mégsem mondható el, hogy az adott szó jelentése számukra azonos. „Az a mód — írja Vigotszkij —, ahogyan a gyermek és a felnőtt elér a megnevezéshez, az a művelet, amellyel az adott tárgyat elgondolják, és az ennek a tevékenységnek megfelelő szójelentés mindkét esetben lényegesen különbözőnek bizonyul."[1] Vigotszkij ugyanúgy vélekedik, hogy a szójelentés egyaránt tekinthető mind a gondolkodás (az általánosítás, a fogalom), mind pedig a beszéd (a közlés, az érintkezés) alapegységének, mégis főként az első vonatkozás — a gondolkodás, a fogalom, az általánosítás — fejlődésének kutatására helyezi a hangsúlyt. Sőt az is elmondható, hogy habár Karl Bühler már a harmincas évek elején megkülönbözteti a szó hármas funkcióját — az ábrázoló, a kifejező és a felhívó funkciót —, a kísérleti pszichológia akkortájt még nem igen foglalkozott kutatásukkal, hiszen még nem is rendelkezett a szükséges vizsgálati eljárásokkal.

1. A szójelentés kutatása a pszichológiában. A szójelentés, illetve — ahogyan még nevezik — a szemantikai mező strukturájának, ún. objektív vizsgálata a Pavlov-féle, a felsőbb idegtevékenységről és a két jelrendszerről szóló elméleti kiindulási alapon kezdődik.[2] Ennek a kutatási irányzatnak első képviselői között Ivanov-Szmolenszkij és kutatócsoportja, majd pedig A. R. Lurija és munkatársai lelhetők fel. Kutatási eljárásuk lényege az, hogy adott szóingerre kialakítanak valamilyen (mozgási, vegetatív, orientációs stb.) feltételes reflexet, majd pedig a kiindulási szóval valamilyen jelentés-kapcsolatban levő más szavakat alkalmaznak, hogy megállapíthassák: kiváltódik-e az adott feltételes reflex minden további felszólítás nélkül — azaz a jelentés-általánosítás, a „hirtelen zárlat" bekövetkezése alapján — ezekre a szavakra is.[3]

A szójelentés vizsgálatára használatos módszerek gazdagodását jelentette, hogy az ötvenes évektől elkezdődik a szótársítási eljárásnak nyelvlélektani összefüggésben való alkalmazása. A szótársítási technika lényegét abban jelölhetjük meg, hogy segítségével el lehet jutni bizonyos mögöttes, a mindennapi közlésben nem szükségszerűen kifejeződő, belső beszédtények kiváltásához és rögzítéséhez.

A szótársítási technikának két alapváltozatát különböztethetjük meg: az ún. irányított és a kötetlen szótársítási változatot. Az utóbbit azelőtt főként csak mélylélektani vonatkozásban, a tudatalattinak és a tudatelőttesnek nevezett jelenségek megközelítésére használták. Az irányított szótársítási próba alkalmazása esetén a személyektől olyan szóválaszokat kérnek, melyek az alkalmazott hívószóval meghatározott logikai (alá-, fölé- vagy mellérendelési, analógiás stb.), nyelvi (szinonímia, antonímia) vagy más (pl. tulajdonság megjelölési) viszonyban vannak. A kötetlen szótársítási eljárás alkalmazása esetén a személyektől azt kérik, hogy írják vagy mondják azokat a szavakat, melyek eszükbe ötlenek, melyek mintegy maguktól merülnek fel a tudatukban. A kötetlen szótársítási eljárásnak is többféle változata használatos: a hívószó alkalmazása nélküli szótársítás, melynek időtartama 3—20 perc között változhat, illetve a hívószó alkalmazása útján kiváltott

[1] Vigotszkij, L. Sz., *Gondolkodás és beszéd*. Budapest, 1971. 181.

[2] E kutatási irányzat képviselői természetesen számos közleményben beszámoltak vizsgálati eredményeikről. Mint ahogyan több olyan tanulmány is ismeretes, amelyek szerzői méltatják ezeket az eredményeket. Ezek közé sorolható például a következő tanulmány is. Le Ny, J. Fr., *Conditionnement et signification*. „L'année psychologique", 1960. 60, 71—86.

[3] A Zörgő Benjámin szerkesztette *Gondolkodáslélektani tanulmányok* című kötet (Bukarest, 1958) lapjain több olyan kutatás adatai láttak napvilágot, melyeket a szerzők — a szójelentés fejlődésére és dinamikájára vonatkozóan — ilyen objektív technikával gyűjtöttek.

szótársítás. Az utóbbi keretében kérhetnek egyetlen egy választ az ún. egyszavas szabad asszociáció), illetve több választ (a folyamatos szabad asszociáció).

Kísérleti kutatás esetében a szótársítási eljárás mindegyik változatát több személynél, a személyek meghatározott szempontból (életkor, iskolázottság, foglalkozás stb.) összeállított csoportjainál alkalmazzák. A szótársítási technikával végzett kutatás során is, mint minden más pszichológiai kísérletben, azt az elvet alkalmazzák, hogy változtatják az egyik tényezőt (a független változót), és megvizsgálják a válaszra (a függő változóra) gyakorolt hatását. A szótársítási vizsgálatokban független változóknak (amelyek közül egyszerre mindig csak egyet változtatunk) a használt eljárást, a hívószót, a vizsgált csoportot stb. tekintik. Függő változóknak pedig a személyektől adott nyelvi-szimbolikus, lexikális, azaz szó-válaszokat, amelyeket azután különböző statisztikai eljárások, matematikai paraméter-számítások segítségével értékelnek, illetve különböző elméleti modellek alapján értelmeznek.

Mióta Francis Galton először alkalmazta (1879—1880) ezt az eljárást, még pedig az emlékezés vizsgálatára, napjainkig jelentős anyag halmozódott fel a szótársításokkal kapcsolatban. Mint ahogyan változott a nyert adatok értelmezése is. R. S. Woodworth és H. Schlosberg terjedelmes munkájukban (melynek első kiadása 1938-ban, átdolgozott változata pedig 1954-ben jelent meg) a szótársításokat tanulási termékekként értelmezik. „Az ingerszó — írják — múltbeli tapasztalatok folytán számos különböző válasz-szóval kapcsolódott össze, és ezek bármelyikét képes felidézni. Az ingerszó megjelenése után a lehetséges válaszok egymás között versenyre kelnek, a legerősebb kapcsolat győz, és ez határozza meg a választ. Az a gyorsaság és gyakoriság, amellyel valamely válasz győzelemre kerül, egyenes arányban van saját, és fordított arányban vetélytársai erősségével. De egy bizonyos fajta reakcióra való beállítódás bármikor megváltoztathatja a helyzetet."[4] A kísérleti tanuláslélektan Woodworth és Schlosberg képviselte fenti nézete már tulajdonképpen az ortodox viselkedéslélektan túlhaladását, meghatározott közbülső, eszmei közvetítő folyamat (a beállítódás) létezésének az elismerését jelenti. P. Fraisse *Kísérleti lélektan*ában (első kiadás: 1956, második kiadás: 1963) az asszociációkat már egyenesen a nyelv és a gondolkodás kérdésével párhuzamosan vizsgálja. „A szabad asszociációk — írja — olyan általános lélektani és nyelvészeti tényeknek engedelmeskednek, melyek a beszédszokásokat képezik le. De a válaszok igen érzékenyek a beszélő érzelmi beállítódására is. Így a szabad asszociációk technikája igen értékes a szóbeli szokások, de az egyéni különbségek tanulmányozása szempontjából is...."[5]

A szótársítások nyelvlélektani, illetve pszicholingvisztikai összefüggésben való értelmezése már az ötvenes években megkezdődött. C. E. Noble, aki a szójelentést a szótársítási szokások erősségeként („habit strenght") értelmezi, bevezeti az m-nek nevezett indexet az alkalmazott hívószavak jelentés-teltségének („meaningfullness") mérésére. Ez az index nem más, mint az alkalmazott hívószavakra (96 kétszótagú szóból álló, általa összeállított sztenderd listára) — egy perces időközön belül — tetszés szerint adott asszociációk átlaggyakorisága (vö. C.E. Noble, *An Analysis of Meaning*. Psychological Review 1952, 59, 421—30). De igen jelentős M. R. Rosenzweig nagyszabású kutatása is, melynek során három nyelven (angolul, franciául és németül) alkalmazta az egy-válasz-szavas és száz hívószót tartalmazó kötetlen szótársítási próbát (ezt még a század elején dolgozta ki angol nyelven G. H. Kent és A. J. Rosanoff). Kutatási adatai azt igazolták, hogy a három különböző nyelven adott válaszok számos jelentésbeli egyezést (szemantikai univerzáliát) mutatnak.[6] Sajátos társítási technika alkalmazása alapján alakítja ki jelentéselméletét Ch. E. Osgood, az amerikai pszicholingvisták első nemzedékének ismert képviselője, aki — eltérően a B. L. Whorf-féle hipotézistől — az emberi szimbolikus viselkedésnek nem a nyelv hordozta, hanem bizonyos általánosan emberi, egyetemes vonatkozásait keresi, illetve tárja fel az ún. konnotatív jelentésben. Szerinte a konnotatív jelentés, amely különböző főnevekhez vagy igékhez társított melléknevek segítségével fejeződik ki, azt a módot mutatja, ahogyan az emberek érzelmileg viszonyulnak a számukra jelentőséggel bíró hatásokhoz, nem pedig azt, ahogyan észlelik

[4] Woodworth, R. S.—Schlosberg, H., *Kísérleti pszichológia*. Budapest, 1966. 73.
[5] Fraisse, P., *A kísérleti pszichológia gyakorlati kézikönyve*. Budapest, 1975. 263.
[6] Rosenzweig, M. R., *Étude sur l'association des mots*. „L'année psychologique", 1957. 57, 23—32.

öket (az utóbbit — szerinte — az általa denotatívnak nevezett jelentés tartalmazza). Az érzelmi konnotációkkal azonosított jelentés-térnek három tengelyét különbözteti meg, melyeket ellentétes jelentésű melléknév-párokból összeállított több fokú skálarendszer (az ún. szemantikai differenciál) segítségével vizsgál. Kutatásainak gyakorlati célját a „szubjektív kultúra" mérésére szolgáló olyan eszközök kidolgozásában jelöli meg, „melyekről bebizonyítható, hogy nyelvileg és kulturálisan különböző emberek vonatkozásában összehasonlítható eredményeket adnak".[7]

A szótársítási próbák útján nyert válaszokat a beszédviselkedés, a közlő (a kommunikatív) tevékenység összefüggéseibe ágyazva elemzi Francois Jodelet összefoglaló tanulmányában.[8] Nem vonja ugyan kétségbe, hogy a szótársítások az előzetes nyelvi tapasztalat eredményei, hogy ezért beszédszokásoknak is tekinthetők, de határozottan elhatárolja magát a szóasszociációk mechanikus determinista (asszociacionista) értelmezésétől. Hangsúlyozza, hogy a szótársítások olyan lappangó beszédvázak, prediszkurzív struktúrák, amelyek a beszélő egyén tevékeny részvételével alakultak ki. Jellemző rájuk továbbá, hogy bár híjával vannak a nyelvtani szerkesztettségnek, mégis — akárcsak a közlőtevékenység minden más megnyilatkozása — ők is strukturáltak. A szótársítások strukturáltsági szintjének, valamint tartalmi sajátosságainak mutatói kontextuális tényezők (az ingerként alkalmazott szó nyelvészeti-logikai tulajdonságai, az alkalmazott utasítás, a vizsgált személyek sajátosságai stb.) függvényében változnak.

Kontextuálisnak és dinamikainak jellemzi elméleti felfogását Tatiana Slama-Cazacu is, aki hangsúlyozza, hogy ezt a nézetét már 1954-ben megfogalmazta, későbbi munkáiban viszont tovább finomította; adatait még szélesebb elméleti és gyakorlati összefüggésbe helyezve értelmezte.[9]

2. A szótársítási repertóriumok struturáltsági szintjének mutatója: a relatív hírérték. A szótársítási próbák során nyert adatok kiértékelésekor rendszerint azokat, a nyelvészek számára jól ismert szóstatisztikai eljárásokat alkalmazzák, amelyek első lépését a gyakorisági táblázatok (a szórepertóriumok) összeállítása alkotja.

Szemléltetésként vizsgáljunk meg két gyakorisági táblázatot, melynek adatait kutatásaink során száz III. éves egyetemi hallgató szolgáltatta.

I. Táblázat

Hívószó: *Tanulékony*

Előfordulási gyakoriság	Válasz-szavak
17	Okos
16	Ügyes
12	Fogékony
4	Gyermek, Intelligens, Kutya, Majom
3	Tanuló
2	Értelmes, Intelligencia, Jófejű, Szorgalmas, Zseni
1	Álmos, „Bomba-diák", Diák, Életművész, Ész, Feje van, Felfogás, Fiú, Füzet, Gyors az esze, Hamar felfog, Iskola, Jó, Jóeszű, Jófejű, Kedves, Könnyed, Könyv, Megol, Mákvirág, Rossz, Stréber, Szorgalom, Tanul, Tanulás, Tud

Az I. táblázatban bemutatott adatok a kifejezés síkján így összegezhetők: a száz személy közül 74 hasonlít egymásra abban, hogy olyan szót írt, amelyet mások is írtak. Azaz válasza kisebb-nagyobb mértékben szokványos (banális) vá-

[7] Osgood, Ch. E., *A szemantikai tér feltérképezése felé*. Társadalmi kommunikáció (szerk. Józsa Péter). Budapest, 1980. 137—46.

[8] Jodelet Fr., *L'Association verbale*. Traité de Psychologie Expérimentale (szerk. Fr. Bresson, Fr. Jodelet, G. Mialaret). VIII, P.U.F. Paris, 1965. 83—137.

[9] Tatiana Slama-Cazacu ilyen irányú munkái közül a következőkre hívjuk fel az olvasó figyelmét: *Limbaj și context* (București, 1959); *Introducere în psiholingvistică* (București, 1968); *Lecturi de psiholingvistică* (București, 1980).

lasz. A száz személy közül 26 az olyan, akinek a válasza egyedi, statisztikai szempontból eredeti, csak ő írta válasz. Természetesen a szokványos válaszokat adó személyek is tovább rangsorolhatók: szótársítása szempontjából annál banálisabbnak tekinthető valaki, minél több személlyel esik egybe válasza.

II. Táblázat

Hívószó: *Könnyelműség*

Előfordulási gyakoriság	Válasz-szavak
6	Lány
5	Felelőtlenség
4	Fejetlen, Meggondolatlan
3	Ember, Könnyek, Léha, Nők
2	Butaság, Konyelmű, Meggondolatlanság, Nemtörődom
1	Ajándék, Baj, Baleset, Boldog, Bolondos, Bűbánat, Cafka, Csapodár, Csók, Elfelejt, Erény, Felnőtt, Felületesség, Félős, Fegyelmezetlen, Fiú, Flört, Gondolatlan, Gyenge, Gyermek, Időpazarlás, Igéret, Intelem, Játékos, Jellem, Jellemző, Jó, Kacaj, Keserv, Késő, Komolytalan, Ledér, Ledérség, Lehetetlen, Léhaság, Lustaság, Nagyravágyás, Nehézség, Nem gondolkodik, Nemtörődő, Nemtörődömség, Nevelés, Nem veszi komolyan, Pazarlás, Pénz, Pontatlanság, Spórlás, Siralom-völgye, Szánom-bánom, Szélhámos, Szenvedés, Szépség, Szerelem, Szülők, Tanár, Tulajdonság, Viselkedés, Zabolátlan, Zsebpénz

A II. táblázaton bemutatott válaszok, habár ugyanazok a személyek írták őket, mint az I. táblázatban szereplő szavakat, mégis jóval változatosabbak, mint a *tanulékony* hívószó kiváltotta társítások. A *könnyelműség* hívószó alkalmazása esetén csak 39 személy ír kisebb-nagyobb mértékben banális választ, 61 személy válasza viszont egyedi, statisztikai szempontból eredeti válasz.

Ha végigolvassuk a fenti két táblázatot, megértjük, miért tekintik a pszichológusok mind a mai napig valójában megfejtetlen és ezért idegesítő rejtélyeknek a szabad szótársításokat. Valami olyasmiknek, amelyekről csak azt lehet biztosan tudni, hogy pszichológiai (és semmi esetre sem például nyelvészeti normatív) jelenségek. Pszichológiai jelenség voltukban azonban nem lehet őket egy adott hangalakhoz (szóhoz) a nyelvtanulás során passzívan hozzákapcsolódó tudati lenyomatoknak tekinteni. Ezt a magyarázatot kizárja nagyfokú változatosságuk. De nem lehet őket csak intrapszichikusan (érzelem, attitűd, akarat által) meghatározott jelenségeknek sem tekinteni. Ezt a magyarázatot kizárja az, hogy nagymértékű változatosságuk mellett sok közös — a társadalmi, a nyelvi tényezők, a közlési folyamat által meghatározott — vonást is tartalmaznak. Ezért — úgy vélem — elmondható róluk, hogy általuk — legalábbis a nyelvtudás egy bizonyos szintjén — a szó egyéni tudatokon keresztül átszűrt (azaz egyéniesített) jelentése és az egyének számára való jelentősége fejeződik ki. A szabad szótársítások egyéniesítettségének szintje, feltételezhetően, különböző tényezőktől függően, azokkal együtt változik.

Megállapíthatjuk, hogy a „könnyelműség" hívószóval kapcsolatos válaszok változatosabbak, egyéniesítettebb jelentés fejeződik ki általuk, mint a „tanulékony" hívószóval kapcsolatban adott válaszokkal. Ha kiszámítjuk az asszociáció-sokféleség (összes asszociáció száma/eltérő asszociáció szám-) indexet (melynek az értéke annál kisebb, minél sokfélébbek, változatosabbak az asszociációk), akkor várakozásunknak megfelelően azt tapasztaljuk, hogy a „tanulékony" hívószóra írott szótársítások esetében az értéke 2,55, a „könnyelműség" hívószó esetében pedig 1,35.

Felmerül azonban a kérdés, hogy nem lehetne-e egy olyan indexet bevezetni, melynek nagysága nem fordított, hanem egyenes arányban változna a szótársítási repertóriumok változatosságával (sokféleségével). Kiindulva abból, hogy a szabad szótársítási eljárás segítségével nyert válaszok statisztikai és nem a szigorú értelemben vett determinista törvényszerűségeknek engedelmeskednek, olyan eseményeknek tekintettük őket, melyek a hírelmélet keretében értelmezhetőek. Első próbálkozásként, különböző személyektől (V. és VI. osztályos tanulóktól) a szótársítási

eljárás alkalmazása során nyert válaszokat két (A és B) csoportba soroltuk. Az A csoportba kerültek az egynél nagyobb gyakoriságú, azaz a több személytől egyaránt írt válaszok, melyeket szokványos (banális) társításoknak neveztünk. A B csoportba pedig az egy-gyakoriságú, a csak egyetlenegy személytől írt válaszok, amelyeket eredeti társításoknak neveztünk. Majd felbecsültük az A és B esemény bekövetkezésének valószínűségét (az A, illetve a B csoportba sorolt válaszok száma/összes válaszok száma), azután pedig — a jól ismert Shannon-képlet alkalmazásával — a maximális és az aktuális entrópiát, illetve a kettőjük közötti viszonyt: a relatív hírértéket (a h-indexet). A h-index nagysága *1* és *0* között változhat: annál nagyobb, minél kisebb a különbség a maximális és az aktuális entrópia értéke között, és fordítva, annál kisebb, minél nagyobb a különbség a maximális és a reális hírérték között. A fenti eljárás alkalmazása azonban meggyőzött bennünket arról, hogy a h-index kiszámítására használatos eljárásunkat finomítani kell.[10] Ezért későbbi vizsgálataink során[11] a kísérleti helyzetben kapott válaszokat nem kétféle eseménynek tekintettük, nemcsak A és B csoportba soroltuk, hanem annyi csoportba, ahány különböző szóval a személyek válaszoltak. Ez utóbbi eljárás alkalmazása ugyan igencsak munka- és időigényes, de az így számított h-index nagyon érzékenyen fejezi ki a szóválasz-repertóriumok változatosságát.

Jodelet már idézett művében a szótársítások változatossága egyik mutatójának a rangsor-entropiát tekinti.[12] Bár nem ismerteti részletesen kiszámításának módját, hanem csak egy példával szemlélteti, mégis — abból, ahogyan a rangsor entrópia változásának szabályait bemutatja — arra következtethetünk, hogy az megegyezik az általunk h-indexnek (relatív hírértéknek) nevezett statisztikai mutatóval. Jodelet ezt írja: ha például a válaszok között szerepel néhány igen nagy gyakoriságú kulcsszó, akkor a rangsor-entrópia alacsony. Ha viszont a válaszok nagyjából egyenlő gyakoriságúak, illetve ha mindenki más és más, akkor a rangsor-entrópia értéke igen magas lesz. Elmondhatjuk tehát, hogy mindaz, amit Jodelet a rangsor-entrópia értékének változásával kapcsolatban ír a h-indexre is érvényes.

A h-indexből (a relatív hírérték mutatóból) könnyen kiszámítható az R- (a rendundancia, a terjengősségi, az ismétlődési) index is. Mivel a hírelméletben használatos számítási képlet szerint: R = 1—h, elmondhatjuk, hogy az R a h kiegészítő indexe, mely a h változásához viszonyított fordított irányban változik. Kódelméleti összefüggésben az R-index értékét a használt és az optimális kód közötti különbségként értelmezhetjük. A szótársítások esetében, ha hírelméleti szempontból tekintjük őket, az optimális kódot (a „csatornakapacitás teljes kihasználását") az jelentené, ha minden egyes személy egyénien (eredetien), az összes többi személytől eltérően válaszolna, ha egyetlenegy szó sem ismétlődne. A fentiekből kitűnik, hogy az R-indexet (melyet szintén alkalmaztunk kutatásunk során) a szótársítási repertóriumok változatossága fordított indexeként kell értelmeznünk. Azaz, minél változatosabbak, eltérőbbek, egyéniebbek a szótársítások, minél kisebb mértékben egyeznek meg egymással az egyes személyektől írt válaszok, annál nagyobb lesz az R-index értéke. Másként megfogalmazva: ha egy szótársítási repertóriummal kapcsolatban tudjuk, hogy az R-index magas, akkor ebből arra következtethetünk, hogy a személyek közül sokan válaszoltak ugyanazzal a szóval, hogy válaszaik egy beszélni tudó automatának sem okoznának meglepetést, azaz igen-igen banálisak.

3. A hírérték-mutatókat meghatározó tényezők. Kutatásaink során a h- és az R-indexek változását több tényező függvényében vizsgáltuk.[13]

Kutatásaink legfőbb következtetését máris előre jelezhetjük. A szótársítási repertóriumok hírértéke — akárcsak bármilyen más típusú üzenet hírértéke is — három tényező: a jelrendszer (a mi esetünkben a hívószó nyelvi sajátosságai), a helyzet (a kutatási technika, az utasítás) és a résztvevő személyek (azok nyelv-

[10] Fodor Ecaterina: *Cu privire la cercetarea originalității asociațiilor verbale.* „Studia Universitatis Babeș—Bolyai, Series Psychologia—Paedagogia" 1966, 43—8.

[11] Fodor Katalin: *Information Theory and Word Association Originality.* „Studia Universitatis Babeș—Bolyai, Series Psychologia—Pedagogia" 1969, 39—43.

[12] Jodelet, Fr. i.m. 88.

[13] Ezeket és még más kutatási adatainkat is részletesen bemutattuk és elemeztük doktori disszertációkban. (*Metode de evaluare a funcției comunicative a limbajului.* Cluj-Napoca, 1977. Kézirat.)

tudási, beszédgondolkodási, érzelmi-viszonyulási stb. sajátosságai) függvényében változik. A fentiek igazolására a következőkben ismertetjük kutatásaink néhány vonatkozását.

Különböző életkorú személyeknek, I—II., III—IV., V—VI., VII—VIII. osztályos tanulóknak és egyetemi hallgatóknak azt az utasítást adtuk, hogy 3 percen keresztül a *könyv* szóra írjanak annyi választ, ahány csak eszükbe jut. Majd életkoronként elkészítettük a szótársítási táblázatokat, amelyek alapján kiszámíthattuk a szükséges szóstatisztikai és hírérték mutatókat. Tekintve, hogy majdnem 5000 szóválaszt és csaknem 1500-féle eltérő asszociációt kaptunk, a fenti számítások kivitelezése meglehetősen sok munkát igényelt, de általa elértük, hogy mindegyik szót „hírmennyiségi értékké" alakítottunk (kódoltunk), át ami viszont lehetővé tette, hogy további statisztikai elemzésnek vessük alá őket. A nyert adatokat a III. táblázaton mutatjuk be.

A III. táblázaton bemutatott adatokból jól látszik, hogy az életkorok előrehaladásával (ami egyszerre jelenti mind a nyelvtudás, mind a gondolkodás, mind pedig az általános műveltség gyarapodását), a személyek nemcsak egyszerűen több választ adnak (hozzávetőleges számítások szerint az I—II. osztályosok 3 perc alatt átlag 5, az egyetemisták viszont 26 szót társítanak a „könyv" szóhoz), hanem nagy mértékben növekszik válaszaik hírértéke (egyéni jellege), csökken a maximálisan lehetséges és a valóságosan elért hírérték közötti távolság.

III. táblázat

Személyek		Szóstatisztikai mutatók		Hírérték mutatók	
Korcsoport	Számuk	Eltérő társítások száma	Társítások száma	h	R
I—II. osztályosok	70	387	116	0,515	0,485
III—IV. osztályosok	60	600	235	0,595	0,405
V—VI. osztályosok	80	1002	313	0,638	0,362
VII—VIII. osztályosok	80	1402	427	0,656	0,344
Egyetemi hallgatók	64 60	1565	604	0,749	0,251

Ugyanezt, azaz a hírérték-mutatóknak az életkorok függvényében való változását (a h-index értékeinek a növekedését, valamint az R-index értékeinek a csökkenését) tapasztaltuk a társítási eljárás egy másik változatának alkalmazásakor is. Ebben a kísérletben 60 VI—VIII. osztályos tanuló, valamint ugyancsak 60 egyetemi hallgató vett részt. A személyek mindannyian azt az utasítást kapták, hogy 7 másodpercig írják mindazokat a szavakat, melyek az általunk egyenként alkalmazott 20 hívószóról eszükbe jutnak. Majd mindkét csoport esetében hívószavakként elkészítettük a személyektől írt első szavak gyakorisági táblázatát (azaz összesen 40, egyenként 60—60, összesen pedig 2.400 válasz-szót tartalmazó gyakorisági táblázatot), kiszámítottuk a hírérték-mutatókat, majd pedig ezeknek a mutatóknak a fenti két csoportra jellemző átlagát. Azt tapasztaltuk, hogy míg a vizsgált VI—VIII. osztályos tanulók esetében az R-index átlagértéke 0,399, az egyetemi hallgatók esetében pedig jóval kisebb értékű: 0,222.

Alkalmunk volt azonban azt is megállapítani, hogy a szótársítási repertóriumok R-indexe nem mindig csökken az életkor előrehaladása, azaz a nyelvtudás tökéletesedése és a műveltségi szint elvárható emelkedése mértékében, hanem bizonyos — a szótársítási kötetlenség fokát korlátozó — külső tényezők függvényében, éppen ellenkezőleg, növekszik. Erről azoknak a vizsgálatoknak az adatai győztek meg, melyek keretében 30 VIII. és 30 XII. osztályos tanulót arra kértünk, hogy írják le az általunk mondott 50 hívószóról az elsőnek eszükbe jutó szót. Az anyag kiértékelésekor kitűnt, hogy akadt 15 olyan hívószó, amellyel kapcsolatban az adatokat nem lehetett figyelembe venni, ti. a VIII. osztályos tanulók nagy többsége semmiféle választ sem adott rájuk. A maradék 35 szóra adott válasz-

repertóriumok (70 gyakorisági táblázat, 2.100 válasz) R-indexei átlagainak a kiszámításakor kitűnt, hogy az a VIII. osztályosoknál 0,281, a XII. osztályosoknál pedig sokkal magasabb értékű: 0,310 (a két átlag közötti különbség statisztikailag hangsúlyozottan releváns). Adataink értelmezésére kézenfekvőnek tűnik az a feltételezés (melynek helyességét utólagos tartalomelemzéssel bizonyítottuk is), hogy a VIII. osztályosoknál a meglehetősen alacsony R-index-érték az ún. beszédszokások kialakulatlanságával, a XII. osztályosoknál pedig a meglehetősen magas R-index-érték a szótársítási idő rövidségével magyarázható. A rendelkezésükre bocsátott idő csak arra volt elegendő, hogy felidézhessék a náluk már kialakult beszédszokásokat, hagyják őket érvényesülni, átengedjék magukat annak a folyamatnak, melynek révén a társításszokások „beszélődnek" bennük.

Hogy a nyelvtudás magas szintjein (pl. XII. osztályosoknál és egyetemi hallgatóknál) a szótársítás rendszerint nem passzív, hanem aktív-válogató, én-irányította folyamat, ha csak ezt — mint a fenti vizsgálat esetében — időkorlátozással nem akadályozzuk meg, a következőképpen bizonyítottuk. 65 III—IV. osztályos tanulót és 27 egyetemi hallgatót először arra kértünk, hogy 3 percig írják azokat a szavakat, melyek a „könyv" hívószóról eszükbe jutnak. Miután ez az idő letelt, rajzolási feladatot adtunk, melynek megoldása szintén 3 percet vett igénybe (ez a feladat tulajdonképpen csak pót-, figyelemelterelő feladat volt). A második 3 perces befejezés után ismét arra kértük őket, hogy 3 percig írják a „könyv" szóról eszükbe jutó szavakat, de azzal a kikötéssel, hogy igyekezzenek olyan szavakat írni, amelyekről úgy gondolják, hogy a többiek nem írják őket. Az utasítással tehát mintegy arra késztettük őket, hogy olyan szótársítási repertóriumokat produkáljanak, melyeknek igen kicsi az R-index értéke. A már ismertetett kiértékelési eljárást alkalmazva a IV. táblázaton bemutatott adatokat kaptuk.

IV. táblázat

A feladat szakaszai	Az R-index-érték	
	III—IV. osztályosok	Egyetemi hallgatók
1	0,375	0,289
2	—	—
3	0,313	0,085

A IV. táblázaton bemutatott adatokból kitűnik, hogy a III—IV. osztályos tanulóknál az R-index értékének változása igen kis mértékű. Azaz elmondható róluk, hogy a szavak gyakorisági értékeit még nem képesek felbecsülni, ezért aztán saját szótársítási folyamataikat sem uralják. Az egyetemi hallgatóknál az R-index változása igen nagy mértékű. Az általuk végrehajtott szótársításban a szándékos válogatás már igen fontos szerepet játszik.

Hasonló következtetésre juthattunk a szótársítás, belső irányításra, önvezérlésére vonatkozóan akkor is, amikor egyetemi hallgatók egy csoportját arra kértük, hogy — miután a „könyv" szóval kapcsolatos 3 percig tartó kötetlen társítást befejezte — húzza alá egyszer azokat a válaszait, amelyekről úgy véli, hogy csak ő írta, és húzza alá kétszer azokat, amelyekről úgy vélekedik, hogy mások is írták. Ez az eljárás adatokat szolgáltatott ahhoz, hogy — χ^2-próba alkalmazása révén — megállapíthassuk az objektív szógyakoriság és a személyek gyakoriság-becslése közötti megegyezés mértékét. A statisztikai számítás (a x^2-próba alkalmazása) segítségével eljuthattunk ahhoz a következtetéshez, hogy egyetemi hallgatóknál a szubjektív gyakoriság-becslés statisztikailag szignifikatív kapcsolatban van az objektív szógyakorisággal.

4. Zárómegjegyzések. A kutatásaink során használt h- és R-index értékeinek a kiszámításakor, amint láttuk, áttekinthettünk a személyéktől írt válaszok tartalmi (referenciális, szófaji, logikai stb.) vonatkozásaitól, csak a társítási repertóriumokon belüli egybeesésük mértékét (a szógyakoriságot) vettük figyelembe. Felmerül a kérdés, hogy van-e egyáltalán tudományos alapunk arra, hogy az így meghatározott h- és R-indexet az egyéntől függetlenül is létező, az objektív-társadalmi szójelentés intrapszichikus leképezési folyamatának, a jelentés-képzés fej-

lődési folyamatának vizsgálatára használjuk? Úgy véljük, adataink alapján erre a kérdésre igennel válaszolhatunk. Hiszen általuk — amint ez az eddigiekben röviden bemutatott vizsgálati eredményekből is kitünik — nemcsak annak a folyamatnak a valószínűségi vetületei tárhatók fel, mely által a társadalmi tudat egy sajátos része: a szójelentés az egyéni tudatok birtokával válik, hanem annak a cselekménynek a hatásfoka is, amely által — Humboldt kifejezését használva — „az egyén beleszövi magát a nyelvbe" és „elősziövi magát a nyelvből".

Természetesen a h- és az R-indexek bevezetése még számos, a fentiekben nem említett vonatkozás vizsgálatát is lehetővé tette és teheti. Hogy csak egy vonatkozást említsünk: nemcsak egy adott csoporttól szolgáltatott szótársitások, kisközösség mentalitások — tehát végső fokon társadalomlélektani képződmények — egybevágóságának és eltérésének a szintjét tapinthatjuk ki általuk, hanem a differenciális, a személyiség- és a neveléslelektani kutatások területén is hasznosítani lehet őket. Mint ahogyan össze lehet őket kapcsolni a szótársitások tartalmi oldalainak vizsgálatával (enélkül valójában nem is beszélhetünk a gondolkodásmód, a kisközösségek köznapi kognitiv folyamatainak a kutatásáról), de közelíteni lehet őket az értelem (az intelligencia) fejlődési szintjeinek vizsgálatához is.

Nem titok számunkra, hogy a pszicholingvisták második nemzedéke, főként Chomsky hatására, elfordult a szójelentés vizsgálatától, illetve csak az ún. szubjektiv lexikonra (szókészletre) vonatkozó vizsgálatokban maradt hozzá hű. Ha azonban belelapozunk különböző nyelvfilozófiai irásokba, meggyőződhetünk róla, hogy a beszédtettelmélet második generációja"[14] is alapvető kutatási területének tekinti a jelentés vizsgálatát. Ez pedig a pszichológus mentségére is szolgálhat.

FODOR KATALIN

CERCETĂRI ASUPRA DEZVOLTĂRII INDIVIDUALE A SEMNIFICAȚIILOR LEXICALE

(Rezumat)

În lucrarea de față problematica semnificației verbale este abordată prin estimarea parametrilor informaționali (h = entropia relativă și R = Redondanța) ai unor repertorii lexicale care, la rîndul lor, au fost furnizate de subiecții secretați în cadrul experimentului de asociere verbală.

Aplicarea tehnicii susmenționate a relevat următoarele: a) Semnificațiile lexicale devin — în raport cu gradul intelectual și cultural al subiecților — mai bogate în înțelesiune și mai variate, mai personalizate (originale) în extensiunea lor informațional-semantică. b) În repertoriile lexicale emise de subiecți sînt implicate într-o măsură tot mai mare atît cuvintele prin care se exprimă conținuturile ideatice comune ale unui microgrup social, cît și cuvintele prin care se exprimă conținuturile ideatice singulare, individualizate, determinate de eșantionările personale ale culturii, ale universului semantic social-cultural, ale structurii semantice a conștiinței sociale.

[14] Kelemen László—Kenesei István: *Újabb nyelvfilozófiai kalandozások*. Filozófiai Szemle 1982. 5. 708—48.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX. évf. 1985. 2. szám

ADATOK A NÉPI GYERMEKJÁTÉKOK SZÓKINCSÉHEZ

A hagyományos játékkultúra örököse és őrzője a falvak népe. Természetes tehát, hogy a népi szókincs vizsgálatakor a nyelvjáráskutatás nem tekinthet el a gyermekjátékokra vonatkozó szókincstől. A néprajzi osztályozás alapján előkészített nyelvföldrajzi felmérés is, ennek az azonos fogalmakra vonatkozó szóanyagnak változatos formáit hozhatja felszínre. Az sem véletlen tehát, hogy a gyermekjátékokra — a romániai magyar nyelvjárások atlasza előkészítő munkálatai során — a kérdőfüzetbe, a kérdőfüzet összeállítói 28 címszót (kérdést) iktattak. A tárgykört további címszók felvételével természetesen tovább lehetett volna bővíteni (személy szerint sajnálom, hogy például sem a 'szembekötősdi', sem a 'cicázás' nem került kérdezésre), de ebből a viszonylag csekély szóanyagból is a már közzétett *kacsázik* és a *kötélhinta* meg a *mérleghinta* szóföldrajzi adatai érdekes szótani elemzésre szolgáltattak alkalmat (l. Szabó T. Attila: Nyr. LXXXVI, 85—90, 447—8 és VálTan. II, 341—53; Murádin László: NyIrK. XV, 316—9).

A tőlem gyűjtött kéziratos anyagból az alábbiakban 12 kérdés válaszait mutatom be. Ezek között található a felnőtteknek a gyerekek feje búbjára, illetőleg az orrára alkalmazott tréfás mozdulata: *barack* és *fricskáz*. Az elbújó játékok közül itt szerepel a *bújócska* és e játékhoz tartozó két cselekvés: *huny* és *leskelődik*. Követi ezt a kérdőfüzetben a gyermekek világában közismert *bukfenc* és *hentergőznek*. A tréfás versengések közül sor kerül a *bakugrás*, *birkózik* meg a *sótörés* neveinek helyi változataira, továbbá itt mutatom be a *bigézés* és *kapóznak* ügyességi játékok elnevezéseit, táji alakváltozatait. (A játékok leírására lásd: Hajdu Gyula, *Magyar népi játékok gyűjteménye*. 1971.; Népr.Lex. *gyermekjátékok* al.)

1. barack[1]: *barack* (A:1—3, B:2—8, C:1—3, D:1, 2, 4—6, E:1, 2, 4—10, 12, 13, F:2—12, G:1, 2, I:1, J:1—3, K:1—4, L:2—4, 7, 8, 10—15, 18, 19, M:1, 3—7, 9—12, 14—16, N:2, O:1, 2, P:1, R:2, T:2, 3, 11, 13, 14, 17, 20), *barack* (B:1, T:4, 6), *barack* (B:9, 10, D:3, L:9, 17, M:8, 13, 18, N:2, T:7, 8, 12), *bàrack* (F:1, L:5, 16), *barack* (M:2), *baraszk* (E:3), *baracko* (R:1), *kumbarack* (I:2),

körte (C:2), *kœrtę* (N:1), *kȍrtę* (T:1, U:3, 4, 6), *körte* (U:7), *kȍrtę* (T:9, 18),

biskȍrtę (T:10, 16), *biskörte* (T:15), *biskȍrtę* (T:19),

vackòr (M:8, 17, T:1, 9, U:1, 2, 5), *vąckòr* (N:4),

vackòrkȍrtę (M:11),

bürek! (F:13).

[1] A betűjelnek és indexszámnak megfelelő kutatópontok jegyzékét lásd NyIrK. X, 58.

Csak a cselekvés: *dijòt ád* (S:1), *kœrtiẹt ád* (N:1), *bększat ád* (F:2), *barackost ád* (E:11).
Nem ismerik: (H:1, U:8).

Mint a fenti adatokból kitűnik, e tréfás cselekvésnek a köznyelvhez hasonlóan *barack* a neve az erdélyi nyelvjárások nagyrészében; Szapáryfalván bukkan fel a jelzős *kumbarack* elnevezés. Ez a nevelési célú enyhe testi fenyíték — a TESz. szerint — gúnyos célzattal kapta a jutalmazásra való, ízletes gyümölcs nevét. Ám a csíki és a háromszéki székely nyelvjárásváltozatban más gyümölcsnév szolgál e gúnyos célzatú névátvitel alapjául, a *körte, vackor, vackorkörte, biskörte*. Ezt a *körte* változatot találjuk a moldvai Bogdánfalván és a máramarosi Aknasugatagon is. Oka talán az lehet, hogy a Keleti-Székelység rideg éghajlata nem kedvez a barack termesztésének, s ennek következtében váltotta fel a *barack* nevet más — *körte, biskörte, vackor* — gyümölcsnév. Ugyanebben a funkcióban Oltszakadáton feltűnik a *dió* is. A szászsnyiresi *bększat ád* kifejezésnek román átvétel az alapja (< r. nyj. *băcs 'patt-*⟨hangutánzó⟩). Megfejtésre szorul a mezőkeszűi *bürek* elnevezés.

2. fricskáz: *fricskáz* (A:1, 2, B:1, 3, 4, D:4, 5, E:4, 8, 12, 14, K:4, M:16, P:1), *fricskáz* (C:2), *fricskàz* (C:1, F:5, L:5, 10, 15), *flicskáz* (F:8), *friskáz* (E:5, 7), *friskàz* (F:2), *fricskázik* (B:3, E:13, K:1), *fliskàz* (E:6, K:5), *ficskàz* (L:16), *fricskál* (B:7, S:1), *fricskạ́l* (T:16), *friskàz* ~ *fliskàz* (F:11), *fliskál* ~ *fliskáz* (F:13), *flicskáz* (L:1), *fricskándoz* (E:11), *fristál!* (F:1), *picskáz* (B:10), *pricskál* (L:11),

fricskát ad (M:10), *fricskàt ad* (J:2, L:17), *fricskát ád* (L:13), *fityḳẹ̀t ád* (K:3),

piccent (A:3, D:1, 6, E:1, 10), *piccẹnt* (E:3, 9), *piccẹ̈nt* (M:15), *piccent* (D:2), *peccint* (B:2), *pëccint* (T:4), *pëccẹnt* (T:6), *pëccënt* (D:3), *pöccent* (T:11, 14), *pöccint* (B:5),

pittyẹnt (T:10, 17), *pittyant* (M:2), *pattyint* (G:1, T:2), *pëttụëktẹt* (U:1), *pittyoktạt* (G:2, M:3),

pattint (B:6, C:3, F:3, 6, 7, 9, 10, L:3, 7—9, 18, 19, M:4, 9, 12—14, 16, 17, N:4, R:1, T:1, 3, 5, 8, 9, 13, 15, 18, 20, U:2—7), *patint* (M:1), *pạttint* (M:18, N:3, T:7), *pattant* (M:6, 10), *pattoktat* (M:5, 8, T:12),

pattoktassa az orạ́t (N:2), *pattoktassa az örát* (M:7), *pattoktạssa az orrát* (T:19),

pakkancsa meg (H:1), *pakkanytya męg* (N:1),

mëkkoppantotta az orát (U:8),

pittyőngeti az orrát (I:2)

puttyol (J:3, O:1, 2),

puttyot ád (J:3).

Nem ismerik: (B:9, F:1, 2, 4, I:1, K:5).

A fenti, a 'tréfás bosszantásként orrot megpöccint' cselekvés jelölésére kapott lexémák a vizsgált területen nem alkotnak élesen meghúzható izoglosszát. A szlovák eredetű fricska (TESz.) szóból képzett *fricskáz* (és alakváltozatai: *flicskáz, friskáz, flicskál, fliskál* stb.) megtalálható mind a

szamosháti, érmelléki, bihari, szilágysági, mind a mezőségi nyelvjárásban, ez fordul elő a kutató pontok többségén, de szeszélyesen váltakozik a magyar hangutánzás-hangfestés síkján létrejött *piccent, peccint, pattint*-féle szóalakokkal. A székely nyelvjárásban csaknem ismeretlen a *fricskáz*, más szinonimák mellett, alkalmasint köznyelvi hatásként, mindössze három esetben bukkan fel. E nyelvjárásterületre a *pöccint, pöccent, pitytyent, pettyektet, pattyint, pattint, pattoktat, pakkant, koppant* belső keletkezésű szavak egyeduralma a jellemző. A bánsági nyelvjárásokban a hasonló keletkezésű *puttyol, puttyot ád* hallható.

3. bújócska: *bujócska* (E:7, F:9, L:2, T:3), *bujòcska* (C:1, E:12, M:1), *bujocska* (F:2, 4, 5, 8, 11, 12), *bujóucska* (A:1, B:1, D:4, 6, E:10), *bujóᵘcska* (M:2), *bujọcska* (E:8), *bujọ́ucska* (E:5), *bújócska* (T:17), *bujóuska* (B:9), *bujoska* (F:13), *bujòucska* (E:1), *bújoucska* (D:5), *bujõcska* (M:13), *bujõᵘcska* (M:14, U:3), *bujᵘõcska* (U:6), *bújócska* (T:10), *bujoᵘska* (E:3); — *buvóucska* (D:3 ,J:1), *búvóucska* (A:3, D:1, 2), *buvócs·ka* (R:2), *búvócska* (J:2, O:2), *buvóucska* (T:7), *búvọᵘcska* (T:8), *búvoᵘcska* (U:3), *buvoucska* (B:4),

bujóu (B:6), *búvõᵘ* (T:2),

bujdusuò (T:20),

bújõcskázás (M:18), *bujõᵘcskázás* (T:1),

bujozsdi (T:11, S:1), *búvòzsgyi* (L:3), *búvõᵘzsdi* (T:1),

bujkálás (G:2), *búkálás* (G:1, M:4, 7), *bukálás* (M:10), *búkállás* (M:6, 9), *búkállàs* (L:12); — *búkázás* (M:16),

budokálás (M:8, 11, 17, U:1), *búdokálás* (N:4), *budukàlàs* (U:8), *budukálás* (N:2), *budákolás* (T:9, 15, U:4), *búdákolás* (T:13),

búkáddzoᵘ (M:5),

budazás (H:1),

budaklózsdi (L:18),

hunyócska (E:7, L:11, N:3), *hunyòcska* (F:7, L:14, M:1), *hunyọcska* (K:3, L:4, M:3), *hunyọ́cska* (E:8), *hunyocska* (B:5, E:6, F:1, 5, K:2, 5, L:13), *hunyóucska* (B:3), *hunyoska* (E:11, F:6, 10, 13), *hunyòᵘcska* (T:6), *hunyuska* (F:11), *hunyõcska* (C:3), *hunyõcska* (U:2), *hunyõucska* (T:16), *hunyucska* (L:5), *hunyᵘõcska* (U:7), *húnyoska* (M:15), *hunyõuska* (E:4), *hunyaska* (L:19), *hunyuska* (L:8), *hunyacska* (L:9), *hunyacska* (K:4), *hunyicska* (K:5, L:10, 15, 17), *hunyócska* (T:10); — *hunyóᵘka* (P:1), *hunyõᵘka* (T:1), *hunyuõka* (M:17),

hunyocskázás (U:5), *hunyocskàzàs* (E:13), *hunyokázás* (R:1),

hunyi-bunyi (K:1),

hunyó (L:7), *hunyõ* (M:13), *hùnyọ* (F:3), *hunyóu* (B:8), *húnyoᵘ* (M:5); — *hunyós* (L:7, T:18)

hunyoᵘzsdi (B:7),

hunyàt jàcunk (C:2),

humócska (I:2, O:1), *humóᵘcska* (J:3),

humózás (I:1), *humozàs* (M:12),

humocskázás (M:2),

hupuózsdi (T:12),
tunǫucska (A:2), *tujǫucska* (8:3),
tünö°cske (B:7),
tünöüzsdi: tünöüs (B:2),
csumázsgyi (B:10),
dupazàs (L:16),
nyizsálás (T:5), *nyizsálás* (F:12),
nyizsocska (F:8),
tikták (N:2).

Adataink szerint tehát a játék neve egyrészt a *bújik* ~ *búvik* (*bújócska* ~ *búvócska*, *bújó* ~ *búvó*, *bújdosó*, *bújósdi* ~ *búvósdi*, *bújkálás* ~ *bukálás*, *búkázás*, *búdokálás*, *búdákolás*, *búkádzó*, *búdazás*, *búdaklósdi*), másrészt a *huny*, *hum* igető (*húnyócska*, *húnyócskázás*, *hunyi-bunyi*, *húnyó*, *húnyós*, *húnyósdi*, *humócska*, *humózás*, *humócskázás*) származékszavai. Az utóbbihoz tartozik az Érkörtvélyesen és Gencsen hallható *tunócska*, illetőleg *tujócska*, a Kőszegremetén és Sárosmagyarberkeszen felbukkanó *tünősdi*, illetőleg *tünőcske*, mert ezek az elnevezések szintén a 'huny' jelentésű *tunik* és *tünik* tő származékszavai (a tőre l. alább). Az elnevezések e két típusa aszerint alakulhatott ki, hogy a játék szemléletében mit tekintettek domináns elemnek, a hunyót vagy azt, aki elbújik.

Szóföldrajzi vonatkozásban a kétféle származék a vizsgált terület egy részén nem különül el. Váltakozva hallható mind a számosháti, kalotaszegi, észak-mezőségi, mind pedig a székely nyelvjárásban. Több kutatópontonszinonimaként egymással párhuzamosan él. Másutt viszont a kétféle származék elhatárolható szóföldrajzi foltot alkot: a mezőségi nyelvjárás déli részében a *huny-* tő származékai, míg a bihari, szilágysági nyelvjárásban a *búj-* származékszavai hallhatók. Megjegyzendő még, hogy az *m*-es *hum-* tőből képzett *humócska*, *humózás* játéknév a bánsági nyelvjárás sajátja.

A szórványosan, néhány esetben előforduló *nyizsócska*, *nyizsálás* román eredetű tő származékszava (vö. RK. 279). A Magyarsároson előforduló *dupazás* alkalmasint szintén román jövevényszó lehet, töve a r. *după* 'után' átvétele. Keletkezésében az a szemlélet játszhatott közre, hogy a hunyó az elbújt társai *után*, azaz keresésükre indul (l. még az erdélyi nyelvjárásokban: *menyek a szomszéd után* '~ a szomszédért').

Az adatok között megfejtendő még a *hupósdi*, *csumásgyi* meg a *tikták*.

4. huny: *huny* (A:1, 3, B:6—8, C:3, D:3, 5, E:1, 2, 6, 8, 9, 11, 12, F:3—7, 9, 13, K:3, 5, L:2, 3, 5, 7, 9—11, 17, 19, M:3, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 18, P:1, R:1, S:1, T:3, 6, 18, 19, U:4—7), *hùny* (E:10, F:11, K:4, M:5, T:11—13), *húny* (B:9, D:4, E:10, L:14, 18, M:14, 18, N:3, T:4, 7, 14—17, 20, U:3), *hunyik* (A:2, B:5, 7, C:1, E:1, 7, 11, F:1, 10, K:2, L:8, 11, 15, M:3, 13, 17, T:2), *hùnyik* (M:1, 3, 7), *húnyik* (E:13, M:6, 8, N:4, T:1, 7—10, U:1, 2), *hunik!* (M:4), *hun!* (G:1),

hum (B:4, D:1, 2, E:3—5, 8, G:2, I:1, 2, J:1, 3, L:12, O:1, U:8), *hùm* (K:1, O:2), *hùmik* (M:2),

kunik (L:4),

tuny (A:1, B:10), *tunik* (A:2, B:3), *tünik!* (B:1, 2),

szúny (J:2), *szun* (D:6, J:2),

hunyàzik (C:2), *hunyieskáz* (L:18),

nyizsál (T:5), *nyizsàl* (F:8, 12), *nyizsàl* (L:1), *mnyizsàl* (F:4), *mizsìl* (F:2),

— (H:1, N:1, 2, R:2).

Tehát, aki a játékban a hunyó szerepét játsza, az a vizsgált területen az esetek nagy többségében: *huny, húny, hunyik, húnyik, hun, hunik, hum, húm, humik, kunik, tuny, tunik, tünik, szúny, szun;* bennük csupán hangtani érdekesség a szókezdő *h* ~ *k* ~ *t* ~ *sz*, a szóvégi *ny* ~ *n* ~ *m* hangok, valamint az ikes és iktelen formák váltakozása. E szóalakkal szemben és mellett szórványosan feltűnik a román eredetű *nyizsál* is (vö. RK. 279).

5. **leskelődik:** *leskelódik* (C:3, E:12, F:6, L:2, 7, T:3), *leskelöüdik* (A:2, B:3, 8, D:2, 4—6, E:4), *leskelöadik* (B:6, M:5, 7), *leskelödik* (G:1), *leskelöadik* (B:7), *leskelödik* (C:2, E:13, F:13, L:5), *leskölödik* (F:3), *leskelőüdik* (B:9), *leskëlőüdik* (A:3), *leskölődik* (M:16), *leskölöadik* (E:10), *leskëlődik* (T:19), *leskelődik* (M:14), *leskölödik* (T:6),

leskődik (M:18, N:4, T:10, U:8), *leskódik* (E:7, F:2, 11, L:12, 13, 18), *lesködik* (N:2, R:1), *leskaődik* (M:17), *lesköadik* (E:9), *leskőadik* (T:15),

lesekszik (O:2, P:1), *lësekszik* (I:2),

leseskëdik (M:6), *lesesködik* (T:8),

kukucskál (B:10, E:8, 12, F:10, G:2, L:3, 11, M:3, 9, T:3, 5—13), *kukucsàl* (E:6, F:2, 13,, G:1, K:2, 4, L:1, 14, 15, 19), *kukucsál* (M:13, 17, T:1, 2, 6, 7, 9, 15, 18, U:1—3, 6), *kukucsá!* (M:10, 15, T:19), *kukucsál* (C:2), *kukucsá* (L:8, M:4, 12), *kukucsol* (S:1, T:11—14, 20), *kukucsöl* (T:18), *kukucsal* (F:12, K:5, L:16, 17), *kukucsàl* (L:10), *kukucsäl* (F:7), *kukucs'ël* (N:1); — *kukucskál* (A:1, B:1, 3—8, D:1, 3, E:1, 2, 4, 10, G:2, I:1, J:1, L:7, M:1, 2, 14, R:2, T:3, 17), *kukucskàl* (C:1, E:6, 13, F:1, 4, 9, 12, K:3, L:9), *kukucskál* (M:8, 13, N:3, 4, T:1, 9, 16, U:4, 5, 7), *kukucskál* (F:5), *kukucská!* (O:1), *kukucská* (J:2), *kukudzsgál* (E:5), *kukudzsgàl* (K:5), *kukiskál!* (E:3),

kandikál (B:2, E:7, K:1), *kandikàl* (L:10), *kandikäl* (L:4),

kancsikál (J:3),

pinygyikazik (H:1).

Az adatok szerint tehát a hunyó, ha csal és nem takarja el teljesen a szemét, akkor a romániai magyar nyelvjárásokban *leskelődik, leskődik, lesekszik, leseskedik* vagy *kukucsál, kukucsol, kukucskál, kukucsgál, kukisgál,* néhány kutatóponton *kandikál, kandikol, kancsikál.* Az egyes adatok nem alkotnak elkülöníthető izoglosszákat, egymással váltakozva, sok

esetben egymás szinonimájaként jelentkeznek. Az egyetlen szabófalvi *pinygyikazik* a r. *a pindi* 'les' igető származéka.

6. bukfenc: *bukfenc* (A:1—3, B:3, 7, 8, C:2, D:1, E:6, 8, F:9, G:1, J:1—3, M:3, 4, O:2, P:1, R:2), *bukfęnc* (D:4, L:7, M:7, T:8), *bukfęnc* (M:17, U:1), *bukfënc* (R:1, T:7, 10), *bükfenc!* (D:6, E:5, I:2, O:1), *bukvęnc!* (U:4); — csak igealakban a játék folyamata: *bukfęncęzik* (F:12), *bukfencözzik* (M:14),

kecskebuka (C:3, E:3, 7, 10—12, F:1, 3, 7, 10, 11, 13, K:1, L:2, 5, 8—10, 12, 13, 15, 17, M:4, 5, 12), *kecskebuka* (E:4, 8, G:2, K:2, L:4, T:12, U:7), *kecskębuka* (F:8, L:19), *kęcskębuka* (T:7), *kęcskębuka* (M:8, 13, N:3, 4, T:15, 19, U:2, 5, 6, 8), *kecskebùka* (L:3, 18), *kecskebùka* (B:10), *kęcskębuka* (F:2), *käcskäbuka* (T:16), — csak igealakban: *kecskebukàddzik* (K:4), *kecskebukázik* (M:1, 16), *kecskebukàzik* (F:4, 5, L:1), *kęcskębukázik* (F:12),

kecskebukàzàs (E:13), *kęcskębukázás* (T:19),

kecskebucska (K:3, 5, M:15, T:14, 17, 20), *kecskebucska* (L:16), *kęcskębucska* (T:6, 18),

buka bukázik (L:11), *bukáddzik* (L:14),

bucska (T:5), *bucska* (T:4), — csak igealakban: *bucskázik* (B:2, M:10, 14, S:1, T:3, 11, 13), *bucskązik* (T:1, 2), *butykázik* (E:1), *butykóuzik* (D:1, 2), *buckóuzzik* (D:3), *buckázik* (B:4), *bucskázzik* (M:9),

bucskázás (R:1), *butykázás* (B:9),

kecskebukát vét (F:6), *kęcskębukát vęt* (U:3), *vęti a kęcskębukát* (N:2),

këcskębotorka (N:1),

bucskakō^{u}rō^{u} (M:18),

kecskekóuróu (M:2), *käcskäkóra!* (M:8),

kecskerõukáddzik (M:6),

bukkęntórázik (T:5),

hendèrbucka (B:6), *hendèrbucka* (B:1); — *henderbuckázik* (B:5),

büssengölés ~ *bissengölés* (I:1), *buksëngelis* (D:5),

büskendel (J:2),

büktő^{u}ddzik (E:9),

bàmbàrucka (C:1),

— (H:1).

Kár, hogy a kérdőfüzetbe a játékra címszóként a főnévi *bukfenc* és nem az igei *bukfencezik* alak került. Sok esetben az adatközlők csak az igei formát tudták válaszként megadni, s emiatt nem azonos grammatikai fogalmak kerültek feljegyzésre. Ám az anyag így is nagyon változatos és tanulságos. A vizsgált területen 'a fejen és háton való átfordulás'-ra adott válaszok ezeket a névszói és igei heteronimákat hozták felszínre, mint *bukfenc* (bukfencezik), *buka* (bukázik), *bucska* (bucskázik, buckázik, butykózik, buckózik), *kecskebuka* (kecskebukázik), *kecskebucska* (kecskebucskázik), *kecskebotorka, bucskakóró, kecskekóró, henderbucka*

(henderbuckázik), *büssengölés, bámbárucka,* valamint *kecskerókádzik, bukkentórázik, büskendel, büktődzik.* Ezek az adatok hozzásegíthetik a kérdéscsoport még hiányzó etimológiai megfejtését (vö. TESz. *bukfenc* a.).

Az egyes szóalakok nem köthetők kizárólagosan egyik vagy másik nyelvjárástípushoz, bár a *büssengelés* csak a bihari nyelvjárás déli részén, a *henderbucka* csak a Szamoshát környékén, fordul elő, a *bukfenc* gyakori a romániai magyar nyelvjárások nyugati részein, és rendkívül szórványos a többi nyelvjárási egységekben.

7. hentergőznek: *henderikáznak* (B:6, E:5, 7, K:1, L:9), *hëndërikáznak* (E:11), *henderikàznok* (K:2), *hęnderikàznąk* (F:5), *henderikàznǫk* (E:6), *höndörikáznak* (E:13), *henderikóznąk* (C:3), *henterikáznak* (B:10), *hengerikáznak* (F:3, 10, T:3), *hengerikáznąk* (L:5), *hengerigáznak* (L:13), *hendrikáznak* (E:8, 12),

hengèrgőznek (D:6, J:2), *hengergőüznek* (A:1, J:1), *hengèrgőüznek* (A:2, B:3, 8, D:1), *hëngërgöüznek* (A:3, E:1), *hęngęrgőznek* (O:2), *höngörgőznęk* (T:10), *hengerggó^{a}znek* (E:2), *hengërgőüznek* (D:5), *hengërgò^{a}znek* (E:9), *hëngërgőüznek* (D:3), *höngörgò^{a}znek* (T:15), *hęngęrgęznek* (M:17), *hengèrgőüznek* (D:2), *hǫngǫrg^{i}ęznek* (N:4), *hëngèrgóznąk* (T:9), *hëngërgòznąk* (U:8), *hëngèrgőznąk* (U:4), *hëngèrgò^{u}znąk* (U:2), *höngörgőznęk* (U:1), *hëngèrgőznąk* (U:2), *hǫngǫrgöznek* (R:1), *hëngèrk^{u}öznak* (U:6), *hendèrgőüznek* (B:1), *hęndèrgőüznęk* (E:3), *handargó^{u}dznak!* (J:3), *hendèrgó^{a}znek* (E:10), *hęndęrgó^{a}znek* B:5),

hengerőznek (F:4, L:2), *hęngęröznęk* (L:14), *hengerőznęk* (G:1, L:3, 8, 11), *hǫngǫröznęk* (M:8, N:3), *höngörőüznek* ~ *hęngęrőüznek* (M:6), *hengerőznëk* (L:7), *hengęröznëk* (L:19), *hęngęröznęk* (M:1), *hengeröznek* (L:17), *hęngęröznëk* (L:4), *hëngërőüznek* (M:4), *höngöröznek* (T:14), *höngörőznęk* (T:4), *höngöröznęk* (T:2), *höngöröznek* (G:2), *höngöröznęk* (L:12), *höngörő^{a}znek* (M:12), *höngörőüznęk* (T:7), *höngörò^{a}znęk* (T:6), *höngörő^{a}znǫk* (M:5), *höngörörőznęk!* (M:18), *höngörò^{a}znek* (M:7), *höngörò^{a}znęk* (T:8), *hǫngǫrö^{u}znek* (M:10), *höngörő^{a}znek* (M:14), *hengerednek* (E:4, F:13), *hengered·nek* (R:2), *hengerődnek* (F:7), *höngörödnek* (T:5, 12), *hëngërëdnek* (M:2), *hęngęrędnęk* (K:4, L:16), *hęngęrędnëk* (F:2), *hǫngǫröd̀nek* (M:3), *höngörődnęk* (T:11), *höngörődznek* (T:17), *hëngërëdnęk* (N:1), *hëngërëgnek* (T:20), *hengerednęk* (L:15) *hingërëdnek* ~ *hindërëdnek* (T:18), *henterödznek* (L:15); — *töngöröznek!* (M:13), *höngöré^{i}sznek* (M:9), *hęngęrécnek*

(M:15); — *hömbörgöüznek* (B:2), *hempőrögnek* (O:1).

hëngërbögáznąk (T:1, U:5), *hingërbögáznąk* (T:16), *hëngërbózsálnąk* (T:19), *hëngërgᵘözsáznąk* (U:7), *hëngërbáboznąk* (U:2),

henderbuckáznak (B:4), *hęnderbuckáznak* (B:7),
hömbörickáznak (C:1), *bumburickáznak* (C:2),
hëmpëlyëdnęk (N:1),

gurulnak (I:1, P:1), *guringáznak* (I:2), *gurigáznak* (K:3), *guringóznak* (F:9),
bengerednęk (H:1),

duráznak (F:12), *duringâdznak* (L:10), *duringázodnak* (K:5), *dunduri-kâznǫk* (F:11, L:1), *durdulikáznk* (F:1, 4, 6), *durdukáloznak* (F:8), *durdu-kâlodnak* (F:4),
hòrdòuskáznak (B:9).

Az alakváltozatok sokaságát a hangutánzó-hangfestő eredetű szócsalád kifejező ereje magyarázza (vö. TESz. *hentereg* a.). Mindezek kevésbé köthetők egy bizonyos nyelvjárástípushoz. Ezenbelül mégis a *henderikáznak*-féle alakváltozatok a mezőségi nyelvjárás déli részein, a *hengerbógáznak* típusúak a háromszéki, a *bumburicáznak* ~ *bömböricáznak* a máramarosi nyelvjárásban fordulnak elő. Az észak-mezőségi nyelvjárásban gyakori *durdukál* és alakváltozatai román nyelvi hatás eredménye (vö. RK. 125).

8. **bakugrás:** *bakkugrás* (B:3, 5, 6, 8, 10, E:10, F:7, J:1, 3, M:3, 15), *bakkugrąs* (M:17, T:7, 9, 15, 18, U:7), *bakkugrás* (F:1), *bakkugrâs* (L:1) *bąkkugrás* (U:2), *bakugrâs* (C:1), *bakugrąs* (M:8); — *bakkugrǫu* (A:2),
bakkozsdi (D:1),
bakkolás (D:5), *bakkozás* (I:1), *bakkoddzás* (M:6),
bakkazs gyütt (L:19), *szökig bakkot* (T:13),
bakfütty (E:9, 11, L:3, 7, 9—13, 16, M:5, R:2), *bakfüty* (B:1, L:5), *bakfitty* (C:3, F:10, N:4), *bakfittyęzęs* ~ *bakfüttyezęs* (E:13),

kùrtabakk (M:10),
bakkecskézsdi (D:6); — *bakkecskézés* (F:9),
bakkecske (B:2, D:4, K:1), *bakkecskę* (E:6), *bakkęcskę* (L:17), *bakecs-ke* (C:2),
kecske (E:2); — *új kecske* (A:3),
kecskęézęs (T:20); — *këcskéz⁰ö* (N:1),
kecskéznek: bakkoznak (B:4),
kápràznak (U:8),
berbęcske (F:4),
bèrbécsugrás (F:9),
szǫkő (L:14), *szǫkő* (F:12), *szökögcske* (F:11),
szögdécsęlés (G:2), *szoekęs* (K:4),

szȍkȍdíj ~ szȍkȍdí! (K:5),
szökik nyȅrgȅt (T:12),
bakszis (A:1), *baksis* (E:8), *báksis ~ bákcsis* (K:2),
korona picula bakszis (B:9),
lovazás (E:12, S:1), *luvazodás* (F:13),
nyulazás (M:13),
szamárugrás (O:2),
tereld a szamarat (R:1),
hìdalás (L:8), *hídazás* (M:16),
ugrálócska (O:1),
hosszuucca (F:3),
vesz bęštęrungát (H:1),
— (B:7, D:2, 3, E:1, 4, 5, 7, F:2, 5, 6, 8, I:2, J:2, K:3, L:2, 4, 15, 18, M:1, 2, 4, 9, 12, 14, 18, N:2, 3, P:1, T:1—4, 11, 14, 16, 17, 19, U:1, 3—6).

A játék kevésbé ismert; a kutatópontok csaknem felében nem tudtak választ adni az adatközlők, bár szórványosan a játék és neve valamennyi tájegységben felbukkant. Az elnevezések nagy többsége *(bakugrás, bakosdi, bakozás, bakfüty, kurtabak, bakkecskésdi, bakkecske, kecske, kecskézés, bakoznak, káprázna*k [< r. capra 'kecske'], *berbécske, berbécsugrás* [< r. berbec 'kos']) a kecskéhez vagy a a kecskéhez hasonló állvánnyal kapcsolatos. Szórványosan a ló, a szamár alakjának szemlélete szolgáltatta a játék nevét *(lovazás, szamárugrás, tereld a szamarat)*. Az elnevezések más részében a játéknak más mozzanata kapott szerepet, ilyen a *szökés, szökő, szökőcske, szökdécselés, ugrálócska*. Ide tartozik talán a *nyulazás* is, a nyúl ugrásának szemléletéből. A *hidalás* meg a *hosszuutca* nevet az az alakzat szolgáltatta, amelyet az egyik játékosnak át kell ugrania. További vizsgálatot igényel a valószínűleg a románul összefüggő — *baksis* meg *beszterunga* elnevezés.

9. birkózik: *birkózik* (J:2), *birkòzik* (F:1, J:3), *birkozik* (B:1, D:3, 4, F:4, T:7), *bìrkozik* (A:3, B:10, D:1, 2, E:1, 4, F:5, K:3, L:12, M:3, 18, N:2, T:3, 6, 11, 18, U:4), *birkozik* (B:2, 4, C:1, 2, D:6, E:6, G:2, I:1, 2, M:2, 15, O:1, 2, P:1, S:1, T:5, 13, 14), *birkóuzik* (B:6, E:2, J:1), *birkóuzik* (A:1, B:3, 8), *bìrkózik* (C:3), *birkóuzik* (E:10), *bìrkȍuzik* (B:9), *birkȍzik* (L:10), *birkó^{u}zik* (B:5), *birkòzik* (T:4), *birkò^{u}zik* (E:3), *bìrkȍuzik* (A:2), *birko^{u}zik* (D:5), *birokozik* (B:7, E:5, 8, 12, 13, F:3, K:1), *birakozik* (E:2, 9, 11, F:13), *birakazik* (E:7, F:3, 6, 7, 9—12, G:1, H:1, K:2, L:1—5, 7, 11, 13, 15—17, 19, M:1, N:1), *biraka·zik* (R:2), *birȁkazik* (L:9), *birakaddzik* (L:14), *bìrkozuòdik* (T:12), *birkuozik* (T:20), *birkazik* (K:4, 5),

küzsnȅk (T:9, 10, U:3, 4), *küzsdődnȅk* (L:8), *küzsdődnȅk* (M:8, 11, N:3, U:1), *küzsdőlődnȅk* (M:13, T:2), *küzsdölȍ^{u}dnȅk* (T:1, U:2), *küzsdȍ^{u}dik* (M:5), *küzsd^{u}ȍdnek* (U:7), *küzsd^{u}ȍdnȅk* (N:4), *küzsdik* (T:14, 16, 17), *küzsdölő^{u}dik* (T:8), *küzsdölȍüdik* (T:15), *küzsdȅnȅk* (U:6), *küzsdődik* (L:18), *küzsdüȍdnȅk* (M:17), *küzsdȍlȍznȅk* (U:8), *küzsdȅlȍznȅk* (R:1), *küzsdölőd-*

nek (M:7), *küzsdǫ̈lődnęk* (T:19), *küzsdölő̈dnek* (M:14), *küzsdǫ̈lő̈dnęk* (U:5), *küzsdölő^{u}dnek* (M:9), *küzsdölö̀^{u}dnek* (M:10), *küzsdölő̈ü̯dnek* (M:6), *küzsdǫ̈lő̈ü̯dnęk* (M:4), *küzsdǫ̈lő̈dnęk* (U:4), *küzsdö̀^{u}dnek, küzsdölö̀^{u}dnek* (M:12), *trincsálodnak* (F:8).

Mivel a birkózás páros cselekvés, jobb lett volna címszóként a *birkózik* helyett a többes számú *birkóznak* alakot felvenni a kérdőfüzetbe. Emiatt kerültek feljegyzésre a nem azonos grammatikai formák, hol az egyes, hol a többes számú alakok. A két heteronima — a *birkóznak* meg a *küzsdölődnek* — két jól elhatárolható részre osztja a vizsgált területet. Nyugatról keletfelé haladva a nyelvjárási egységekben mindenütt *birkóznak, birakoznak* alakot találunk, csak a székelység egy részében — gyűjtésemben Jobbágytelke—Nyárádszentmárton—Pipe észak—déli irányú vonallal kezdődően keletre — hallható a *küzsdődnek, küzsdölődnek* szóalak. Ezt találjuk Felső-Nyárádmentén, Udvarhelyszék északi részén, Csíkban és Háromszéken. A Gálffy Mózestől és Márton Gyulától közölt teljes sűrűségű térképlapon (NyIrK. I, 15. sz. térképlap) jól látható, hogy Gyergyó déli részén Csík felé, hogyan veszi át a *birkóznak* helyét a *küzsdölődnek*. A magam három, északabbra eső gyergyói kutatópontján — Borszék, Gyergyóremete és Gyergyószentmiklós — csak *birkóznak* alakot jegyeztem. Udvarhelyszék déli részén és Háromszék legszélső, nyugati és déli kutatópontjain a *birkóznak* mintegy övezi a jellegzetesen székely *küzsdölődnek* szóalakot.

Egyetlen településen, Mezőköbölkúton bukkan fel a román eredetű *trincsálódik* (vö. RK. 386).

10. sótörés: *sótörés* (L:18), *sòtörę̈s* (C:1, L:9, 19), *sotörę̈s* (F:1), *sottǫ̈rę̈s* (L:15), *só^{u}törę́s* (E:8), *sóu̯törís* (B:3), *sō^{u}tǫ̈rē^{i}s* (U:2), *sòtörö* (F:4), *sōu̯törę́s* (M:6), *só^{u}törǫ̈* (T:4), *sōu̯tǫ̈rő̈ü̯* (M:4), *sòtœrö̀* (K:4), *sǫu̯törǫ̈ü̯* (E:5); — *sót tö̀rnęk* (T:18), *só^{u}t törnek* (I:1), *sòt tö̀rnek* (S:1), *sót tö̀rnek* (F:9), *sót tőrnek* (L:8), *só^{u}t tö̀rnek* (M:2), *sǭu̯t törnęk* (T:15), *sót tőr* (T:3), *sót tę̀r* (M:15), *sō^{u}t tö̀r* (T:6), *sō^{u}t tǫ̀r* (M:7); *tœrik a sòt* (R:2), *tǫ̈rik a sòt* (K:5), *törik a sot* (L:1), *törik a sóu̯t* (O:2, T:5),

borsótörís (E:12), *borsotörę̈s* (F:8), *borsòtörís* (E:13), *bossòtörés* (M:13); — *borsot tö̀r* (L:10), *borso^{u}t tör* (E:9), *bosso^{u}t tőr* (M:9), *bórsòt törnek* (M:1), *bòrsòt tö̀rnek* (L:7), *bòrsòt tǫ̀rnek* (L:12), *bórsót tőrnek* (E:7), *bòrsót tőrnęk* (U:1), *bòrsò^{u}t tö̀rnęk* (T:1), *bu̯òrso^{u}t tö̀rnek* (E:4), *bossòt törnęk* (C:3), *bōsót tǫ̀rnęk* (M:8), *bossōt tö̀rnęk* (M:18), *bossōt̯ tö̀rnęk* (T:2), *bossōt törünk* (M:14), *bossòu̯t tö̀rnek* (T:14), *borsot törnęk* (F:5), *bàrsot tö̀rnek* (J:2); — *tœrik a bàrsòt* (L:13), *tǫ̈rik a borsòt* (R:1), *törik a borsot* (E:6), *törik a bòrsot* (F:6), *törik a bòrsòt* (L:3), *tœrik a bàrsot̯* (L:17), *törik a bòrsou̯t* (E:10),

bòrstöré^{i}s (B:6, T:10), *bàrstö̧rȩ̀s* (L:16), *borstörö^{u}* (B:7), *bòrstörö̧̀* (K:3); — *bòrsat tö̀r* (F:10, L:5), *bò̧rsat tòernek* (G:1), *törik a bòrsat* (K:2), *törik a bà̧rsạt* (L:14), *törik a borsat* (F:7), *törüng bòrsat* (F:11),

àrują bòsot (U:8),

màktörìs (F:3), *mą́ktö̧r^{i}ẽs* (U:5); — *mą́kot tö̧̀rnẹk* (T:19, U:3),

törik a lencsé^{i}t (E:9),

baracktö̧rés (L:2),

magyaru̯ōtöri̯ẽs (U:7), *magyaròt tö̀rnek* (K:1),

dijò^{u}töré^{i}s (M:5), *dijo^{u}törís* (B:10), *dijotöris* (F:13), *divó̧tö̧rés* (N:3), *dijó̧u̯töré^{i}s* (T:7), *dijò^{u}törẹ́s* (M:12), *dijot tör* (C:2), *dijót tö̀rnek* (G:2), *dijót törnẹk* (T:9), *dijóu̯t tö̀rnek* (A:3), *dijōu̯t törnẹk* (T:16); *dijót törnek* (I:1); — *törik a dijót* (F:7), *tö̧rik a dij^{u}ōt* (U:6),

haranG (A:2, E:2), *harangozás* (J:1, P:1), *harangoznak* (D:1, 4—6), *hạrạngoznạk* (N:4),

matola (T:20), *motòu̯lla* (E:1), *matóu̯lálás* (B:8), *motollálnak* (E:11), *matolàlnak* (L:15),

hinta (F:2), *hintạ* (T:8), *hintōzás* (U:4), *hintòukáznak* (T:13),

mérlegelés (M:10), *mérlẹgëzés* (R:1),

billantyüz^{i}ẽs (M:17),

kotlòznạk (N:2),

dócsiznak (O:1),

szö̃^{u}nek (M:16),

szitálnak (L:4),

masagato (F:12),

bœrcsœn (N:1),

vágunk kászàt (H:1),

mit lácc (B:1, 2, 9, D:3),

né^{i}z az égre (B:2),

— (A:1, B:4, D:2, E:3, I:2, J:3, M:3, T:11, 12, 17).

A gyerekek tehát, akik a játék szerint háttal egymásba karolva, s váltogatva egymást a hátukra emelik — minden tájegységhez való köthetőség nélkül — *sót, borsót* vagy *borsot, dijót,* ritkábban *mákot, mogyorót, lencsét, barackot* (barackmagot?) *törnek.* A játéknév keletkezhetett továbbá névátvitel útján olyan tárgyak és e tárgyakhoz kapcsolódó igei származékok kifejezésével, amelyekben e játék mozgásához hasonló ide-oda lengés, jobbra-balra való mozgás fellelhető; ilyen a *harang* (igei megjelölése: *harangoz), motolla (motollázás, motolláz),* a *hinta (hintózás, hintókáz),* a *mérlegezés, billentyűzés.* A szitának, vetéllőnek, kaszának jobbra-balra való lendítésének szemléletéből keletkezhetett a játék *szitálnak, szőnek, vágunk kaszát* elnevezése. Ezt a szemléletet tükrözi talán a *mosogató* név (a kéz a mosogatóronggyal az edényen ide-oda jár) s

valószínűleg a *kotlóznak* is (a kotló többször előre és visszafut, amikor csirkéit hivogatja).

A szamosháti, bihari *mit látsz* elnevezés gyermekmondókából fakad (Egri: *Mit lácc? Eget, főüdet, főüdi epret, a pap hátán kis keresztet. Letehecc!* Pósalaka: *Mit lácc? Eget fő^{o}det, kamarát.)* A kőszegremetei *néz az égre* játéknév abból a játékhelyzetből fakad, hogy a megdőlés után a játék egyik részvevője az eget, a másik csakis a földet nézheti.

A keresztesi *dócsiznak* és a bogdánfalvi *börcsön* eredete számomra ismeretlen.

11. bige: *bige* (A:3, B:3, 9, D:1—6, E:1, 2, 5, F:4, J:1, 2, M:3), *bigę* (A:2, B:1, 4, E:3), *bigę* (U:4), *biga* (B:6, D:4); — *pige* (B:5), *pigę* (A:1, B:2), *brige* (B:8), *pigre!* (C:1),

picka (G:1, L:7, 12, 15, 17), *pickạ* (L:4), *pikka!* (M:1), *picke* (L:13, 15, M:4), *pickę* (U:6), *pickę* (F:12, K:3), *picki* (L:8),

cigli (E:7, 8, 10, 13, F:5, 6, 10, 11, K:2, 3, L:3), *ciglę* (E:6, 11), *cikle* (E:9); — *pigli* (C:2, L:15),

guja (K:5, L:11), *gujạ* (T:4), *gujázzás* (M:5), *gujázás* (T:19),

pitty (M:16, 18, T:2, 6—10, 15, 18) *pittyēz'ęs* (M:6),

cikk (U:7),

bicc (O:1),

bíétyázás (T:20),

curka (H:1), *cùrka* (T:5), *csùrka* (F:9),

dólé (I:2), *dó^{u}lé* (I:1), *dó^{u}lé^{i}* (J:3),

cujozás (N:3),

csigázás (T:17),

csigera (F:2),

bügyög (M:14),

ficska (L:16),

klępsa (L:18),

kótya (T:3), *kò^{u}tyázás* (M:13),

popik (B:7), *papik* (L:14, 19), *papikozàs* (B:10), *papika* (K:4),

piju (L:10), *pijuzás* (R:1),

purę̄csa (L:9), *purę̄csa* (M:15); — *purika* (F:8),

riska (F:7), *rucski* (T:16),

sztingạ (U:3),

csürök (B:1, M:10), *csirikk* (L:2), *csörközé'ś* (M:2),

bige csürök 'a játék két változata' (M:11),

bige/kácska (E:4),

paprik/klincsa (R:2)

— (C:3, E:12, F:1, 3, 13, G:2, M:7, 9, 12, N:1, 2, 4, O:2, P:1, T:1, 11—14, U:1, 5, 8).

A játékra tehát a romániai magyar nyelvjárásokban változatokban gazdag heteronimákat találunk. Ezek: *bige* (biga, pige, brige, pigre), *picka* (picke, picki, pikka), *cigli* (cigle, cikle, pigli), *guja* (gujázás), *pitty* (pityyezés), *cikk, bicc, bétyázás, curka* (csurka), *dólé, cujozás, csigázás, csigera, bügyög, klepsa, kótya* (kótyázás), *popik* (papik, paprik, papika, papikozás), *piju* (pijuzás), *purecsa, purika, riska, rucski, sztinga, csürök* (csirikk, csürközés), *kácska, klincsa.*

Az elnevezések egy része többé-kevésbé elhatárolható szóföldrajzi egységben jelentkezik. Közöttük a *bige* szóföldrajzilag összefüggően a Szamoshát, az Érmellék, Bihar és a Szilágyság nyelvjárásaiban fordul elő, de érdekes módon felbukkan egy-egy gyergyói, csíki és háromszéki kutatóponton is. A *picka* a mezőségi nyelvjárásban, főleg a nyelvjárás keleti felében gyakori, de felbukkan gyűjtésem anyagában egyetlen székely kutatóponton, Gelencén is. A *cigli, cigle* a kalotaszegi, az aranyosszéki és belső-mezőségi nyelvjárásban alkot jól körvonalazható szóföldrajzi foltot. A többi elnevezések közül csupán a *pitty*, a román eredetű *popik* (vö. RK. 312), valamint a *dólé* köthető egybizonyos tájegységhez: a *pitty* a székelységhez, a *popik, papik* a Maros és Küküllők szögének mezőségi típusú nyelvjárásához (de felbukkan a szilágysági Völcsökön is), a *dólé* pedig Arad környékén az alföldi típusú nyelvjáráshoz. Az elnevezések egy másik, tetemes része csak szórványosan, több esetben csupán egy-két kutatóponton hallható, ismeretlen, talán gyermeknyelvi vagy román eredetű szóként. Így: *curka* (< r. *ţurcă* 'ua.' vö. RK. 99), *klepsa* (< r. *cleps* 'ua.' vö. DicţAcR.), *piju* (< r. *piu*[2] 'ua.' vö. DicţAcR.), *klincsa* (< r. *clenciu* 'ua.' vö. DicţAcR.), *purecsa* (vö. RK. 327).

12. kapóznak: *kopóuznak* (E:10),

kopocsontoznak (F:1), *kapacsontoznak* (E:13),

kockáznak (A:1, 2, B:2, 4, 5, 10, D:1—3, E:1, 11, J:3, O:1), *kockáznąk* (B:1),

ötöznek (B:9), *ötöznęk* (E:4, 5),

ötkövęznęk (L:5), *œtkœvœknœk* (G:1),

köveznek (M:6), *köveznęk* (E:12, T:5), *kövecskéznek* (F:10), *kövecskęznek* (C:2), *kövecskęznęk* (E:6), *kœvœcskęznek* (F:12), *kövecsęznęk* (F:2), *kęvecsęznek* (L:15), *kœvœvœznek* (L:13), *kövęcsęznek* (M:15), *kövęcsęznek* (K:1), *kövecskéznek* (E:2, F:7), *kövecsèlnek* (E:7), *kövęcsèlnęk* (F:3); — *kavicsoznak* (L:18), *kavicsaznak* (L:1), *göviccseznek!* (B:8), *kovacsolnak* (E:9),

kisköveznęk (E:3),

jàddzunk kœvœcsœzsgyit (L:17), *jáddzunk kövezsdit* (L:9),

bityköveznek (G:2, U:7), *bitykövęznęk* (M:8), *bëtyköveznęk* (M:17, U:1), *bëtyköveznęk* (N:3, 4, R:1), *bętyköveznek* (M:3), *bikkövęznęk* (U:4), *pityköveznek* (M:9, T:3), *pityköveznęk* (T:10, 16), *pityköveznęk* (T:19, U:3—5), *pityköveznek* (M:5), *pityköveznęk* (M:4), *petiköveznek* (L:12), *picsköveznek* (M:2), *pityközнek* (M:1), *bityközнęk* (U:8), *pütyközнek* (T:4),

beggyęznęk (L:8), *böggyözнek* (M:16), *beggyęznęk* (C:3), *pęccsęznęk* (L:7), *peggyęznëk* (K:3), *pettyeznek* (L:11), *pëttyëznęk* (U:6), *pittyeznek* (T:18), *pittyözнek* (M:7), *bęcséznęk* (L:14),

bikáznak (K:1, L:10), *bikáznąk* (T:4), *bikàznok* (F:11, K:2), *bikáznąk* (R:2); — *bikasoznak* (F:8),

bikujaznak (K:5),

bicsiznek (E:8, F:5), *bicsiliznek* (F:13),

butukkaznak (L:19),

cënkusoznak (N:2),

kąncáznąk (N:2),

sturkáznak (B:7),

káréznak (F:6),
piciknótáznak (F:9),
csᵘörcsönyöznek (D:5),
jàccunk lovagba (F:4),

— (A:3, B:3, 6, C:1, D:2, 6, H:1, I:1, 2, J:1, 2, L:2, 3, M:10, 12, 14, 18, N:1, O:2, P:1, T:1, 2, 6—9, 12—15, 17, 20, U:2).

Ennek az ügyességi gyermekjátéknak igei kifejezésére gyűjtésünk szintén igen változatos szóanyagot hozott felszínre. A kutatópontok gyarapításával az elnevezésváltozatok további gyarapodása várható, amint ezt a táji nyelvatlasz-mutatványlapok is bizonyítják (vö. Gálffy Mózes: StudUnBB. VII, 35; Murádin László: NyIrK. II, 7. sz. térkép). Az atlasz kutatópontjain kívüli településekről ideiktatom még ezeket az elnevezéseket: *picigliznek* (Abafája), *picsiglaznak* (Marosvécs), *jápáznak* (Galambod), *rákcsipëznęk* (Kökös), *gyikásàlnak* (Pócsfalva, Abosfalva, Désfalva), *gyikasaznak* (Darlac).

A felsorakoztatott megnevezések nem különülnek el meghúzható izoglosszák határai között, bár egy-két gyakoribb játéknév — más nevek mellett — egybizonyos nyelvjárási területhez köthető. A *kockáznak* például a romániai magyar nyelvjárások nyugati részein, a szamosháti, érmelléki, bihari és a bánsági nyelvjárásokban fordul elő. A *betyköveznek, bityköveznek, petyköveznek, bityköveznek* és hangalakváltozataik a székely nyelvjárásban és a mezőségi nyelvjárásnak a székellyel érintkező sávjában általánosak. A Szilágyságban inkább az *ötöznek* járatos. A kalotaszegi és a mezőségi nyelvjárásban találjuk a sokféle megnevezés szeszélyes váltakozását; itt *kisköveznek, ötköveznek, köveznek, kövécskéznek, kövecseznek, kövecselnek, kavicsolnak, kovacsolnak, beggyeznek, peggyeznek, pettyeznek,* s itt találkozunk egy sor olyan igealakkal, amely gyűjtésemben néhány, vagy csupán egyetlen kutatóponton bukkan fel. Többségük román eredetű tőszó magyar származékszava: *bikáznak* (< r. *bică* 'pitykő' vö. RK. 66), *bikujaznak* (< r. *bicui* 'bitykő' vö. RK. 66), *bicsiznek, bicsiliznek, picigliznek, picsiglaznak* (< r. *de-a bicile* 'ua.' vö. RK. 66), *gyikásalnak* (< r. *bicas* 'pitykő' vö. RK. 167), *sturkáznak* (< ? r. *d-a sturpazu* 'ua.' ALR. II, SN. V, 1289, sz. térkép). Idetartozik nyilván a galambodi *jápáznak* (< r. *iapă* 'kanca'), mely hasonló alakulás, mint a marossárpataki *kancáznak*. Alighanem román alapszóból való a *butukkaznak* is (r. *butuc* 'tuskó' DicțAcR.), bár a román szóval való jelentéstani viszonya nem világos.

Az ördöngösfüzesi *káréznak* és a zselyki *piciknótáznak* eredete ismeretlen.

MURÁDIN LÁSZLÓ

DATE DIALECTALE
PRIVIND DENUMIREA JOCURILOR DE COPII

(Rezumat)

Autorul se ocupă de termeni maghiari popular ai jocurilor de copii: *șurub, bobirnac, de-a v-ați ascunselea, a miji, a pindi, de-a tumba, de-a rostogolul, de-a capra, a se lua la trîntă, a sparge nuci, de-a țurca, de-a pietricelele.*

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX, évf. 1985. 2. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„TÉGED DALOLLAK... EMBERI NAGYSÁG"

(Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulójára)

Most, évtizedek távlatából ítélve sem könnyű egyértelműen eldönteni, milyen műfajban alkotott Kosztolányi a legteljesebb értékűt: regényben, novellában, publicisztikában, lírában vagy pedig műfordítóként. Németh László szerint (1928-ban írta le) Kosztolányi nem egyes műveivel, munkássága egészében nagy.[1]

Igaz, műfaji sémákhoz nem ragaszkodott, a művészi leleményt sokkal többre tartotta, mint a merev esztétikai szabályokat. De azt is tudjuk, milyen tudatosan használta fel egy-egy műfaj s egyáltalán az irodalom örökségét. Az alábbiakban lírájáról kívánunk szólni, arról a műfajáról, amelyet a lélek legteljesebb kitárulkozásának, az önmegismerés legszabadabb formájának érzett.

Úgy hisszük, szükségtelen itt arról meditálni, hogy irodalmi értéktisztázó munkánkban az egyoldalú szembesítések, a kizárólagos v a g y - v a g y ok nem vezetnek eredményre. Annakidején talán Kemény Zsigmondnak is több híve lett volna, ha Gyulai — azaz a szűkebb irodalmi köztudat — nem igyekszik mindenképp Jókai elé (fölé) helyezni; mint ahogy az elismerést háborogva áhító Vajda Jánosnak sem vált javára az, hogy hívei Arannyal szemben kívántak neki igazságot szolgáltatni.

Ha nem is ilyen hangsúllyal és nem is ilyen hosszú távon, ilyesféle történt Kosztolányi Dezsővel is. Fogadtatásába, kezdeti kritikai megítélésébe az is belejátszott, hogy Ady mindentmegváltó szándékát, részben Babits morális elkötelezettségét kérték tőle számon. Így került már jelentkezésekor ama sokat emlegetett elefántcsonttorony leglégmentesebb részébe. Nem csoda, ha újra és újra bizonyítani kellett azt, hogy a *homo aestheticus* Kosztolányi elkerülhetetlenül *homo moralis* is, azt hogy az általa is hangoztatott írói el nem kötelezettsége korhoz-kötött tartalmú.

Emlékezzünk csak: 1907-ben közreadott versgyűjteménye, a *Négy fal között* alig pár hónappal későbbi Ady ritka feltűnést keltő köteténél, az *Új versek*nél. És mennyire más bemutatkozás, a korszerűségnek mennyire más elképzelése jut bennük szóhoz. „Nem kellenek a megálmodott álmok" — vetette oda lázadó indulattal s a kipányvázott lelkek dacos keserűségével a magyar megrekedtséggel perlekedő, új ígéket kereső Ady, híres kötete záró versében. „Lebegj reám, ó csendes némaság" — ezzel az intim önmagábafordulással indítja a Plato szellemvilágába belefeledkező Kosztolányi korai verseinek egyikét *(Csönd)*.

Két különböző költői megnyilatkozást idéztünk, két olyan ars poeticai értékű vallomást, emberi-művészi magatartást, amelyekben a század eleji magyar költészet megújhodásának kétfajta elképzelése, lehetősége is benne rejlik.

E különbségekről gyakrabban esett szó, az egymáshoz közelítő tendenciákról jóval ritkábban. Pedig bővebben lehetne (és kellene) beszélni, írni arról, hogy a szellem eme újat teremtő lendületében milyen szerepet szántak a századelő költői a saját örökségnek, a megtermékenyítő nemzeti hagyománynak. Ady nemcsak a maga nevében nyilatkozik így 1910-ben: „Mi fennen hirdettük már nyolc esztendő óta, hogy mi Balassáéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztettünk." Úgy akart a szűz ormok vándora lenni, hogy közben Apáczait, Csokonait, Petőfit, Vajda Jánost s a „rombolóan lázas" képzeletű Tolnait éleszti.

Babits és Kosztolányi számára Arany János jelképezi ezt a szellemi folytonosságot. Ezért tekinti Babits a *Toldi* íróját „modern históriai érzékű" poétának,

[1] *Kosztolányi Dezső.* N. L.: Két nemzedék, 1970. 116.

mint ahogy Kosztolányi szemében is eszményképpé magasztosul a magyar költői nyelv többévszázados teljesítményeit szintetizáló Arany.

Lelkem ha kérte, amit a sors
nem adott,
Arany János büvös szavával
mulatott.

— tárulkozik elénk Kosztolányi egyik legszemélyesebb átéltségű, a hagyományt töprengő hüséggé mélyítő számvetésében *(Életre-halálra)*. A XX. századi költő, az „ifjú ósdi lantos" a kincskeresők szenvedélyével keresi-kutatja az „öreg, nehézkes, régi-ízű szavakat". A hajdani mesterhez, Virág Benedekhez fordul:

De én gyakran elmentem volna hozzá,
hogy lelkemet szava beharmatozná,
piruló arccal néztem volna rája,
hogy mit mond papos és szigorú szája,
lobogó nyakkendővel és kalandos
fürtökkel, én, az ifjú-ósdi lantos.

(Ének Virág Benedekről)

Ennek a tudatos elől-vállalásnak számos szép példáját idézhetnénk még, hisz Mikes, Zrínyi, Petőfi (később ódát ír hozzá) ott visszhangzanak már első versköteténben. Rónay László mondja róla: „Kosztolányi szívesen emlegette a költői forradalmat, de míg világirodalmi orientációja igen modern volt, a magyar lírában inkább a kontinuitást kereste, s ebbe beletartozónak érezte a nemzeti klaszszicizmus század végi képviselőit, a konzervatívokat is."[2]

S mert a hagyomány-nyújtotta ihletődés és az újítás szerves egységbefogása következetesen érvényesített költői elve Kosztolányinak, nem idegenkedik a művészi képteremtés hagyományos módozataitól sem.

Egy vers megszületésének indítékait, a költői ihlet kiszámíthatatlan sokféleségét — vagy ha úgy tetszik — összetettségét kevés költő tanúsítja oly meggyőzően, mint Kosztolányi. „Néha nem tudjuk: mi volt olvasmány, mi volt ölet s volt benső, lírai fölfakadás" — fürkészi Ady az egyéni hangját kereső Kosztolányi lírai élményforrásait. Ezzel összefüggésben mondja ki a nem éppen dicséretnek szánt — azóta eltérő értelemmel emlegetett — minősítést: Kosztolányi „irodalmi író".

Álljunk is meg egy pillanatra.

Ady mást is mondott ebben a cikkében: azt, hogy Kosztolányi „költőnek legkülönb az újonnan jelentkezettek között". És azt sem szabad felednünk, hogy elmarasztaló megjegyzése (az ti., hogy Kosztolányit könyvélmények ihletik meg) akkor más hangsúlyt kapott.

Igaz, Kosztolányi később, első verses kötete után sem vállalta a költő-prófétaságot, költészetében (a „kifejezés rejtelmes gyönyörűségében") végig ott érezzük a nagyság igézetét. Mint ahogy egyik legfontosabb érzelmi motívumának, a részvétnek, a „heroikusan hitetlen részvét moráljá"-nak (Baránszky-Jób László szavai) is mélyebb az értelme. Különben miként írhatta volna le lélekszaggatóan fájdalmas litániájában: „Az én koromban: / nem volt, ki szegény sziveket melegítsen. // Az én koromban: / álmatlanul ült arany-ágyon az Isten."

A tévedések lehetőségét csak fokozza, hogy költőnk olvasói, minden rendű és rangú magyarázói nem egyszer az Én (a személyes Én) ellentmondásait rávetítették a műre. Elismeréssel vélekedtek varázslatos művességéről, ritka nyelvi fantáziájáról — megkerülve, megkérdőjelezve, sőt elutasítva eszmevilágát.

Kosztolányit olvasva, rögtön szembetűnik: a Jó és az Igaz az ő szótárában nem szinonimái a Szépnek. S mert — őt magát parafrazálva az egy több, mint a

[2] *Kosztolányi Dezső*. Gondolat Kiadó. Bp., 1977. 25.

kettő, az egyetlen élet ősi titka, az egyén tragédiája készteti megdöbbenésre. Híres létértelmező versében, a *Halotti Beszéd*ben ilyenképpen:

Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,

Egy újabb de kívánkozik ide is.

Az egyszerinek, a személyesnek ez a varázsa, az egyéniség pusztulása láttán megélt döbbenet végsősoron az élet egészének titkait sejdíti meg. Kosztolányi szerint ugyanis az eltűnő egyedi élettel egyetemes emberi értékek vesznek el a „kimondhatatlan ködbe".

Ahogy mind leplezetlenebbé válik önvizsgáló szigorúsága, úgy lesz erőteljesebb a valahová tartozás érzése. Ars poeticai szentenciája („ki senkié sem, az mindenkié") sem tekinthető az önmagábazártság megfogalmazásának. Sokkal inkább azt mondhatnánk: egyfajta teljesség-igény, a természeti és társadalmi léthez tartozás vágyának költői átélése:

s ne a törtet tekintsd és csonka részét,
de az egész nem-osztható egészét:
ki senkié sem, az mindenkié.

Jelent és múltat eggyé ötvöző lírai visszaemlékezéseit a hétköznapok szürkeségében fogant káprázatok teszik oly különlegessé. A „véresre horzsolt szív", a „kihalt, üres lélek" földi magányérzete az, ami megszépíti az álmok örökre tovatűnt égi birodalmát. Innen költeményeiben a rég-volt csodák kiapadhatatlan mámora. *A bús férfi panaszai*ban például:

Nem tudtam én dalolni nektek az újról, csak a régiről,
nem tudtam én dalolni nektek a földről, csak az égiről,
mert ami elmúlt, az csodásan kísért az én dalomba még,
mert aki meghalt az időben, úgy van előttem, mint az ég.

Nem puszta szembesítése ez a visszahozhatatlan múltnak és a jelennek. A kilátástalanság szorításában fogant, önfeledt nosztalgia egyben az elveszett szépségek visszaszerzésének a vágyát is sugallja az olvasóban. Sajátos költői magatartásforma is ez a szembesülés: az önmagáratalálás egyik lehetősége, a képzelet és valóság egyensúlyát kívánó szándék.

Kövessük az emlékeket:

Diákkoromban, vékony kis legényke,
föl néztem a didergő csillagokra,
mik fázva égtek fönn a téli éjbe.

Lengett nyakkendőm könnyű-furcsa csokra,
s én csak rohantam, sápatag-fehéren,
vásott köpenyben, éhesen rajongva.

— — — — — — — — — — — —

Még most is ég a csillag, ahogy ottan,
arany-tüzekkel ékszeres az égbolt
csak én nem égek már, ki úgy lobogtam.

Álmos szemem keresi fönn a rég-volt
csodákat, és oly búsan mondja szívem,
hogy nékem már a csillag is sötét folt.

Vak vágyam mégis fölfelé feszítem,
a kis diákdalt újra sírva zengem,
s kihúnyt arcom fölmutatom szelíden.

Ó csillagok, ismertek-e még engem?

Egy magára maradt, szorongó lélek sóhajt itt fel, csodálkozik rá rezignáltan a hajdan-volt szépségekre, rejtélyekre, az ifjúságra, a világ birtokbavételére ösztönző „régi lázra".

Mily messze van éntőlem már az ég.
Mily messze vannak már a csillagok.

E költészet talán legjellegzetesebb motívumairól árulkodnak az előbb megidézett versrészletek. Az *ég*, a *csillag*, a „nyílt-tömör talányok" s a hozzájuk kapcsolódó képek, képzettársítások a legállandóbb, legtermékenyebb ihletforrásai a költő Kosztolányinak. Esztétikai hatóerejüket pedig csak fokozza, hogy rendszerint kulcshelyzetben (sor vagy versszak végén, illetve rímhelyzetben) bukkannak föl. (E motívumok jelentésének bővülését Szauder József kíséri végig egyik, még 1947-es tanulmányában, rámutatva arra, miként kölcsönöz Kosztolányi új tartalmat a konvencionális képeknek.)[3]

A vágyott égi és a megélt földi, a magasztos és a mindennapi olyan, létezésélményt megfogalmazó költeményekben fonódik szerves egységgé, mint amilyen a dal műfaját átminősítő *Boldog, szomorú dal*, a nyelvi-stiláris dísztelenséget tökélyig érlelő *Hajnali részegség* vagy a *Szeptemberi áhitat*.

Itthon vagyok itt e világban,
s már nem vagyok otthon az égben.

— íme érzelemvilágának ez a kettősége: megnyugvás és kétely, józan hétköznapiság és eget ostromló emelkedettség *(Boldog, szomorú dal)*.

A költészet e hagyományos képi elemei — „az égbolt gazdag csodái" a sok „fényes égi szomszéd" — sajátos funkciót kapnak a Kosztolányi-versben. A mindenségre való rácsodálkozásra, a „föld és csillagok közt élő" ember eszmélkedésére nyújtanak lehetőséget. Íme a gondolat és kép harmóniáját ritka művészettel megvalósító *Hajnali részegség* egy részlete:

De fönn, barátom, ott fönn a derűs ég,
valami tiszta, fényes nagyszerűség,
reszketve és szilárdul, mint a hűség.
Az égbolt,
egészen úgy, mint hajdanába rég volt,
mint az anyám paplanja, az a kék folt,
mint a vízfesték, mely irkámra szétfolyt,
s a csillagok
lélekző lelke csöndesen ragyog
a langyos őszi
éjjelbe, mely a hideget előzi
kimondhatatlan messze s adaát,
ők, akik nézték Hannibál hadát

Kosztolányi életművét kutató Kiss Ferenc épp e létértelmező versekben figyeli meg, miként válnak a költő szótárában konvencionális képzetek *(ég, föld, csillagok)* az esendő ember vágyainak jelképévé.[4]

Az én és a világ viszonyában a Kosztolányinál mindig olyan nagy szerepet játszó szenzualitás és töprengő gondolatiság, emlékezés és megfigyelés egyszerre vannak jelen kozmikus látomásaiban. Víziói (a *Hajnali részegség*ben az oszló mennyei vendégség varázsa) jelképpé, a sokszínű élet jelképévé teljesednek, egyfajta

[3] *A Hajnali részegség motívumának története.* A romantika útján. Bp., 1961.
[4] *Az érett Kosztolányi.* Bp., 1979. 557.

élet-mámor közvetítői („de pattanó szívem feszítve húrnak/dalolni kezdtem ekkor az azúrnak.")

Innen a sejtelmes felismerés, az a tudat, hogy e nagy vendégségnek maga is részese lehetett.

Hasonló élmény szüli másik nagy összegező költeményét, a *Szeptemberi áhítat*ot is: a szépség áhítása, a veszendő, de csodás élet „bódító részegsége". És akárcsak ez előbb, a költő „mámoros rácsodálkozását", „bűvöletét" létértelmező filozofikum fegyelmezi. Barta János egykori (1938) emgállapítását idézve: „Kosztolányit látszólagos mámorában is éber világosság jellemzi".[5]

Kosztolányi képtelen belenyugodni a kisszerűbe. Fiatalon, alig húsz évesen írta Juhász Gyulának küldött levelében: „Az életet alkotni kell, feltornyozni, az égig rakni . . ."[6]

Ezért van az, hogy pillanatra sűrített káprázataiban, lágy libbenéseiben is ott érezzük az emberi lét egyetemességét, vagy ahogy egyik megrázóan őszinte számvetésében kifejezte — a „folytonosság dallamát". Ezért nem tudott beletörődni az „élet cinkosa" (Füst Milán szavai) az ember-teremtette élet-értékek pusztulásába.

Hogy egyik közismert vallomását idézzük: „Beletörődöm abba, hogy megsemmisülök. De nem tudom elfogadni, hogy szellemiségemnek legalább az a töredéke ne maradjon utánam, melyet valaha átitattam lelkemmel, s hogy miután lélegzetem mindörökre elakad, legalább azok a szavak ne lebegjenek a sírom fölött, melyeket egykor lelkemmel mozgattam . . ."

KOZMA DEZSŐ

UNELE ASPECTE ALE POEZIEI LUI KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

(Rezumat)

Articolul se ocupă cu poezia lui Kosztolányi Dezső (1885—1936). Autorul prezintă locul lui Kosztolányi în poezia maghiară modernă, analizînd caracteristicele specifice (motivele) ale acestei poezii. Sînt relevate cele mai semnificative mijloace artistice ale poetului.

[5] *Vázlat Kosztolányi arcképéhez.* Klasszikusok nyomában, Bp., 1976. 439.
[6] *Levél Juhász Gyulához,* 1904. július 9. után. Babits—Juhász—Kosztolányi levelezése. Bp., 1959. 16.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX, évf. 1985. 2. szám

TRÉFÁS KAPCSOLATOK FALUSI KÖRNYEZETBEN

(Esettanulmány a kommunikáció antropológiája köréből)

1. A mindennapok nyelvhasználatának vizsgálata magától értetődően fordítja a kutató figyelmét az átfogó szociolingvisztikai modellekről a természetes környezetben lejátszódó egyedi beszédeseményekre.[1] A hatvanas évektől kezdődően a kommunikáció mint mindennapi folyamat vizsgálatának előtérbe kerülése dialóguselemzések hosszú sorát indította el.[2] A vizsgálatok hamarosan két pólus köré csoportosultak. A kutatók egy része úgy vélte, hogy egzakt elemzésekre lehetőséget nyújtó módszereket kell kialakítani, olyanokat, amelyekkel a különböző párbeszédesemények egységes értelmezési hálóba foghatók. Ma már széles körben ismertek ennek a törekvésnek az eredményei, mindenekelőtt S. Erwin-Tripp, E. Schegloff, D. Keller-Cohen, F. Coulmas, C. Winkowski és mások munkái,[3] amelyek a párbeszéd egy-egy darabját veszik bonckés alá. T. Slama-Cazacu terjedelmes tanulmánya[4] ezeket is röviden áttekinti, miközben a szerző maga is részterület tisztázásán fáradozik: a szóbeli, spontán beszédhelyzet dialógusainak szintaxisát igyekszik formalizálni. Ide sorolhatjuk például a rangos párizsi kiadvány, az *Études de linguistique appliquée* azon tematikus számát is, amelynek szerzői etnometodológiai előfeltevésekből kiindulva egy elemzési háló megalkotására törekednek.[5]

A másik oldalon azok a kutatók állnak, akiknek figyelme az egyedi beszédesemények kimerítő leírására irányul. Az antropológiai megközelítés (vagy legalábbis az antropológiától vett szemléleti háttér) módosít a szavakban is megfogalmazott párbeszéd központi szerepén, azt beolvasztja a beszédesemény átfogó leírásába. Ilyenformán az idő, a tér egyes elemei, az előfeltevések, a környezet elemei és még sok más egyéb a vizsgálat folyamán legalább olyan fontos szerepet kap, mint a szóban elhangzó szöveg.[6]

Ez a szemlélet érvényesül a „tréfás kapcsolatok" (a fogalmat Radcliff-Brown vezette be)[7] elemzésében is. Maga Radcliff-Brown, aki értelmezte is ezt a fogalmat, a két személy közötti tréfás kapcsolatot a társadalmi kapcsolatok olyan típusaként jelölte meg, amelyben az esemény egyik résztvevőjétől elvárják, hogy ugrassa, esetleg gúnyolja a másikat, míg a másik félnek nem szabad megsértődnie. Itt tehát elsősorban nem humorról, nem is viccről van szó, hanem a társas viselkedés olyan közösségileg szentesített, jól begyakorolt formáiról, amelyeket csak esemény egészének analitikus leírásával lehet a maguk összetettségében bemutatni. Tértől, időtől, élethelyzettől, szerepviszonyoktól függetlenül ezek a közösségi gesztusok nem működnek, illetve ha igen, akkor teljesen más szerepkörben. Így például ezek a tréfás kapcsolatok kiszakítva természetes környezetükből kiszolgálják az úgynevezett „székely ember" képet,[8] fogyasztható egzotikummá válnak. Ebben a változatban nyilvánvalóan népi ínyencségként jelennek meg, és nem az őket kitermelő életforma természetes tartozékaiként, közegeiként.

A következő oldalakon a tréfás kapcsolatok terén végzett kutatásaimból közlök részleteket. Az anyaggyűjtést Korondon (Hargita megye) végzem, és a munka első fázisában elsősorban a felnőtt és a gyerek közti tréfás kapcsolatra összpontosí-

---

[1] Hymes, D., *A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata*. Lásd a Beszédaktus—Kommunikáció—Interakció c. kötetben, szerk. Pléh Csaba—Terestyéni Tamás, Budapest, 1979.

[2] Lásd ezzel kapcsolatban T. Slama-Cazacu tanulmányát: *Structura dialogului*. Despre sintaxa „dialogată" SCL. 1982. 3. sz. 211—24. és 1982. 4. 301—21.

[3] Lásd ezzel kapcsolatban Pléh—Terestyéni i.m.; T. Slama-Cazacu i.m.; *Kommunikáció I—II*. Szerk. Horányi Özséb, Budapest, 1979.

[4] T. Slama-Cazacu i.m.

[5] Études de linguistique appliquée 1981. nr. 44. *L'analyse de conversation authentique*. Ismertetés is jelent meg róla az SCL. 1984. 1. számában Liana Pop tollából.

[6] *Jelképek—kommunikáció—társadalmi gyakorlat*. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Budapest, 1983.

[7] Radcliffe-Brown, A. R., *On Joking Relationships*. Africa 13. 195—210. Ezt a tanulmányt, valamint más hasonló kutatásokat, Kutter említi: *Megjegyzések a vicc-tudásról*. Folcloristica 1982. 6. 223—48.

[8] Duka János, *Kilenc kéve hány kalangya?* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1982.

tottam a figyelmemet. Az összegyűjtött anyagból egy eseményt mutatok be esettanulmány formájában, tehát értelmező-elemző hálóba fogva. Utána pedig néhány következtetést és kérdést fogalmazok meg, amelyek mintegy kijelölik a kutatás és feldolgozás főbb irányvonalait. (E témakör fontosságára Szilágyi N. Sándor, a Kriterion szerkesztője hívta fel a figyelmemet, akinek ez úton is megköszönöm az önzetlen támogatást.) A szakirodalmi tájékozódás útján Uli Kutter tanulmánya indított el,[9] amelyben megtalálható néhány irányadó cím a tréfás kapcsolatok kutatásának témaköréből. A szakirodalmi háttér bővebb kifejtését ebben a bemutató jellegű írásban nem tartom szükségesnek.

2. A közeg, amiben az esemény lejátszódik: falusi vasárnap délután. Ilyenkor minden másképp történik, mint hétköznapokon vagy a kiemelt fontosságú ünnepeken. Az utcák nem néptelenednek el egy pillanatra sem, de nem is zsúfoltak. Ugyanez áll a falu nyilvános tereire. Ilyenkor mindenki megy valahová vagy éppen jön valahonnan, egyedül, családosan, a szomszéddal vagy a kortárscsoport tagjaival. Szomszédolás, fiatal házasoknak a szülők meglátogatása, cukrászdai vagy kocsmai beszélgetés, filmvetítés a kultúrotthonban — ezek a fő tevékenységformák. Mindenki ráérősen jár az utcán, szinte mindenki várja, hogy találkozhasson és szót válthasson valakivel. A beszélgetéseknek sincs meg azonban a hétköznapokban megszokott gyakorlatias jellege. „Hogy vagy?", „Mit csinálsz?", „Merre mész?" — ehhez hasonló kérdések és magától értetődő válaszok hangzanak el lépten-nyomon. Ezeken kívül legfeljebb megtörtént dolgokat elevenítenek fel. A találkozás, a beszélés, az egész utcai kommunikatív viselkedés egyaránt „pazarló" jellegű, csak igen ritkán rendelődnek alá konkrét, praktikus célkitűzéseknek (információcsere, a következő napok közös programjának megbeszélése stb.). Inkább csak azt a célt szolgálja — és ez nagyon fontosnak látszik —, hogy a falu nyilvános terében való megjelenéssel, a látszólag tartalmatlan szóváltással, a találkozások eljátszásával megfogalmazódjon a faluközösség rendjének, szerepeinek, kommunikációs magatartásnyelvezeteinek létezése.

Jómagam is a szomszédba tartok, amikor az egyik útkereszteződésnél összefutok egy fiatal házaspárral. Az útirányból ítélve, no meg abból, hogy hároméves kislányuk is velük jön, rögtön arra gondolok, hogy a fiatalasszony szüleinél voltak a szokásos vasárnap délutáni „hazanézésen". Megállunk, kölcsönösen üdvözöljük egymást, beszélgetünk. Mielőtt végére érnénk a jól begyakorolt „Na, hogy vagy?", „Hazajöttél?", „Meddig maradsz itthon?" stb. kölcsönös kérdezz-felelek játéknak, a harmadik irányból négy vagy öt fiatal „legény" érkezik. Ismét kölcsönös üdvözlések és szóváltások, most már két irányban, a házaspár férfitagja és a fiatalok, illetve jómagam és a fiatalok között. A kézfogások után kör formálódik. Mindez alig egy-két perc alatt játszódik le, az ember jóformán oda sem tud figyelni arra, hogy kivel mit is beszélt, úgyszólván gépiesen kérdez és válaszol mindenki. A mondatok rövidek, a válaszok gyakran egy-egy indulatszóba, gesztusba sűrűsödnek. Ezúttal sem érünk az üdvözlések végére, mert közben idősebb, hatvan év körüli ember (mindegyikünk számára: M. bácsi) áll meg mellettünk, s a mindegyikünk által ismert, széles mosolyba oldott kihívó hangon köszönt:

„Jó napot a fiatal uraknak!"

Ebben a mindenképpen szokatlannak minősülő köszönésben sok minden van (kifejtése nem tartozik a tárgyhoz). Mindannyian érezzük a humorral vegyített barátságos lekezelést, de megfelelő válasz senkinek sem jut az eszébe, inkább csak gesztusokkal, hümgetéssel, arcjátékkal igyekszünk érzékeltetni, hogy értettük az üzenetet. Érezzük, hogy kihívás ez a szöveg, a játék első gesztusa, de senki nem tudja közülünk folytatni. M. bácsi nem is vár választ, belép a körbe, és folytatódik tovább az üdvözlések, kérdezgetések sorozata. Mire mindenkivel kezet fog (kivéve természetesen a kislányt és a fiatalasszonyt), addigra kifogyunk a rutinszerű kérdésekből. Szabályos kör képződik az útkereszteződés közepén. Pillanatnyilag mások nem is járnak errefelé. Csend lesz, néhány pillanatig senki nem mond semmit. Úgy tűnik, hogy senki nem képes olyasmit mondani, ami az adott helyzetben a négyféle szereptípus (M. bácsi, a család, a fiatalok, jómagam, aki itt már „idegenként" szerepelek) számára közös érintkezési felületet teremthetne.

Néhány pillanat után mindnyájan arra leszünk figyelmesek, hogy M. bácsi, aki pontosan szemben áll az édesanyja kezébe kapaszkodó kislánnyal, szemhu-

[9] Kutter i.m.

nyorításokkal, játékos fejmozdulatokkal próbálja felhívni magára a kislány figyelmét. A kislány nézi, de nem reagál. Erre M. bácsi rákérdez:

„Mit csinálsz, te?"
. . . . . .
„Hol voltál, te lejánka?"
. . . . . .
„Ejsze csak nem akarsz hazamenni?"

Szemmel láthatóan választ vagy legalábbis valamilyen reakciót próbál kicsikarni. Minden kérdés után szünetet tart, az egyes kérdések kiejtése egyre ingerlőbb, egyre több bennük a valamiféle, játékos formába öntött, bújtatott gúny, kötekedés. Úgy hangzik minden kérdés, mintha azt mondaná: „Nem is vagy te az, aki vagy; Nem is tudnál te hazamenni." A kislány azonban ezekre a kérdésekre sem válaszol semmit. Erre — rövid tétovázás után — M. bácsi egyet előre lép, kissé lehajol, karját hirtelen előre nyújtja, és úgy tesz, mintha meg akarná csípni a kislány arcát. A kihívó mozdulatra most már reakció következik, a gyerek valószínűleg úgy érezte egy pillanatig, hogy valóban hozzá akarnak érni, ezért gyorsan hátrább húzódik, durcás képet vág, és arcát elrejti anyja szoknyájában. Egy pillanat múlva — érezve, hogy nem történt semmi — visszafordul és ránéz M. bácsira, aki csak ezt várja: újból megismétli az előrelépést, a karnyújtást és az arccsípés imitációját, mire a kislány ismét elbújik. Most már tudja, hogy nem fog történni semmi, ezért mindjárt fordul is vissza, arcán jókedv, és várja az újabb előrelépést, ami nyilván nem is marad el. Ismétléses játék alakul ki, mindenki őket nézi, az előbbi csend okozta feszültség feloldódik. Van aki mosolyog, van aki fennhangon nevet, van aki biztatni kezdi a két játékos valamelyikét.

Négyszeri-ötszöri ismétlés után már hangos derültség lesz úrrá a társaságon. Kialakult egy olyan mozgásos játék, amelyben mindkét fél betartja a szabályokat, s amely mindkét résztvevő számára követhető és élvezhető. Mint minden játék, ez sem nyújt győzelmi esélyt mindenkinek. A résztvevők szemében itt a kislány a győztes, mert ügyesen meg tudott „felelni" M. bácsi kihívására, a játéknak ebben a kölcsönösen elfogadott formájában jól bizonyította talpraesettségét, ügyességét. Viselkedésével meggyőzi a nézőket arról, hogy tud valamit, ügyesen visz véghez valamit. Ahogy a faluban szokás mondani: életrevaló. Ezért őt illeti a résztvevők szimpátiája. Ha nem így volna, akkor nem is kerülhetne sor a továbbiakra.

M. bácsi nyilván nem hagyja magát, és ismételten egy olyan manőverhez folyamodik, mint amikor kérdésekkel próbálkozott: a gyerek identitását igyekszik megkérdőjelezni. Amikor érzi, hogy a hangulat már egyértelműen a kislány pártján van, akkor megáll és hosszan ránéz. Mosolyog, de hangsúlyában, nézésében, fej- és testtartásában benne van most is a lekezelés, a vicces formába oldott semmibevevés (közben a kislány is megáll és várakozással néz reá) és azt mondja: „Menj el, te kurvapalánta". Kihasználva a pillanatnyi hatásszünetet, mégegyszer nyomatékosítja ezt a kijelentést, ezúttal még egyértelműbb hanglejtéssel és még kifejezőbb arccal: „Te ... kurvapalánta". (Itt talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a „menj el ..." kijelentés nem elküldést jelent, hanem valami olyasmit, hogy „Ne bolondozz gyermek; Na ne mondd!; Ne viccelj velem!) A kislány nyilván nem érti, hogy mit mondtak neki, de az esemény eddigi történéseinek erőtere és M. bácsi egyértelmű viselkedése megérteti vele, hogy identitását tagadják, olyasminek nevezi, ami ő nyilvánvalóan nem lehet. Ezért ezt a szót úgy fogja fel, mint az előbbiekben a hozzá közeledő kéz gesztusát, ami őt — legalábbis jelképesen — bántani akarta, és rögtön folytatja a visszavonulásos játékot. Még jó párszor megismétlik ketten ezt a szó—gesztus „párbajt", de most már a szó van fölényben és a kislány mozdulatai bizonytalanodnak el. Ezt látva szülei sietnek pártjára kelni, előbb az apa, majd az anya is. „Mondjad, hogy ne mondjon ilyent!", „Mondjad M. bátyádnak, hogy ne viccelljen!", „Mondjad, hogy hagyjon már békén!" — biztatják mindketten. Ezzel a közbelépéssel a játékszabályok semmissé válnak, de M. bácsi nem állja meg, hogy a végsőkig ki ne aknázza a szóban rejlő lehetőségeket: „Olyan, mint az anyja!" teszi hozzá ártatlanul. Ez már a nézőknek szól, nevetés, kuncogás, hangos közbeszólás a válasz: „Na ezt eltalálta!", „Tényleg!", „Pont olyan!" Közben már bomlik a kör, kölcsönös biccentések, félszavak, intések erre-arra, és szétoszol az alkalmi társaság. Időben talán tíz percet ha tartott az egész.

3. Ehhez hasonló eseményt sokat rögzítettem, közülük csupán felsorolok néhányat: a falun nyaraló, szomszédba látogató kisgyereknek kutyakölyket, macskát, csirkét, borjút kínálnak fel, cserébe pedig valamit kérnek, például az otthon levő kistestvérét, ruhadarabját, valamilyen értékes játékát; a szomszédba menő gyerekkel valamilyen próbát végeztetnek el, olyasmit, amit eleve lehetetlen végrehajtani; felkínálják a disznók ételét, dicsérve annak rendkívüli finomságát; a családba időszakosan bekerült idegen gyereket abszurd, de a gyerek számára megvalósíthatónak tűnő nevelési módszerekkel ijesztgetik (pl. aki nálunk nem eszik, az a disznók pajtájában szokott aludni). Ezeken a típusokon belül számtalan variáció lehetséges. Valamennyinek — akárcsak az itt részletesen bemutatottnak — központi magva a jól megkonstruált, alapjában humoros kommunikációs játék.

Ha a jelenségkör tudományos feldolgozására kerítünk sort, akkor az első és legfontosabb kérdés annak eldöntése, hogy milyen előfeltevések alapján határoljuk körül ezt az eseménytípust, milyen kritériumok alapján veszünk fel vagy nem veszünk fel egy-egy kommunikációs viselkedést a gyűjtött anyagba. Itt tulajdonképpen olyan problémába ütközünk, amit a hazai néprajztudomány következetesen megkerült: mit tekintünk és minek alapján tekintünk valamit a népi kultúra *olyan* elemének, amilyennek mi (kutatók) megragadjuk és bemutatjuk?[10] Az ellenőrizhetetlen és alapvetően ideologikus tartalmú előfeltevések alapján való, tudományos szempontból mindenképpen önkényes elhatárolás csapdáját mindenképpen ki kell kerülni. Természetesen ebben a munkában is szükség van bizonyos előfeltevésekre, amelyeknek segítségével a munka kezdeti fázisaiban a vizsgálat tárgyát körülhatárolhatjuk, ezeket azonban nem elkendőzni, hanem számbavenni kell, figyelni, felmérni és számításba venni torzító hatásaikat. Az itt bemutatott eseményt és a hozzá hasonlókat a közösségre jellemző kommunikatív praxist felépítő diszkurzus-halmaz egy típusának tekintjük. Mint ilyenben jelentéstulajdonítások sorozata megy végbe, s a közösség tagjai számára ez a praxis egy kód működésében konkretizálódik.[11] Az esemény összetevő elemei (szerepek, pozíciók, gesztusok, szavak, térelemek és mindezek kombinációi) egymáshoz való viszonyulásaikban jelentéssel ruházódnak fel, e viszonyulások létezése egy kódot feltételez. Amennyiben felismerjük a vizsgált diszkurzus-típusra jellemző kódot vagy legalábbis ennek a kódnak az alapvető vonásait, annyiban ezeknek az ismereteknek a függvényében nagy valószínűséggel meg tudjuk mondani, hogy az általunk vizsgált típusba tartozik-e, avagy sem. Természetesen nem teljes biztonsággal, mint ahogy a kódot sem tudjuk néhány alapvonás ismeretében rekonstruálni, de az általában vett kommunikatív praxisról való ismereteink alapján és néhány esemény alaposabb elemzése után megalkotható — természetesen csak hipotetikus érvénnyel — a vizsgált eseménytípusra jellemző kódnak egy olyan heurisztikai sémája, amely értelmezési/elhatárolási keretként felhasználható az anyaggyűjtés során. A kód teljes felépítését az összegyűjtött anyag feldolgozása után adhatjuk meg.

Az itt bemutatott példákból is már körvonalazódik néhány olyan paradigmatikusnak ígérkező elem, olyan kulcsmozzanat, amely az e diszkurzus-típusra jellemző kódkészlethez tartozik. Nyilván több eseményből kell körvonalazni ezeket, de mivel az adott keretben nincs lehetőség több terjedelmes leírás közlésére, csupán az illusztrációra szorítkozom.

Dominál a felnőtt—gyerek oppozíció, ezen belül is a férfi—gyerek változat. Nők nem kezdeményeznek ilyen diszkurzusokat, s a férfiak közül sem akárki. Példánkban M. bácsi szomszéd, ami a faluban annyit jelent, hogy az adott esetben „bizalmas" lehet. Egy olyan felnőtt férfi, aki például a falu másik felében lakik, és semmiféle kapcsolata nincsen a kislány családjával, ezt a bizalmas viselkedést nem engedheti meg magának. Aki ennyire bizalmasan viselkedhet, az vagy rokon, vagy szomszéd, vagy nagyon jó ismerős, esetleg a faluban mindenki által ismert neves személyiség, aki híres a tréfálkozó kedvéről. Mindenképpen olyasvalaki, aki időszakosan, de ugyanakkor nem túl gyakran kerül kapcsolatba az illető családdal. A kommunikációs játék tere a gyerek számára szinte kivétel nélkül idegen tér. Ha a gyermek elmegy otthonról és találkozik olyan felnőtt férfival, aki vele

[10] Ezzel a kérdéssel a folklorizmuskutatók foglalkoztak részletesen (H. Moser, H. Bausinger, U. Jeggle és mások). Írásaik magyar nyelven a *Folklór—Társadalom—Művészet* köteteiben lelhetők fel.

[11] Józsa Péter, *Kód, Kultúra, Kommunikáció*. Budapest, NPI, 1976; uő: *Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez*. Budapest, NPI, 1979; uő: *Esztétikai alkotások társadalmi hatása*. Budapest, NPI, 1979.

szemben bizalmasan viselkedhet, akkor ez az esemény gyakorlatilag mindig beugrik. Az esemény fő története az, hogy a felnőtt valamilyen manőverrel a gyerek identitását megkérdőjelezi, és játékos formában addig fokozza ezt a megkérdőjelezést, amíg a gyerek rádöbben arra, hogy játszanak vele, és ezzel a fölismeréssel az őt „támadó" kommunikatív gesztussal szemben is.nét „megtalálja önmagát". A játék kivitelezésében, az identitás megkérdőjelezésének ad absurdumig való fokozásában hangsúlyozottan jelen van a kommunikatív viselkedés metaforikus oldala, a szabálykövetés-hálón belül adott kreatív jellegű mozzanatok maximális kiélése kerül előtérbe.

Körülbelül ennyi lenne az, amit a vizsgált jelenlegi stádiumában az eseményre jellemző kód elemeiként körvonalaztam. Belőlük — a mögöttes háttér ismeretében — nyilván egy modellt is fel kell építeni, amin hipotetikus jelleggel előrejelezhetők az adott diszkurzus-típus realizációi. A vizsgálat célja ezeknek a hipotéziseknek az ellenőrzése, korrigálása, további pontosítása, valamint a vizsgált közösség kommunikatív praxisa e területének konkrét anyagra támaszkodó, empirikusan igazolt modellezése. Itt már nem csupán a diszkurzus-típusra jellemző kód érdekel, hanem e kódnak az „élete" is. Olyan szociolingvisztikai taxonómiákhoz akarunk eljutni, amelyek hozzásegíthetnek a közösségre jellemző kommunikációs praxis természetének, a közösség létezésében játszott szerepének a tisztázásához.[12] Mindezek mellett egy ilyen vizsgálat igen sok érdekes adalékot ígér a közösségre jellemző étkezési szokások, ünneplési gyakorlatok, nevelési elvek, etikai nézetek stb. vonatkozásában is.

Ezen az általános metodológiai kereten belül azonban sok gondot okoznak az anyaggyűjtés, a feldolgozás, az értelmezés egyes fázisai is. Az anyaggyűjtés terén elengedhetetlen az elemző személyes részvétele, a falu életvitelének alapos belső ismerete. Csak a háttér teljes ismeretében értelmezhetők az olyan események, amelyek ma már csupán felidézett, visszapergetett formában kerülhetnek a kutató elé. S csak a „belső" adatgyűjtés teszi lehetővé azt is, hogy túllépve a pozitivista adathalmozáson, az egyes események mögött meglássuk a típusoknak azt a hálózatát, amelyet nem az elemző szeme, hanem a kommunikációs praxis alkot, s amelynek valamely csomópontjához minden egyedi esemény hozzárendelődik.[13] A vizsgált kód tehát további alkódokra bomlik, az adott diszkurzus-típuson belül további jól körvonalazható változatokkal lehet számolni. A kutatás feladata ezeknek a magukban rendszerré szerveződő változatoknak a számbavétele. Ezért lehet jelentősége egy-egy töredékben megismert eseménynek is, ami besegít valamelyik alkód jobb megértéséhez. Nem az adatgyűjtés a fő cél, hanem az, hogy a kapott adatokból a vizsgált diszkurzus-típus kódjának minden változatát tudjuk rekonstruálni és működésében ellenőrizni. Ebben a szimultán végzett gyűjtő-feldolgozó-értelmező munkában sokat segíthetnek a kommunikáció antropológiájával foglalkozó munkák mellett az olyan besorolhatatlan gondolkodók mint M. M. Bahtyin,[14] P. Bourdieu,[15] a francia posztstrukturalizmus képviselői (Foucault, Derrida, Lacan és mások), ezenkívül az etnometodológiához és az ethogeny-hez sorolható vizsgálati eljárások és természetesen a szimbolikus antropológia körébe tartozó kutatások. Mindezek között a kommunikációelmélet teremti meg az átfedést és teszi lehetővé — nyilván kemény munka árán, és csak hosszabb távon — az episztemológiai csapdák és fogalmi zűrzavarok elkerülését. E rövid írás csupán munkavázlat kívánt lenni, és a kérdések megválaszolása helyett inkább azok megfogalmazására koncentrált. Munkám további részleteit — kisebb szeletekre bontva — további módszertani és elméleti jellegű munkákban igyekszem közzétenni.

BÍRÓ ZOLTÁN

---

[12] Hymes i.m. A beszélés etnográfiájára vonatkozó nézeteit Hymes először 1962-ben fejtette ki: *The Ethnography of Speaking*. Anthropology and Human Behavior. ed. T. Glodwin—W. C. Sturtevant. Washington. A programadónak számító tanulmány után írások, elemzések sokasága jelent meg ebben a témakörben, köztük a kutatások állását felmérő írások is, például: Baumann—Sherzer, *The Ethnography of Speaking*. Annual Review of Anthropology 1975. 4.

[13] Goffman, E., *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, 1981. és P. Marsh—E. Rosser—R. Harré, *The Rules of Disorder*. London, 1980.

[14] Bahtyin, M., *A szó esztétikája*. Budapest, 1976.

[15] Bourdieu, P., *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, 1978.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX. évf. 1985. 2. szám

ADATTÁR

IRODALOMTÖRTÉNET — 1984

Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája

Rövidítések

Albatrosz — Albatrosz Könyvkiadó. Bukarest, 1984.
Dacia — Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1984.
H — A Hét (Bukarest), XV. (1984).
Ion Creangă — Ion Creangă Könyvkiadó. Bukarest, 1984.
IST — Irodalomtudományi és Stilisztikai Tanulmányok 1984. Szerkesztette: Szabó Zoltán. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1984.
ISz — Igaz Szó (Marosvásárhely), XXXII. (1984).
K — Korunk (Kolozsvár-Napoca), XLIII. (1984).
Könyvb. — Könyvbarát. A Hét melléklete. (1984).
Kriterion — Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
M — Művelődés (Bukarest), XXXVII. (1984).
NyIrK — Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár-Napoca), XXVIII. (1984).
U — Utunk (Kolozsvár-Napoca), XXXIX. (1984).

Általános rész

Kántor Lajos, *Vallani és vállalni.* Egy irodalmi vita és környéke (1929—1930). Kriterion. 176 l.

Nagy Pál, *Előszó.* In: *Egyszer mindenkit szólítanak.* Romániai magyar elbeszélők. Dacia. I. kötet, 5—20.

Balogh Edgár, *Az irodalmi nyilvántartás kérdéséhez.* U 43. (okt. 26), 2.

Balogh Edgár, *Az irodalmi utánpótlás kérdéséhez.* U 41. (okt. 12), 1.

Egyed Péter, *Íráskép-típusok és grafikai szerkesztés a versben.* IST 255—265.

Gálfalvi Zsolt, *Irodalmunk új korszaka* (1944—1984). H 32. (aug. 2), 5, 7; 33. (aug. 9), 1, 6.

G. Balogh Attila, *Líra és egyéniség.* (Kántor Lajos, *Líra és novella.* 1981.) ISz 9. (szept.), 261—266.

Horváth Imre, *Irodalmi séta Váradon.* H 51. (dec. 13), 5—6.

Marosi Péter, *Romániai magyar irodalom 1944—1984.* U 27. (júl. 6), 2—3; 28. (júl. 13), 1—2; 29. (júl. 20), 2; 30. (júl. 27), 2; 31. (aug. 3), 4; 32. (aug. 10), 2; 33. (aug. 17), 4; 35. (aug. 31), 1—2; 36. (szept. 7), 2; 37. (szept. 14), 2; 38. (szept. 21), 2—3; 39. (szept. 28), 4—5.

Rózsa Mária, *A „nagy élmény", az „igaz történet" vagy amit szeretek.* (Gyermekirodalom 1983.) H 10. (márc. 1), 6.

Az RSzK Írószövetségének díjai (1982-re). U 2. (jan. 13), 1.

Időszaki sajtó

Cseke Péter, A népiség elve az Erdélyi Helikonban. IST 104—144.

Gáll Ernő, *A régi Korunk antifasizmusa.* K 8 (aug.), 580—585.

Kozma Dezső, *Mózes Huba, Sajtó, kritika, irodalom* (1983). NyIrK 1., 85—86.

Román—magyar irodalmi kapcsolatok

Köllő Károly, *Két irodalom mezsgyéjén.* Tanulmányok a román—magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Kriterion. 407 l.

Lőrinczi László, *A hűséges iródeák megszólalt.* (Avram P. Todor.) H 14. (márc. 29), 5.

Mózes Huba, *Magyar—román filológiai tanulmányok* (Budapest, 1984). NyIrK 2., 183—184.

Lásd Babits Mihálynál, Réthy Andornál, Şaitiş Petrénél is.

Tanulmánykötetek

Benkő Samu, *Őrszavak.* Művelődéstörténeti dolgozatok. Kriterion. 400 l.
(A többi közt Bolyai Jánosról, Eötvös Józsefről, Jékely Zoltánról, Mikó Imréről, Móricz Zsigmondról, Széchenyi Istvánról.)

Bíró Béla, *A tragikum tragédiája.* Kriterion. 147 l. (Századunk) (A többi közt Sütő Andrásról, Székely Jánosról.)
Borcsa János, *Megtartó formák.* Kísérletek. Kriterion. 152 l. (Forrás) (A többi közt Méliusz Józsefről, Páskándi Gézáról.)
Fábián Ernő, *A példaadás erkölcse.* Tanulmányok. Kriterion. 275 l. (A többi közt Ady Endréről, Apáczai Csere Jánosról, Bánffy Miklósról, Cs. Szabó Lászlóról, Eötvös Józsefről, Németh Lászlóról, Szabó Dezsőről, Széchenyi Istvánról.)
Huszár Sándor, *Honnan tovább?* Barangolások elődök írói világában. Kriterion. 251 l. (A többi közt Balogh Edgárról, Demeter Jánosról, Gaál Gáborról, Kacsó Sándorról, Kuncz Aladárról, Méliusz Józsefről, Nagy Istvánról, Petelei Istvánról, Szabó Dezsőről.)
Lásd a Román—magyar irodalmi kapcsolatoknál is.

Bibliográfiák

A romániai magyar gyermek- és ifjúsági irodalom 40 éve. Összeállította: Csire Gabriella. M 7. (júl.), 35—41.
A romániai magyar könyvkiadás bibliográfiája 1983. Összeállította: Balogh József. M 5. (máj.), 32—37.
Irodalomtörténet — 1983. Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott bibliográfiája. Összeállította: Mózes Huba. NyIrK 2., 162—170.
Lásd Kőrösi Csoma Sándornál, Méliusz Józsefnél, Papp Ferencnél is.

Személyi rész

Ady Endre

Szembesítés. Robotos Imre dokumentumriportja Ady és Csinszka házasságáról és a könyv kritikai visszhangja. (A kötet első része Az igazi Csinszka címen a Magvető gondozásában megjelent harmadik kiadás — 1980 — kiegészített változata.) Kriterion. 459 l.
Bustya Endre, *„Hihető" vagy „hitető"?* U 40. (okt. 5), 2—3.
Robotos Imre, *Filológiai és tartalmi csomópontok.* U 44. (nov. 2), 2.
Lásd a Tanulmánykötetek-nél is.

Ambrus Zoltán

Galamb Katalin, *A szecesszió stiláris sajátosságai Ambrus Zoltán prózájában.* IST 316—332.

Anavi Ádám

Fongrácz P. Mária, *Befejezetlen arcok...* Feljegyzések Anavi Ádámról a 75. születésnap ürügyén. U 8. (febr. 24), 4.
Szekernyés János, *Az ember mértéke.* Beszélgetés a hetvenöt éves Anavi Ádámmal. H 10. (márc. 1), 5—6.

Apáczai Csere János

Lásd a Tanulmánykötetek-nél.

Arany János

Dánielisz Endre, *Arany-emlékek Nagyszalontán.* Tanulmányok, dokumentumok. (A nagyszalontai Arany-bibliográfia összeállításában közreműködött: Fethő Ágnes, Szabó Miklós.) Kriterion. 243 l.
Kozma Dezső, *Arany és a hagyományok.* IST 33—44.
Szilágyiné Kovács Éva, *Arany János leveleskönyve.* NyIrK 1., 86—87.

Asztalos István

Fodor Sándor, *A legfiatalabb István.* U 36. (szept. 7), 2.
Kovács János, *Márványtábla helyett.* M 11. (nov.), 41.
Létay Lajos, *Asztalos.* U 36. (szept. 7), 1.

Babits Mihály

Szász János, *Babits románul.* K 1. (jan.), 30—32.

Bajza József

Végh Béla, *Bajza kritikafogalmának esztétikai értelmezéséhez.* IST 18—32.

Balázs Ferenc

Keszeg Vilmos, *Mikó Imre—Kicsi Antal—Horváth Sz. István, Balázs Ferenc.* NyIrK 1., 82—83.

Balogh Edgár

Lásd a Tanulmánykötetek-nél.

Bánffy Miklós

Lásd a Tanulmánykötetek-nél.

Bárd Oszkár

Lásd Dsida Jenőnél.

Becski Irén

Kéri József, *Irinka.* H 3. (jan. 12), 6.

Benedek Elek

Benedek Elek *irodalmi levelezése.* 1921—1929. II. kötet. 1925—1928. Közzéteszi: Szabó Zsolt. Kriterion. 464 l.

Cseke Péter, *Elek apó emlékezete.* M 9. (szept.), 8—12.

Kántor Lajos, *Ember és szerep.* (Benedek Elekről, levelesládájában tallózva.) U 39. (szept. 28), 2.

Nagy Pál, *„Kisbaconban dolgozni lehet..."* ISz 5. (máj.), 466—469.

Bethlen Miklós

Táncos Vilmos, *Karteziánus és coccejánus eszmék hatása Bethlen Miklós személyiségének alakulására.* NyIrK 1., 9—22.

Bolyai János

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Bornemisza Péter

Rohonyi Zoltán, *Bornemisza Péter öröksége.* Halálának 400. évfordulójára. ISz 5. (máj.), 446—451.

Bretter György

Molnár Gusztáv, *Bretter György öröksége.* In: Bretter György, *A kortudat kritikája.* Kriterion. 184—202.

Cseke Gábor

A. N. M., *Beszélgetés Cseke Gáborral.* (Alkotók műhelyében.) Könyvb. 2., VI.

Cs. Gyímesi Éva

Puskás Tivadar, *„Világ"-teremtés avagy: sírhat-e egy (közép-európai) ember?* Kritikai parafrázis egy elemző hipotézisről. K 9. (szept.), 709—712.

Rohonyi Zoltán, *„Választott kötelességek" jegyében.* U 1. (jan. 6), 4—5.

Szabó Zoltán, *Cs. Gyímesi Éva, Teremtett világ.* NyIrK 2., 179—180.

Cs. Szabó László

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Demeter János

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Déry Tibor

Szilágyi Júlia, *Szabadság és ítélet.* Kilencven éve született Déry Tibor. U 43. (okt. 26), 2.

Dsida Jenő

Dsida Jenő levelei Bárd Oszkárhoz. Közli: Murvai László. NyIrK 1., 63—70.

Duba Gyula

Beke György, *Írói jelentés a Garam mentéről.* In: Duba Gyula *Vajúdó parasztvilág.* Kriterion. 201—217.

Eötvös József

Lásd a Tanulmánykötetknél.

Fodor Sándor

A. N. M., *Beszélgetés Fodor Sándorral.* (Alkotók műhelyében.) Könyvb. 3., VI.

Gaál Gábor

Gáll Ernő, *G. G. utóélete.* U 32. (aug. 10), 4.

Lásd a Tanulmánykötetknél is.

György Lajos

Katona Ádám, *Az elfelejtett György Lajos.* NyIrK 2., 103—112.

Hajdu Zoltán

Kovács János, *Emlékezés a költőre.* H 52. (dec. 20), 5.

Hobán Jenő

Şireagu, Octavian, *A gyalogos költő.* H 26. (jún. 21), 6.

Horváth Imre

Horváth Imre, *Ha a Múzsa táncra kérne...* Élmények és reflexiók. Kriterion. 220 l.

Horváth István

Beke György, *Egy régi interjú Horváth Istvánnal.* M 11. (nov.), 42.

Cseke Péter, *„En csak növök az idő fogytán".* Horváth István számvetései. U 41. (okt. 12), 2.

Jakabos Ödön

Egyed Péter, *„Vajon hol fogom eltölteni ezt az éjszakát?"* ISz 5. (máj.), 452—456.
Veress Zoltán, *Jelenség és jelentés. Jakabos Ödön indiai útinaplója.* K 6. (jún.), 464—469.

Jékely Zoltán

Lásd a Tanulmánykötetknél.

József Attila

Németh Ágnes, *József Attila képei angol fordításban.* IST 298—315.
Pethő Ágnes, *Filmtechnikai elemek József Attila Nyár című versének szerkezetében.* NyIrK 1., 55—58.

Justh Zsigmond

Salló László, *Egy elfelejtett prózaíró...* ISz 10. (okt.), 373—374.

Kacsó Sándor

Kacsó Sándor, *Virág alatt, iszap fölött.* Önéletrajzi visszaemlékezések. (Második kiadás.) Kriterion. 512 l.
Balogh Edgár, *Kacsó Sándor erkölcsi öröksége.* H 9. (febr. 23). 5.
Izsák József, *Őrhelytől őrhelyig.* Kacsó Sándor halálára. ISz 4. (ápr.), 369—370.
Kovács János, *Kacsó Sándor embersége.* M 4. (ápr.), 19.
Lászlóffy Aladár, *Kacsó Sándor öröksége.* U 8. (febr. 24), 2.
Marosi Péter, *Kacsó Sándor balladája.* U 8. (febr. 24), 2.
Zaciu, Mircea, *Kacsó Sándor öröksége.* (Borbély István fordítása.) ISz 4. (ápr.), 371—372.
Lásd a Tanulmánykötetknél is.

Kaffka Margit

Varró Ilona, *Rolla Margit, A fiatal Kaffka Margit; Kaffka Margit II.* NyIrK 1., 83—85.

Kazinczy Ferenc

Molnár Judit, *Szereptanulmány-vázlat Kazinczy Ferencről.* IST 5—17.

Korda István

Fodor Sándor, *Korda fejfájára.* U 44. (nov. 2), 2.

Kosztolányi Dezső

Lásd Şaitiş Petrénél.

Köllő Károly

Gaal György, *A filológus dicsérete.* K 10. (okt.), 792—794.

Kőrösi Csoma Sándor

Csetri Elek, *Kőrösi Csoma Sándor.* Kriterion. 259 l.
Zágoni Jenő, *Kőrösi Csoma Sándor bibliográfia.* (Lektorálta Csetri Elek és Gábor Dénes. Az előszót Csetri Elek írta.) Kriterion. 200 l.
Csetri Elek, *Kőrösi Csoma Sándor.* In: Zágoni Jenő, *Kőrösi Csoma Sándor bibliográfia.* 5—36.
Bodor András, *Kőrösi Csoma Sándor, a tibetológus.* K 4. (ápr.), 269—274.
Bodor András, *Kőrösi Csoma dicsősége.* U 14. (ápr. 6). 1, 4—5.
Csetri Elek, *„Európai, sőt a világ embere".* Kőrösi Csoma Sándor születésének kétszázéves évfordulójára. NyIrK 1., 3—8
Csetri Elek, *„Mind az övé lehet".* Kétszáz éve született Kőrösi Csoma Sándor. H 15. (ápr. 5), 11.

Kőváry László

Bálint József, *Kőváry László élete és munkássága.* In: Kőváry László, *Tájképek utazási rajzokban.* Kriterion. 5—50.

Kristóf György

Gaal György, *Pozitivizmus és szellemtörténet Kristóf György munkásságában.* IST 85—103.

Kuncz Aladár

Lásd a Tanulmánykötetknél.

Lászlóffy Aladár

Kántor Lajos, *Költő a tovább történő világban.* In: Lászlóffy Aladár, *Legszebb versei.* Albatrosz. 5—14.
Kántor Lajos, *A vers ége, a kor.* K 11. (nov.) 827—830.
Szávai Géza, *Az életet szolgáló vers.* Lászlóffy Aladár válaszol A Hét kérdéseire. H 16. (ápr. 12), 5.

Majtényi Erik

Farkas Árpád, *A költő katartikus utóélete.* ISz 4. (ápr.), 354—357.
Gálfalvi Zsolt, *Valaki járt itt.* Jegyzetek egy posztumusz verseskönyv ürügyén. H 10. (márc. 1), 5; 11. (márc. 8), 5.
Lászlóffy Aladár, *Mennyi is kilencszer kilenc?* U 15. (ápr. 13), 1—2.

Markovits Rodion

Szász János, *A százéves Markovits Rodion.* Levél a szerkesztőhöz. U 28. (júl. 13), 2.
Szekernyés János, *A Markovits Rodion-jelenség.* H 31. (júl. 26), 5, 6.

Méliusz József

Szász János, *Egy költészet pályaképe.* In: Méliusz József, *Válogatott költemények* (1930—1980). Kriterion. 473—451.
Bogdán László, *A „másik én" nyomában.* ISz 2. (febr.), 133—136.
Borcsa János, *„A költészet: életforma".* K 6. (jún.), 469—473.
Egyed Péter, *Dominó prózára és versre.* Jegyzetek szerkesztés közben. ISz 2. (febr.), 130—133.
Gálfalvi Zsolt, *Sors és jelkép.* Méliusz József hetvenötödik születésnapjára. H 3. (jan. 12), 5.
Kántor Lajos, *Méliusz József nagy kalandja.* K 2. (febr.), 123—124.
Márki Zoltán, *Sors és jelkép.* U 2. (jan. 13), 2.
Szász János, *Levélféle Méliusz Józsefhez.* ISz 2. (febr.), 129—130.
Szász János, *Szövetség az angyallal.* Méliusz József találkozásai Horace Cockeryvel. U 2. (jan. 13), 2.
Szávai Géza, *Dogshaveni sirályok.* H 12. (márc. 15), 5.
Méliusz József. Kötetben megjelent műveinek bibliográfiája. Összeállította: Balogh József. M 3. (márc.), 34—35.
Lásd a Tanulmányköteteknél is.

Mikó Imre

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Mikszáth Kálmán

Szabó Zoltán, *Mikszáth Kálmán: A néhai bárány.* (Stilisztikai elemzés szövegnyelvészeti alapon.) NyIrK 2., 121—126.

Molnár Gusztáv

R. Z., *Beszélgetés Molnár Gusztávval.* (Alkotók műhelyében.) Könyvb. 4., VI.

Molter Károly

Cs. Gyimesi Éva, *Előszó.* In: Molter Károly, *Tibold Márton.* Dacia. 5—10.

Móricz Zsigmond

Egyed Péter, *Móricz Zsigmond és a megújított prózaeszmény.* In: Móricz Zsigmond, *Úri muri.* Dacia. 5—22.
Lásd a Tanulmányköteteknél is.

Mózes Attila

Mózes Attila, *A Forrástól az irodalomig.* U 28. (júl. 13), 2.

Nagy István

Gálfalvi Zsolt, *Évforduló után.* H 19. (máj. 1), 5.
Hajdu Győző, *Írásai nem nyugszanak.* ISz 2. (febr.), 93—94.
Marosi Péter, *Hat év a nyolcvanból.* K 12. (dec.), 899—901.
Marosi Péter, *Nagy István gyönyörű sorsa.* U 7. (febr. 17), 2.
Nagy Pál, *Hűségben elkötelezett.* U 41. (okt. 12), 1—2.
Lásd a Tanulmányköteteknél is.

Nagy Pál

Cs. Gyimesi Éva, *Egy gyűjtemény margójára. Egyszer mindenkit szólítanak.* Romániai magyar elbeszélők. I—II. Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította: Nagy Pál. Dacia./ U 49. (dec. 7), 2.
Molnos Lajos, *Morfondírozó.* U 5. (febr. 3), 4.

Németh László

Lőrinczi László, *A mester sóhajtott.* In: Németh László, *Égető Eszter.* Kriterion. 699—709.
Kereskényi Sándor, *A moralista szépségeszménye.* (Erkölcs és esztétikum Németh László A minőség forradalma című művében.) IST 66—84.
Máriás József, *Németh László és Nagybánya.* IST 45—65.
Lásd a Tanulmányköteteknél is.

Papp Ferenc

Izsák József, *Portrévázlat Papp Ferencről.* ISz. 12. (dec.), 502—505.
Nagy Pál, *Művekben rejtőző* U 50. (dec. 14), 2.
Papp Ferenc műveinek bibliográfiája. Összeállította: Zsigmond Irma. M 12. (dec.), 42—43.

Páskándi Géza

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Petelei István

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Pilinszky János

Szilágyi Júlia, *Az „irgalmas értelem" költője.* U 6. (febr. 10), 4.

Pusztai János

Mózes Attila, *Pusztai János ötvenéves.* U 9. (márc. 2), 2.

Radnóti Miklós

Cs. Gyímesi Éva, *„Mint búcsúzó, ki újra kezdi éltét".* U 18. (máj. 4), 2.

Reiter Róbert

Szekernyés János, *Avantgardizmustól a helytörténetig.* Beszélgetés a nyolcvanöt éves Reiter Róberttel. U 25. (jún. 22), 2.
Szekernyés János, *Köszöntjük a nyolcvanöt éves Franz Liebhardot.* H 25. (jún. 14), 5.

Réthy Andor

Dávid Gyula, *Kapcsolattörténetünk új területe — tizenhétezer cédula felől nézve.* K 2. (febr.), 96—98.
Kozma Dezső, *Kultúrák találkozása.* U 27. (júl. 6), 2.
Mózes Huba, *Réthy Andor—Váczy Leona, Magyar irodalom románul.* NyIrK 1., 79—82.

Robotos Imre

Lásd Ady Endrénél.

Sipos Domokos

Kovács István, *Hazafelé. Széljegyzetek egy* Sipos Domokos-novellához. K 12. (dec.), 949—952.

Sütő András

Lázok János, *A céltól az eszközökig.* IST 176—210.
Lázok János, *Évek és hazajáró lelkek Sütő András trilógiájában.* NyIrK 2., 137—140.
Puskás Tivadar, *Csoportkép Perszepoliszból.* U 7. (febr. 17), 1—2.
Lásd a Tanulmányköteteknél.

Şaitiş, Petre

Beke György, *Aki Kosztolányit megszólaltatta románul.* Beszélgetés Petre Şaitişsal. H 23. (máj. 31), 5.
Salló László, *„A szép felé való küzdelmes törekvés..."* ISz 12. (dec.), 566—568.
Veress Zoltán, *Még egy nagy hídverő.* U 31. (aug. 3), 2—3.

Szabédi László

Mózes Huba, *Az egészet akartam.* Szabédi Lászlóról és életművéről. Kismonográfia. Dacia. 196 l. (Kismonográfiák).
Kántor Lajos, *Szabéd — Ányosbánya — Kolozsvár.* K 4. (ápr.) 281—283.
Kántor Lajos, *Szabédi László — és az irá[illegible] felelősség.* IST 145—175.
Kántor Lajos, *Szabédi színpada.* U 16. (ápr. 20), 1—2.

Szabó Dezső

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Széchenyi István

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Székely János

Lásd a Tanulmányköteteknél.

Szemlér Ferenc

Németi Rudolf, *Szemlér őszikéi.* H 6. (febr. 2), 6.

Szenci Molnár Albert

Szenci Molnár Albert, *Napló és más írások.* Válogatta és a bevezető tanulmányt írta: Benkő Samu. Kriterion. 263 l. (Téka)
Benkő Samu, *Barátságos emberség tündöklése.* In: Szenci Molnár Albert, *Napló és más írások.* 5—71.

Szilágyi András

Marosi Péter, *Az idő katonája*. U 51. (dec. 21), 1—2. /Az író halálára./
Szász János, *Regények sorsa*. Szilágyi András nyolcvanéves. U 17. (ápr. 27), 2.

Tamási Gáspár

Szávai Géza, *Narancs és gyöngyvirág*. H 8. (febr. 16), 4.

Tolnai Lajos

Szabó Á. György /Szabó Kiss Katalin/, *Előszó*. In: Tolnai Lajos, *A sötét világ*. Dacia. 5—26.
Egyed Ákos, *Önéletírás és kortörténet*. U 51. (dec. 21), 1—2.

Tompa István

Fodor Sándor, *Tompa István köszöntése*. U 6. (febr. 10), 2.

Tompa László

Hermann Gusztáv, *Tompa László — Székelyudvarhelyen*. U 10. (márc. 9), 1—2; 11. (márc. 16), 1—2.

Tompa Mihály

Rózsa Mária, *Bevezető*. In: Tompa Mihály, *Koszorú. Versek, virágregék, népregék*. Ion Creangă. 3—10.

Újfalvi Sándor

Lásd a Tanulmánykötetek-nél.

Váczy Leona

Lásd Réthy Andornál.

Vajda János

J. Nagy Mária, *A főnév stilusalakító ereje Vajda János lírájában*. IST 236—254.

Összeállította: MÓZES HUBA

PIPE HELYNEVEI

Pipe (Pipea) völgybe szorult Maros megyei kis település. Szabályos, soros falutípus a két Küküllő között, Segesvártól északra, a Balavásár—Segesvár közötti országútmenti Szásznádas községtől 4 km-re, keletre. Meredek dombok szoritásában, szük patakvölgy két oldalán húzódik meg. Legkorábbi előfordulása 1325-ből való: *Pype* (vö. C. Suciu DicIstTrans. 43). Egyetlen zsákutca. A numerusok száma 90, de házat csak vagy hatvanat laknak. A többi elnéptelenedett. Lélekszáma közel százhúsz. A fészeknyi falu népe egy termelőszövetkezeti brigádot alkot, a téesz Szászrnádason van.

A falu névanyagát 1980—1984-ben gyüjtöttem. Adatközlőimnek: Burus Andrásné Simó Ilona 59 éves, ifj. Burus (Tányás) András 62 éves, id. Burus András 85 éves, Bálint Ágoston 61 éves földmüvesnek, valamint Fóris Gézának ezúton mondok köszönetet.

A történeti helynevek egy részét a Pipei Unitárius Egyház levéltárából, az 1755-ös évvel datált tanúvallatásos határjáró birtok-összeirást a Csíkszeredai Állami Levéltár anyagából, más részét Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárának I—IV. kötetéből (SzT.) merítettem.

A közlésben előforduló rövidítések: á = árok; bt = belterület; d = domb; e = erdő; f = forrás; fr = falurész; gyü = gyümölcsös; h = híd; k = kaszáló; kú = kút; ke = kert; l = legelő; mszö = majorsági szőlő; ö = ösvény; p = patak; pszö = puszta szőlő; r = rét; sz = szántó; v = veteményes.

1. ***Asó-bükk*** (l). 1755: Kis Simon György Sessiója után való appert. Középső fordulóban Alsó Bükbe (sz). 2. *Akasztófánál* (a Vám nevezetü dülőben lévő Dögkút melletti hely, nem embert, megnyúzandó állatot akasztottak). 1755: Orbán György Sessiója után való appert. Alsó Fordulóba. Az akasztófánál (l). 3. *Adorján szőlője* (szö; a volt pipei lelkész, Adorján Károly csillaghegyi szőlője). 4. *Asó-határ* (sz). 1801: A' Külső Ingatlan Jók. Szántó földek. Az Alsó vagy Nádas felé Forduló Határban. 1816: Vagjon az Also Hatarban... 5. *Asó falu vége* ~ *Ajszek* (fr, a

falu alsó, nyugati része). 1819: A Mester számára assignáltatott egy Kenderföld az also falu végén. 6. *Ajszek* (fr). 7. *Asó-hét* (sz). 1801: A Belső Ingatlan Jók. Negyedik benn való Fundus ugyan a' Papság Háza után tartozó Veteményes Kert, mely az Alsó Hét (gyü, v) nevü helyben lévö Ekklésia Gyümölcsös és Veteményes Kertivel Báró Henter Istvánné Henter Therézia Asszony ö Nga Selleritöl Orban Mihálytól... tsere által Szereztetett 's Vásároltatott; 1819: Az Alsó Héten (k) egy kis Szénafü küljel; 1839: Külső Birtokok. Szántó földek. Ekklésia által Használhatók. Az Alsó Hét nevü helyben (sz) egy darab; 1839: Külső Birtokok. Szántó földek. Mesterség által biratók. Az alsó Hét (sz) nevezetü helyen ismet egy darab. 8. *Asó-Szőlő* (p szö) 1744: ez (ti. a szőlő) 400 vedret meg termet boldog időbe de az iden tsak 60 vedret szűrtek (SzT. 977); 1755: Majorsági Szőlők. Az alsó ujj szőlő (m szö); 1823: Ezen szöllökbe (Alsó-Szölö) meg kivántató kétszeri doroszlására Három Száz nap számos (SzT. 271). 9. *Asó-hóg* (sz, ma Hoba 1 a szásznádasi határon). 10. *Ákácas* ~ *Akácfáknál* ~ *Ákácfákig* (p szö, nevét az ott lévő akácfákról kapta. Az 1960-as évek közepétől kivágták öket és szölöt telepítettek a kis méretü területre. 11. *Borzjuknál* (l, a Dátyemi erdő mellett hajdan borz tanyázott) 12. *Barkóca fánál*. 1699: A felső határban az Barkocza fa Vápáját(an). (SzT. 589); 1717: A barkoczát Ngod parancsolattya szérént Pipén meg kéréste(m) maga(m), élleg (!) vagyon ne(m) csak égy, Jobbágy szőlőjében (SzT. 589); 1755: Kis Bálint István Sessiója után való appert. A felső fordulóban. Barkócza fánál (sz); Nagy Bálint István Sessiója után való appert. A Félső Fordulóban. Barkócza fa vápábe (sz). 13. *Bérc*. 1801: Erdők. Az Ekklésiától biratók... vicinussa fellyül vagy küjjel a' Bértz (l, d). 14. *Bükk* (l, a falu szarvasmarháinak, lovainak volt a közlegelője az 1960-as évek végéig, ma az emtéesz kaszáló helye). 1755: Nagy Bálint István Sessiója után való appert. Középsö Fordulóban. A Bükben. 15. *Bükk-tető* (sz, l, e). 1755: Nagy Bálint István Sessiója után való appert. A Félső Fordulóban. A Bükk tetön (sz, e); Bálint György Sessiója után való appert. A felső Fordulóban. Bükk tetön. 16. *Bükk ajja* (l). 1755: Kis Bálint István Sessiója után való appert. Bükk allyában; Kis Simon György Sessiója után való appert. Az alsó Fordulóban. Bük allyán. 17. *Bükki csorgó* (f, a falu legelőjén lévő bővízű, vályúkkal ellátott csorgó, itató, delelő hely). 18. *Bükk széje* (l, k). 19. *Bocar mente* ~ *Bocar mejjéke* (sz, k, l). 20. *Bocar ajja* (sz). 21. *Bocar-tető* (l, k, szakaszosított legelő). 22. *Bocar-szőlő* ~ *Bocar szőlője* (p szö). 23. *Bocar* (k, l, p szö). 1755: Orbán György Sessiója után való appert. Botzorban (sz). 24. *Borkák úttya* ~ *Csöbi úttya* (ú, a Káposztáskert, Kicsi erdő és Nagydombról lejövő út, ma már járhatatlan). 25. *Bikák martya* (k). 26. *Bikák-martya kúttya* (kiapadt f). 27. *Bikák legelője* (l). 28. *Berekeji patak* (p, a Nádasi patak forrásvidéke). 29. *Berekeje* ~ *Berekeleje* (sz, k, l, e). 30. *(Vén) Burusbá tagja* (sz, a terület egykori tulajdonosáról). 31. *Bëső-kenderhét* (r). 32. *Bëső paphámja* (e, az 1970-es évek derekától fenyő csemetékkel beültetett, kerítéssel körbe vett terület). 33. *Bálint Pistáné tagja* (sz, nevét volt tulajdonosáról kapta). 34. *Barátak hegye* (l, e, a szájhagyomány szerint a pipei emberek — női ruhába öltözött férfiak — eddig a hegyig kergették a székelyszállási és székelyvéckei hittérítő barátokat). 1755: A Félső Fordulóban. Barátok hegyiben; A felső Fordulóban. Barátok hegyin. 35. *Barátak-tető* (l, e). 36. *Bót* ~ *Bótnál* (fr, a falu közepén lévő üzlet). 37. *Cinterem* (bt, az 1819-ben befejezett új templom melletti tér, de a falu közt lévő híd melletti, a Szoros és a Gödör felé vezető út kereszteződésénél a kis terjedésü egyenes helyet is Cinteremnek nevezték). 38. *Czirjás háza* ~ *nál* (ritk, sz, nádasi határon lévő szász birtok volt). 39. *Cszirjás tagja* (ritk, sz, a nádasi Czirjás nevü szász birtoka volt). 40. *Csillag-hegy* (szö, p szö, sz, hajdan híres szőlötermő meredek domboldal). 1755: Majorság szőlő. A Csillaghegybe vic. ab una B. Henter Ur ab alte a' gyepü . . . „800" Ur(nac). 200 kapást kiván. 41. *Csillag-hegy ajja* (sz). 1755: Vagyon a Csillaghegyi Szöllö allyában Tőlgy Lábakon álló Sendellyes Sajtó Szin alatta Levő sajtójával edgyütt; Bálint György Sessiója után való appert; Középső fordulóban. Csillaghegy allyábe. 1801: Kaszálók. Az Alsó vagy Nádas felé forduló első Határban. A' Papság után biratok. Csillag hegy allyán Szeles völgy Kapuja előtt egy kisded Kaszáló circ. 6. Vicin. egyfelöll az ország utja és a' Gergely Mihály Szántó földe; fellyül Csillag hegy Gyepüje és Szeles Völgy Kapuja, Keskenyen Nyulik a' Gergely István Szántóföldire. 1816: Az alsó Hataron. Csillag

Eszakrol a' Szeles völgy kapuja — ez a' Szöllö Gyepü mellett fel — nyúlik egész a' Szántó földek végéig. 42. *Csillag-hegy farka* (p szö, sz, szö) 1801: Más szántó föld vagyon Csillag Hegy farkánál; 1839: Külsö Birtokok. Szántó földek. A Papság által biratók. A Nádasi fordulon. Csillaghegy farkánál (sz); 1843: a' Papság jövendöbéli hásznára fogott és ültetett egy darabotska Szöllött Csillag hegy farka (szö) nevü felsö felin egy darab Szöllött. 43. *Csillaghegyi gyepjü ~ nél* (az 1970-es évek végétől drótkerítés védi a Szeles-völgy oldalába telepített fenyő csemetéket); 1801: Szántóföldek ... vicin küjjel a Csillag hegy gyepüje; 1816: A' Szeles völgyi Határban (vicinusa) felsö oldalán Csillag Hegj felsö gyepüje. 44. *Csillaghegyi út* (ú). 45. *Csillag-hegy mege ~ mellett* (e, azelött szántó, kaszáló volt). 1801: Csillag hegy mellett (sz) vagyon egy hasznavehetetlen Szántóföld; 1839: A Nádasi fordulón. A' Szeles Völgy Határában. Csillag hegy mellett (sz) egy darab. 46. *Csere* (sz, l, e). 47. *Csere alatt* (l, a pipei Kicsi Csere néven is említik, mert a nádasi határon is van hasonló dűlőnév). 1755: Csere alatt (sz). 48. *Csere vége ~ Csere véginé* (l, Kicsi Cserének, Pipei Cserének is mondják). 49. *Csere pataka* (p). 50. *Csere-tető* (l). 51. *Csere előtt* (l). 52. *Csere között* (l). 1755: Dávid János Sessiója után való appert. A Felsö Fordulóban. Csere között (sz). 53. *Csorgó ~ Csorgónál* (f). 54. *Csere úttya* (ú, l). 55. *Csere kúttya* (eltűnt f). 56. *Cserei csorgó* (kú). 57. *Domb* (fr, a falu utcájának, az üzlettől, a hídtól a Gátlásig terjedő dombos része). Anno 1782: Dombon (d) való Orbán András Fiának Mihálynak kereszteltem Györgyöt. 58. *Dátyem* (sz, e, szö). 59. *Dátyemi szőlő* (szö, a Gergelyeknek, ragadványnevükön a Paliknak volt ott kisebb területű, jó minőségű szőlőjük: *Pali Sándor szőlője ~ Tanító szőlőjének* is nevezik). 60. *Dátyem ajja* (sz, gyü). 61. *Dátyemi út* (ú). 62. *Dátyemi tag* (sz, gyü, szö). 63. *Dátyemi legelő ~ Dátyemi ódal* (l). 64. *Dátyemi erdő* (e). 65. *Dátyem teteje* (l, e). 66. *Dátyem eleje* (sz). 67. *Dátyem kúttya* (f, a földterület volt gazdájáról, a kút gondozójáról még Kicsi Kárujbá kúttyának is mondták; ma már nem létezik, mocsaras terület sejteti az egykori forrás helyét). 68. *Dátyemi ösvén* (ö). 69. *Déllő* (l). 70. *Dögkút* (kú, a nagyszámú állatelhullás esetén a Vám nevezetű legelőrészen lévő mély, erre a célra ásott, téglával kirakott kútba dobták a nagyobb állatokat). 71. *Dögkert* (e). 72. *Egyház szőlője* (p szö). 73. *Erdő ajjai kút* (f, a helyén ma áttörhetetlen nád- és sástenger van). 74. *Évám* (e, az 1970-es évek végétől fenyő csemetékkel ültették be). 1755: László János Sessiója után valo appert. Közepsö Fordulóban. Evámben (sz); Bálint György Sessiója után való appert. A Közepsö Fordulóban Évámbe (e). 75. *Évám bérce* (e). 1755: Evám bérczin (sz). 76. *Evám úttya* (ú). 77. *Evám úttya alatt* (e). 1755: Évám uttya alatt (e). 78. *Évámi szőlő ~ Évám szőlője mellett* (e). 1755: Evám Szöllője mellett (sz, ma csak a régi öregek emlékeznek arra, hogy Évámban szőlő is volt). 79. *Évámi szőlő alatt* (e). 1755: Evámban a' Szöllö alatt (sz); Évám Szöllöje alatt (sz); 1801: Más vagyon az ugy neveztetett Evám Szöllője alatt (k); Eszakról az ország uttya (ú); Napnyugatról a' Nádas felöll; 1816: Ugyan azon alsó Határban Evám Szöllöje alatt (k); 1839: Kaszálók. Papság által biratók. Az Évám Szöllője alatt (k) egy darab. Szomszédai: Keletről és délről a' Nádasi patak (p). Eszakról az ország útja (ú) — nyugatról a' Nádasi földek végei (sz). 80. *Évám teteje ~ Évám-tető* (k, e). 81. *Évámi erdő* (e). 82. *Évám ajja* (e, régebb szántó, kaszáló). 83. *Évám árka* (á). 84. *Évám árka között* (e). 85. *Évám ódala* (e, régebb szántó, kaszáló). 1801: Más el-suvadozott hasznavehetetlen Szántó föld Évám oldalán (sz); 1816: A' Szeles Völgyi Határban. Evám oldalában (sz); Más darab az Évám oldalán (sz). Szomszédai, fellyűl Grof Lazár Jóseff — alolI Henterné alsó végin Groff Lázár Sigmondné — felsö végin Orbán András — 8 vékás. 86. *Fejszek* (a falu felsö, keleti része). 87. *Fejszek* (gyü, l). 1755: A Felsö fordulóban. A Féjszegbe (sz). 88. *Fejszek úttya* (ú). 1801: Eszakról a Felszegre fel-járó szekér ut (ú); A Belsö Ingatlan Jók ... Felszegre fel-járó uton küjjel; 1816: (vicinusa) más felöl a fel Szegröl le menö ut. 89. *Fejszek köze* (l). 90. *Fejszek árka* (á). 1816: a' vége fel Szeg felöl az Árok (á). 91. *Fejszek kúttya* (kú, betömődött). 92. *Fejszek felett* (l). 1755: László János Sessiója után való appert. A felsö Fordulóban. A Féjszeg felett (sz); 1801: A második a' Felszeg felett az ugy neveztetett Imre Tseréje, mellynek vicinussa küjjel a' Bértz, alóll a' Szántó földek; Napkelet felöll Faluvégi Simó Mihály és András földiek. 93. *Fejszeki patak ~ Fejszek pataka ~ Pipei patak* (p.) 94. *Faluvége ~ Faluvégin* (a település alsó, nyugati része). 1773: Faluvégi (nem családnév) Simó Andrásnak kereszteltem Andrást; 1779: A' falu alsó feliben egy Jószág vagjon rajta

Ház, Csür, Sertés pajta. 1780: Faluvégi Faluvégi (kihalt családnév) Simon Mihálynak kereszteltem Erzsébetet; 1801: Kilentzedik Fundus vagyon a' Falunak alsó végefelé a Patak Marton. 1839: Más vagyon a' Falu alsó vége fele a' Patak. 95. *Falu fẽső vége ~ Fẽső fele* (fr.) 1779: Vagjon a' Falu felső végin egj fából épült Templom mellyet a' Pipei Unitaria Ecclesia epitett 1657 dik esztendőbe. 96. *Falu között* (bt). 1755: Vagyon egy darab gyümöltsös Kert is a falu között mellyet Rücz (Rüsz) János bir. 97. *Fazakas házánál ~ Fazakas kertyénél* (ke, fr). 98. *Fẽsőtemető ~ Régi temető* (t). 99. *A falu pusztája* (ma ismeretlen). 1801: a falu pusztája. 100. *A falu kertye* (ismeretlen). 1801: Eszakról a' Falu Kertje Kenderes Kertik Kerti; 1819: vicinussa Délről a falu Kendereskertje (ke). 101. *Falu fölgye* (ismeretlen). 1816: (Viciniusa) felső vegin a Falu földe. 102. *Falu marha legelője* (kihalt név). 1801: A Belső Ingatlan Jók-... vicinussa körös körül a Falu marha legelő hellye (l). 103. *Falu szőlője* (ma nem használják ezt a nevet). 1755: ab ált falu Szöllője. 104. *Fark ~ Farkan* (e). 105. *Furjás kertye* (gyü, r, egykori tulajdonosáról). 106. *Fẽső bükk* (l, e). 1755: Felső bükben (sz). 107. *Felmenő* (u, sz). 1755: Az alsó Fordulóban. Felmenőben (sz). 108. *Fẽső-hét* (sz). 1801: Nyolcadik Fundus vagyon a' felső Hét nevezetü Helynek az ajjában (sz). 1801: Tizedik Fundus felső Hét nevezetü Helynek az allyán (sz). 1839: Más Telek vagyon a' Felső Hét nevü helynek az alyában. 109. *Falu úttya* (ú). 1839: több részeit a' falu útja Köriti. 110. *Fodball tér ~ Fodball pája* (r, a Belső-Kenderhéten van). 111. *Fẽső-Hóg ~ Hoba 3* (sz, k, l). 112. *Fẽső-Hóg uttya* (ú). 113. *Falu kúttya ~ Kerekes kút* (kú). 114. *Fogás* (r, gyü, az 1960-as évek elejéig a fiatalság kedvelt vasárnapi találkozó helye; itt játszadoztak, kergetőztek, fogdosták egymást; talán innen a neve is). 115. *Faragója* (fr), *Faragója úttya* (ú). 116. *Gegesség ~ Gégesség* (l, e). 1755: A Felső Fordulóban. A Gegességbe (sz). 1801: Az harmadik darabotska vagyon Gégesség (e) nevü helyben. 117. *Gegesség alatt* (sz, l). 1755: A Felső Fordulóban. A Gegesség alatt (sz). 118. *Gödör ~ Gödörbeli* (a falu belterületéhez tartozó rövid, mélyebben fekvő utca). 119. *Gát ~ Dugás* (bt). 120. *Gyétyem* (p szó, ma kopár, hasznavehetetlen domboldal). 1755: Az alsó Fordulóban. Szöllők. A Gyékenben (!) (szö). 121. *Gyétyemi hegy* (d, e). 1779: Gyertyán nevezetü szölö Hegjben (szö) birnak a' Pipei Papok egj darabotska Szölöt. 1801: Szöllők. A' Papságtól biratók. Gyétyén nevezetü Hegyben (szö). 1839: Szölők. Papság által biratok. Gyétyen nevezetü Helyben (szö) egy darabotska. 122. *Gyétyem alatt ~ ajján* (sz). 1755: Az alsó Fordulóban. Gyéken allyán (sz). 123. *Gyétyemi szőlő alatt* (sz). 1755: Az alsó Fordulóban. Gyéken szöllő alatt (sz). 124. *Gyétyem bükke* (k, p szó). 125. *Gyétyem bükk ajja* (sz, k). 1755: Az alsó Fordulóban. Gyéken bükk alatt (sz). 126. *Gyétyem lábja* (p szö). 127. *Gyétyem farka* (p szö). 1755: Az alsó Fordulóban. Ujj Szölők. Gyéken farkán (új, szö). 128. *Gyétyemi erdő* (e). 129. *Gyétyemi ösvén* (ö). 130. *Gyétyemi gyepjű*. 1755. (vicinusa) ab alte a' gyepü most épül. 1755: vic. ... ab alte a gyepü; 1801: Szöllők ... több részeiben a' Gyepün kivül a' Falu suhantos földe. 131. *Gyétyemi hegytető* (e). 1801: Gyétyén nevezetü Hegynek tetején (e). 132. *Hét* (sz, gyü), *Héten ~ re*. 1755: Az alsó Fordulóban. Héten (sz); 1779: A' Falunak Hét (ke, gyü) nevezetü felíben egj Kaposztás Kert, vadnak benne Gyümölts fák is. 1801: Kaszáló. (felcseréltetett) a Hét nevü helyen lévö Két Kis Zab Födekért. 133. *Hét ódala* (sz, k, gyü). 1755: Az alsó Fordulóban. Majorsági Szölők. Hét oldalában (m szö). 1801: a Hét nevü ódalon (e) lévén az Ekklésiának égy kisded igen Szép Tsere Erdeje. 134. *Harangláb ~ nál* (kihalt név) 1779: Ennek az ajtajában vagjon egj fából épült ujj Harangláb, melly epitetett 1771 dik esztendöben. 135. *Híd* (h, bt). 136. *Hét ajja ~ alatt* (sz, gyü). 1781: Hét nevezetü helynek allyában. 1803: Ház Taxájából jött; A Hét alatt Simó Bandi Pistától... 1805: A Hét alatt levö háza béli Felszegi Simó Mihálljtol. 137. *Hendergác* (e, l). 1806: Hendergatz ház Taxaja két esztendöre el maradván; 1814: Két Ház Taxája mellj a' Hendergatzon a Tiszt. Paptol és Rüz Mihálytol: 5 FN. 138. *Hendergác ajja ~ alatt* (l, régebb szántó, kaszáló volt). 1801: Hatodik Fundus vagyon a' Hendergátz nevü helynek allyában (sz); 1803: Ház taxája jött: Hendergatz alatt a' Küjjebb Hazért ... 36 Denár; 1805: AD. Curator által ugj adaték fel, hogy Az Hendergátz alatt lévö kisebb házért Rüsz Mihályától az 36 Pénz taxa; 1812. Ugy lévén az Ecclanak Handergatz alatt két Sellér Háza kevés veteményezö helyekkel egy más mellett. Vagyon egy Telek a' Hendergátz allyában. 139. *Hendergáci hegy* (d, l, e). 1816: Jószágok s' Allodiaturak ... (vicinusa) az Hendergatzi Hegj felé... 140. *Hendergáci út* (ú). 1839: ... (vicinusa) Nap Keletről a Hendergátz felőll Kimenö Út. 141. *Hendergáci erdő* (e). 142. *Hül ~ Hülön* (l.

régebb szántó, kaszáló volt). 1755: Az alsó Fordulóban. A Hűlőn (sz). 143. *Hül-tető ~ teteje* (e). 144. *Hegy megett* (l, e, régebb szántó, kaszáló). 1755: Az alsó Fordulóbe. Hegy meget (sz). 145. *Hébesi legelő* (l). 146). *Hébes* (sz, l). 1755: A felső Fordulóban. Hébesben. 147. *Hébes alatt* (l, régebb szántó volt). 1755: Hébes alatt (sz); A felső Fordulóban. Hébes allyán. 148. *Hébes ódala* (l, régebb szántó). 149. *Hébes árka* (l). 150. *Hébes pataka* (p). 151. *Hébesi erdő* (e). 152. *Hébesi út* (ú). 153. *Hébes kúttya* (f). 154. *Hollós-kút (ritk,* l). 155. *Hollós-kút vápája* (l, k). 1755: A Felső Fordulóban. Hollas kut vápájába (sz). 156. *Heveder* (e). 157. *Hegyes ~ be* (l). 158. *Hegyes ajja* (l, régebb szántó, kaszáló). 1755: A Kőzépső Fordulóban. Hegyes allyán (sz). 159. *Hargas ~ ba* (l, régebb szántó, kaszáló terület volt). 1755: A Középső Fordulóban. A Hargasbe (sz). 160. *Harangkút árka* (á, ritk, szájhagyomány szerint a pipeiek ide rejtették el a harangot a betörő tatár seregek elől). 161. *Herés* (l, kaszáló, szántó volt). 162. *Herés ódala* (k, l). 163. *Hóg bérce* (gyü, l). 164. *Hóg bérce teteje* (l). 165. *Homp* (d, ritk, a helyi monda szerint a helyet azért nevezték Hompnak, mert arra a helyre temették el a pipeiek által agyonütött szentdemeteri gróf goromba, emberkinzó gazdatisztjét). 166. *Hagya ~ nál ~ előtt* (l, ritk). 1755: Kőzepső Fordulóban. Hadgya előtt (sz.) 167. *Imre cseréje* (e). 1801: Erdők. Az Ekklésiától biratok. ... az ugynevezteteti Imre Tseréje; 1839: Erdők Az Imre Cseréjin (e). 168. *Iskola martya* (bt). 169. *Iskolánál ~ Iskola udvara* (fr). 170. *Jókő ~ nél* (l, régebb szántó, kaszáló). 1755: Joo kőnél. 171. *Kölpény* (t). 172. *Kölpény árka* (á). 1801: Az Harmadik vagy Sz: János Völgye Határában. A' Kölpény nevezetü Temető hely. 1801: Eszakról az ugy neveztetett Kölpény nevü temető hely (t); 1839: Kaszálók. Papság által biratók. Kölpény nevü Temetö hely (t, k). 173. *Köztemető* (t). 174. *Kölpény-tető* (kihalt helynév). 1779: Szent Janos Völgye Hatarban. Köpém tetön (t, sz) egj darabotska föld. 1839: Szent János völgye' Határában. Kölpény tetön (sz) más darab. 175. *Kölpény árka* (á); 1801: Sz: János Völgye Határában. A Kölpény nagy [illegible]rtos árka. 176. *Kis nyilba* (ismeretlen dülőnév). 1755: Kozepső Fordulóban. Kis Nyilban. 177. *Kert ~ Kertek felett* (p szö). 178. *Kert felett* (a Szent János völgye feletti kert, gyümölcsös). 179. *Kűpű ~ Kűpű kúttya* (f, kú). 1836: ... mely vagyon az ugynevezett Kűpűnél egy felőll a' falu ősvénye, más felőll Bálint János kertje Szomszédságokban. 180. *Két Szőlő között* (k, l). 1819: ... a Két Szőlő között. 181. *Kicsi Venytyem ~ Venytyem* (k). 1755: Az alsó Fordulóban. Kis Ventyemben. 182. *Kicsi rét ~ en* (r, gyü, ke). 1755: Kis réten (sz). 183. *Kender hét* (sz, régebb kiváló zöldséget, magas és dús kendert termett). 1755: Az alsó Fordulóban. Kender rétnél; 1779: Az Also Hataron. A Kender réten egj darab Kender föld metr. 2 Ebben minden Kender földeknek az alsó vége meg ütközik, belől a Falu Kenderes Kertik Kerti. A' Papé. A Faluról le menő Pataktól fogva a' Nádasi Patak mellett fel mind a' Pipei Kenderes Kert határáig. 184. *Kenderhét lábja* (sz, k). 1801: A' Kender rét lábján (k) egy kűs Kaszáló 14. 1839: A Kender rét lábján (k). 185. *Kűső-kenderhét* (sz). 186. *Kenderes* (ritk, sz). 1755: Az alsó Fordulóban. Kender földek. Kenderesbe. 187. *Kenderhét pataka ~ Pipei patak* (p). 188. *Kender-hid* (a Belső-Kenderhét mellett lévő fahíd). 189. *Kicsi vám* (k). 1839: Kis Vámban (sz) egy darab. 190. *Karsai szőlője* (p szö, a volt tanító, Karsay József egykori szőlője). 191. *Kelemögye* (l, régebb szántó, kaszáló). 1755: Az alsó Fordulóban. Kelemen völgyiben ... 1779: Az Alsó Hataron. Kelemen Völgyiben (sz) egj darab Szántó; 1801: Vagyon egy darab Szántó föld Kelemen Völgye nevü helynek Nagy Vám (sz) Hellyén Metr. 15. 1819: Kelemen = Völgyében a Papság Folgye (sz) végiben 2. vékás föld. 192. *Kelemögye vőgye előtt* (l). 1755: Az alsó Fordulóban. Kelemen völgye előtt (sz). 193. *Kelemögye úttya* (ú). 194. *Kelemögye laka* (l). 1755: Nagy Bálint István Sessiója után való appert. Az alsó Fordulóban. Kelemen völgy Lokán. 195. *Kelemögyi bükk előtt* (l). 1755: Kelemen völgye Bükki előtt. 196. *Kelemögyi bükk ~ e* (e). 197. *Kelemögyi bükk ajja* (l) 1755: Kelemenvölgyi bük allya (sz). 198. *Kelemögye higgya* (h). 199. *Kelemögye pataka* (p). 200. *Kútfő* (kú). 201. *Kútfő* (a kút körüli legelő területet is jelenti). 1755: Kút fön (sz). 202. *Kicsi Kárujbá tagja* (sz). 203. *Kicsi Lajasbá tagja* (sz). 204. *Kerek tövis ~ be* (l). 1755: Kerek Tövisbe (sz). 205. *Kerek-tövis eleje* (l). 206. *Kicsi-erdő* (e). 207. *Kicsi erdő alatt ~ bejül* (sz). 1755: Kis erdö alatt. 1801: a Kitsi Erdö belől. 208. *Kicsi tag ~ Palibá tagja* (k, sz). 209. *Kicsi herés ~ Herés* (l, k). 1755: Kis herésbe — a' vétzkei határba cserefőld. 210. *Kis-herés torka* (l). 1755: Kis Herés Torkába. 211. *Kicsi-vám alatt* (r, gyü). *Kopac ~ on* (l). 1755: Gergelly János Sessiója után való appert. ... Kopaczon. 213. *Kopac-tető* (l). 214.

Kicsi-csere (e). 215. *Kicsi-csere ajja* (l). 216. *Kicsi-fejszeg* (l, gyü). 217. *Kicsi-nyiras* (p szö, k). 218. *Kicsi-nyiras alatt* (sz, r). 1755: Kis Nyiros alatt. 219. *Két árak között* (l, egykori szántó terület). 220. *Kultúrnál ~ Kultúrotthonnál* (fr). 221. *Külsőpaphámja* (e, régebb szántó és kaszáló volt). 222. *Káposztás-kert* (v). 223. *Kősziklánál* (ritk, az 1971-es nagy esőzés idején lecsúszott szikla, ma már senki sem említi). 224. *Kerek-szőlő* (t, ritk, a századforduló elején megnyitott Új Temető, vagy Alszegi ~ Alsó temető területe, nagyon kevesen ismerik, használják ezt a megnevezést). 225. *Kovács háza ~ nál* (fr, ott lakott a falu utolsó, pipei születésű kovácsa, Gergely Mihály). 226. *Középső hóg ~ Közép-hóg* (sz). 227. *Kléjász tagja* (sz, ritk). 228. *Kléjász csürje ~ nél* (k, ritk, nyári szálláshely volt, az épület ma már nem létezik). 229. *Kluzs tagja* (sz, ritk). 230. *Kása tagja* (sz, l, ritk). 231. *Kuglinál ~ Kugli pája* (bt). 232. *Laj* (p szö, l). 1755: Szöllők. Lajon (szö)... „20" Ur(nae). 233. *Laj szőlo mellett* (l). 1755: a' Lajt Szölö mellett (k). Vagyon más darabotska ismét a' Lajt Szölö mellett (k). 1801: Vagyon még a' Laj Szöllője alatt (k) a' Gergely János és Mihály Kertjeik felett egy Kaszálotska. 234. *Légej* (l, régebb szántó). 1755: Rűcz Mihály Sessiója után való appert. Légelben. 235. *Lok ~ Meszes lok* (l). 1755: A Lokon vic ab una a' patak. 236. *Lukács úttya* (e, kevés ideig legelő, előbb pedig szántó és kaszáló volt). 237. *Lukács úttya alatt* (e, régebb szántó volt). 1755: Lukáts uttya alatt (sz). 238. *Mocsár ~ nál* (e, régebb kaszáló, szántó, bizonyos helyeken ingoványos, vizes terület). 1755: Dávid János Sessiója után való appert... Motsárban (sz)... 239. *Mocsár kúttya* (f). 240. *Mocsár úttya* (ú, e). 241. *Mocsári ösvén ~ ösvön)* (ö). 242. *Mocsári hegy* (d). 243. *Mikes szőlője ~ nél* (p szö, ritk). 1755: Majorsági Szőlők. Mikes Szölöinél (m szö). 244. *Malam ~ nál* (sz, az egykori XVIII. század eleji vízimalomról kapta a nevét, amely a Nádasi patak és a Szeres völgy pataka találkozásánál volt, ma nyoma sincs). 245. *Meszes Hóg ~ Lok ~ Log ~ Hoba 3.* (Felső-Hóg néven is ismeretes szarvasmarha legelő). 246. *Meszes Hóg ~ Log ~ Lok árka* (á). 247. *Meszes Hóg ~ Lok pataka* (p). 248. *Meszes Ióg ~ Lok kúttya* (f, eltömődött). 249. *Mityel (András) tagja* (sz, ritk). 250. *Magyarzsákadi ódal* (l). 251. *Nagy-Vám ~ Vám* (k). 1755: Simon János Sessiója után való appert... Nagy Vamban (sz). 1801: Az Alsó vagy Nádos felé Forduló Határban. Nagy Vám (sz) nevezetű Hellyén. 1839: Külsö Birtokok... Nagy Vám (sz) nevezetü helyen... 252. *Nagy-Vám ódala* (á). 253. *Nagy-Vám ajja ~ alá* (k). 254. *Nagy-Vám előtt* (e). 1755: Nagy vám előtt. 255. *Nagy-Vám-tető* (k). 256. *Nagy-Fejszeg* (l, ritk). 257. *Nagy fiszfánál* (sz, nevét a Pusztavége dűlő határában álló szép, vastagtörzsü fűzfáról kapta, kivágták). 258. *Nagy-domb* (sz). 259. *Nádasi legelő* (l). 260. *Nádasi patak higgya* (h). 261. *Nádasi patak* (p, Berekeleje csereerdejéből ered és Nádason, Cikmántoron áthaladva Nagykend határában ömlik a Kis-Küküllőbe). 1801: a' Nádasi Patak. 262. *Nádasi patak mellett* (sz, k). 1816: Kenderes... a' Nádasi Patak mellett fel... (ke). 263. *Nádasi út* (Nádas felé vezető mezei út). 1816: ... Vicinussa fellyül a' Nádasra menö ut. 264. *Nádasi határ széle* (l, a pipei határ érintkezése a nádasival). 265. *Nádasi istállóknál* (l). 266. *Nyiras ~ Nyires* (p szö). 1755: Szöllők. Nyirosnál (szö). 267. *Nyires teteje* (p szö). 1779: Vagjon az Also Hatarban, Nyires tetejin (e) egj Kitsin Szálas Csere Erdö. 268. *Nyilas* (p szö). 1755: Simon Mihálly Sessiója után való appert... Nyilban. 269. *Nyil loka* (sz). 1755: A Nyil Lokán. 270. *Nyilas teteje* (l). 271. *Nyelucabá föggye* (k, ritk). 271. *Ország úttya ~ Nádasi út* (ú). 1755: Bálint György fél nyilas Sessiója; vic... ab alte az ország uttya (ú). 1801: ...egy felöll az ország uttya. 272. *Ódal* (l). 1801: Az Harmadik, vagy Sz: János Völgye Határában... l. Az ugy neveztetett ódalon (sz) van egy igen Sovány Szántó. 273. *Ördöngös-kút* (ma ismeretlen f). 1755: alól a Nádasi patak, egyik vége ütközik meg a Szelesvölgyi patakba, a másik ütközik meg az Ördöngös kutba. 1779: Az Also Hataron. Ordöngös Kutnál (f, k) egy jó buglyara valo Szena fü; 1801: ...vicin. fellyül Ördöngös Kútja (f). 274. *(Vén) Palibá tagja* (szö). 275. *Palibá kúttya* (eltünt). 276. *Paphámja* (e). 1755: Pap hámján (sz). 277. *Papp Sándor szőlője* (p szö, l). 278. *Pusztavége* (l, a szájhagyomány szerint itt voltak az első pipei házak, ez a terület képezte a falu magját). 1755: Puszta véginél... 1801: ... Napkeletről a' Falu ingoványos Pusztája. 1839: Kaszálók... A' Puszta véginél... 279. *Puszta szőlő* (p szö, l). 1755: Szöllö. Puszta Szölöje. 280. *Pipei ösvén ~ ösvön* (Románzsákod felé vezetett). 1755: Kórbully nevű Fordulóban. Pipei ösvénynél. 281. *Pipei patak ~ Patak* (a falu között lefolyó szük vízű patak). 1779: aloll a' Faluból le menö Pataktól fogva. 282. *Patak mellett* (sz k). 1755: Patak mellett. 283. *Patak marton* (p). 1801: Belsö Ingatlan Jók... a Patak Marton. 284. *Palló* (ö). 1801: A Belsö Ingat-

lan Jók... in vecinitatibus: Napkeletről a Patakon lévő Pallóról ki-járó ösvény. 285. *Pipei hágó ~ Hendergáci hágó* (ú, ritk). 1604: Pipe hagaia allyaban valo feold. 1647: Pipe hagoia (Véckei helynévanyagban, SzT. 886). 286. *Papi lak ~ Papi ház* (bt). 287. *Pap kertye* (ke, gyü, v). 1779: A' Parochialis Fundushoz tartozó egy Kert, a' Papság Haza mellett. 288. *Papi belsőség ~ telek* (bt). 1801: Vagyon más fundus a' Papság Fundussa; 1816: A' Parochialis Fundus vagjon in Vicinitatibus. 289. *Pap kaszálója* (k, ritk). 1801: a' Nádas pataka mellett fel-nyúló Papság Kaszálója. 290 *Papi ház* (bt). 1801: Harmadik Fundus a Papság Háza. 291. *Pap kenderese* (sz). 1801: küjjel a' Papság Kenderföldе. 292. *Pap kertye* (gyü). 1801: Délről a' Papság Gyümöltsös Kertje. 293. *Pap fögye* (sz). 1819: ... a Papság Fölgye vegiben 2 vékás föld. 294. *Pap úttya* (ú). 1839: Egy kitsin Gyümöltsös a' Pap felé feljáró Út mellett belöll. 295. *Pipei kenderes kert* (sz). 1779: Az Also Hataron... a' Pipei Kenderes Kert. 296. *Pipei ásó-mező* (p szö). 1779: Vagjon egj darab Szöllö ezen Pipei Alsó Mezöben. 297. *Poczon* (ma ismeretlen). 1755: Gergelly István Sessiója után való appert. Az alsó Fordulóban. Poczon. 298. *Pap küttya* (kú). 299. *Papján ~ Paphámja küttya* (f). 300. *Pap árka ~ Felszeg árka* (a régi temető oldala: kaszáló, gyümölcsös). 301. *Pap szőlője* (szö). 302. *Pásztor ház* (nem emlékeznek rá). 1839: Ugyan azon helyen Felső Hét allyán a Pásztor Ház mellett. 303. *Rét* (r). 304. *Róka liknál* (d). 305. *Stéfán János háza ~ nál* (sz, gyü). 306. *Stéfán János szőlője* (p szö). 307. *Stéfán János tagja* (sz). 308. *Stéfán János küttya* (f). 309. *Sárosi tagja* (sz). 310. *Simó Jánosbá kertye* (gyü, ke sz). 311. *Szárazvápa* (l). 312. *Szeres vögy* (e, azelőtt szántó, kaszáló). 1755: Szász György Sessiója után való appert. Szerés völgyben. 313. *Szeres vögy kapuja ~ nál* (sz, e). 1779: A' Szeles Völgyi Határban. Szeles völgj Kapujánál (sz). 314. *Szeres vögy kapuja előtt* (e). 1801: Kaszálók... Szeles völgy Kapuja előtt (k) egy kisded Kaszálló. 315. *Szeres vögyi határ ~ ba* (e, azelőtt szántó, kaszáló). 1779: A' Szeles Vögyi Határban. 1801: A Második vagy Szeles Völgy Határában. 316. *Szeres vögye előtt* (e). 1755: Szász György Sessiója után való appert. ... Szeres völgye előtt. 317. *Szeres vögy alatt* (e). 1755: Bálint György Sessiója után való appert... Szeres völgy alatt. 318. *Szeres vögy loka ~ laka* (e). 1755: A Közepső Fordulók. Szeres völgy Lokán. 319. *Szeres vögy bükke* (e). 1755: Kis Bálint István Sessiója után való appert... Szeres völgy Bükkiben (sz). 320. *Szeres vögy ódala* (e). 1755: Nagy Gergelly István Sessiója után való appert... Szeres völgy ódalában. 321. *Szeres vögyi út, Szeres vögy úttya* (ú, e). 323. *Szeres vögy pataka* (p). 1801: Szeles Völgy Határban... vicin... alóll Szeles Völgy Pataka; 1816: a' Szeles völgyi Patakban. Az Also Hataron. 323. *Szeres vögyi patak mellett* (e). 1755: Bálint György Sessiója után való appert... Szeres völgy pataka mellett. 324. *Szeres vögy higgya ~ Szeres vögyi híd* (h). 1779: Az Also Hataron. A' Hidnal. 325. *Szent István gödre* (l, ritk; a szájhagyomány szerint kincslelő hely: itt találták meg Szent István feleségének arany fésűjét). 326. *Szőlő köze ~ Szőlő között* (l, k). 1755: A Szölök között. 327. *Szőlő megett ~ mellett* (l). 1755: A felső fordulóban. Szölő mellett (sz). 328. *Szőlő alatt* (l). 1755: Szölö alatt. 329. *Szőlő tető* (p szö, l). 1755: Ujj Szölök. Szöllö tetőn. 330. *Szilas* (l, e). 1755: Az alsó Fordulóban. Majorsági Szölök. A Szilosbe (m szö). 331. *Szilas ódala* (l). 332. *Szilas alatt* (l). 1755: *Szilas alatt* (sz). 333. *Szoros ~ Szorosi ~ Szorosbeli* (ú). 334. *Szent János vögye* (l). 1755: Szent János völgyibe; 1801: Az első vagyon Szent János nevü Helynek a' Vétzke felöll való oldalán (e). 335. *Szent János pataka* (p). 1801: Napkeletről Szent János Pataka; 1816: (Vicinusa) oldal félt Sz. János Patakja; 1839: Szomszédai Keletről Szent János pataka. 336. *Szent János patakja mellett* (ke). 1779: Szent Janos Patakja mellett egy Joszágotska. 337. *Szent János árka* (á). 338. *Szent János úttya* (ú). 339. *Szent János küttya* (f). 340. *Tilalmas ~ ba* (l, e). 341. *Tilalmas erdeje ~ Tilalmasi erdő* (e). 1699: Vagjon edgy darab tilalmas erdeje (e) mellybe (en) Csere és Bik fak vadnak (SzT. 285); 1801: Erdők. Az Ekklésiától biratók... megütközik a' Falu Tilalmas Erdeje (e). 342. *Tilalmas előtt* (l). 1755: Tilalmas előtt (sz). 343. *Tilalmas úttya* (ú). 344. *Tilalmasi patak ~ Tilalmas pataka* (p). 345. *Tilalmas pataka mellett* (l). 1755: Tilalmas patak mellett. 346. *Templom* (fr). 1801: A Belső Ingatlan Jók... a Templom fundussa. 347. *Temető ~ Régi temető ~ Fejszegi temető* (a századfordulóig volt temetkező hely). 1755: Szöllö helly. Vagyon a' Temetöben (t) egy darabotska Gyümöltsösse is. 348. *Temető-kert* (t, k, gyü). 1755: László János egész Nyilas Sessiója, vic..., a' Temető Kert. 349. *Temető teteje* (l). 350. *Temető árka* (á, l). 351. *Temetőn fejül* (l). 1816: Joszágok s' Allodiaturak... a Temetön fellyüll (gyü). 352. *Temető alatt* (gyü, ke). 1839: A' Papi Telek, mely a' régebb Jegyző Könyvekben ira-

tik, vagyon a' Temető alatt. 353. *Temető úttya* (ú). 354. *Temető kapuja ~ nál* (k). 355. *Tövisbe ~ Tövis hegy* (e, l). 356. *Tövis ódala* (l). 1755: Tővis óldalon; vic ab una a' bokros helly. 357. *Tag* (szö, sz, gyü). 358. *Tagház ~ nál* (szö, p szö). 359. *Tag aĵja ~ Tagan bejül* (sz). 360. *Tag úttya ~ Tagút* (ú). 361. *Tagútan bejül* (sz). 362. *Tagútan kivül ~ küjje* (sz). 363. *Tanya ~ Tányán* (új, fr, a falutól nyugatra, kb. 200 m-re lévő, 7 család lakta terület). 364. *Tányás Burus főggye* (l. Burus András a terület után Tányás Andrásnak is nevezik). 365. *Tanorok* (k). 366. *Unam ~ Unom-hegy* (p szö, kopár domboldal). 1755: Kis Bálint István Sessiója után való appert... Unom hégybe. 367. *Új szőlő* (p szö). 1755): A más ujj Szőlőnek is allyában vagyon egy Sendellyel fedett erös tőlgy Lábakon álló Sajtó Szin. 1811: Az Ecclesia által miveltetett ujj Szölőből (jött bé Dézma). 368. *Uj hegy ~ be ~ alá* (l). 369. *Új Temető ~ Asó temető ~ Ajszegi temető* (az 1900-as évektől nyitott unitárius temető). 370. *Út felett ~ Szőlő út felett* (p szö). 1755: Szőlők. Az út felett (szö). 371. *Vám* (p szö, l, k). 1755: Szőllők. Vámba (szö). 1779: A' Vám nevezetű Szöllö lábján egj Kert. 1819: ... egy Törökbuza fold Vám (sz) nevezetü Hellyen. 372. *Vám alatt ~ Vám ajja* (l, gyü). 373. *Vám előtt* (l, r). 1755: Rúcz Mihálly Sessiója után való appert... Vám elött (sz). 374. *Vám árka* (á). 375. *Vám bérce* (l, k). 376. *Vám éle* (p szö, l). 377. *Vám úttya* (ú). 378. *Ventyem* (p szö). 1755: László János Sessiója után való appert... Ventyenbe (sz). 379. *Ventyemi út ~ Ventyem úttya* (ú) 380. *Ventyem eleje ~ Ventyem előtt* (sz). 1755: ... Ventyen elött. 381. *Ventyem alatt* (sz). 382. *Ventyem farka* (k, p szö). 383. *Venty fank ~ fonk* (k, p szö). 1755: ... Vény fokon (sz). 384. *Venty fonk éle ~ in* (k, p szö). 385. *Vápa ~ Száraz vápa* (l). 386. *Véckei ösvén ~ ösvön* (ö). 387. *Véckei erdő széle* (e, l). 1839: Külső Birtokok... Az oldalon egy darab. Szomszédai: ...északrol a' Vétzkei Erdő Szél. 388. *Vackoros ~ ba* (k). 389. *Zongor tagja ~ Legyező ~ Ligizó tagja* (uj, sz, gyü). 390. *Zongor árka ~ Ligizó árka* (á, gyü). 391. *Zoánton* (ma ismeretlen). 1755: Simon Mihálly Sessiója után való appert... A Zoánton (sz). 392. *Zsákadi út* (ú). 393. *Zsákadi ösvén ~ ösvön* (Tilalmas erdején áthaladó hajdani ösvény).

BURUS JÁNOS

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX. évf. 1985. 2. szám

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS, Vallani és vállalni

Egy irodalmi vita és környéke (1929—1930).
Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1984. 176 l.

A vita egy-egy korszak irodalmi életének kulcs-eseménye. Témájának horderejétől, a sajtóbeli megnyilatkozások számától is függően olyan irodalomszociológiai jelenségnek tekinthető, amelyben, mint cseppben a tenger, az egész irodalomtörténeti időszakasz problematikája sűrűsödik, és alapjául szolgál a világnézeti-esztétikai elváráshorizontok megrajzolásának is. A *Vallani és vállalni-vitát* évtizedek óta ilyen kulcs-eseményként tartottuk számon, ám azt is tudtuk, hogy értelmezésének, megítélésének már-már megcsontosodott egyoldalúságát ellensúlyozandó, az új, teljesebb összkép kialakítása érdekében előbb-utóbbi vissza kell térni a források, körülmények előítéletmentes, alapos, tágabb összefüggésekbe ágyazott vizsgálatához.

Kántor Lajos monografikus irodalomszociológiai tanulmánya azonban több, mint a híres vita revíziója: sok tekintetben változtat az adott korszak bonyolult ideológiai problematikájának, irodalmi-világnézeti frontjainak eddig kialakult és áthagyományozott, iskolákban és az egyetemen szinte mindmáig egyoldalúan oktatott összképén. Filológiai szempontból, dokumentum-anyagát és apparátusát tekintve rendkívül gondos, körültekintő, a további kutatások érdekében megkerülhetetlen alapmunka, irodalompolitikai vonatkozásban az eddigi kényes, elködösített kérdéseket bátran újra felvető vállalkozás, irodalomtörténeti műfajként koncepciózus, rendszeres adatfeltáró és értelmező, elemző és egyszersmind szintézisteremtő mű.

E könyvben mutatkoznak meg eddig a leghitelesebben e termékeny szerző filológusi alázatának és szenvedélyének jelei: a forrásfeltáró, adat- és oknyomozó pontosság, a könyvészeti előzményeknek adózó, kritikusi szigorral is párosuló tisztelet. Az első fejezet és a könyvet záró apparátus ezeknek az erényeknek a felvillantásával is sejteti, hogy itt az eddigi képet megalapozottan felülvizsgáló kutatás eredményeinek bemutatása következik.

A filológusi megbízhatóság mellett az érzékeny problémalátás izgalma hatja át a könyvet: érzékelhető benne, hogy a szerző és mindannyiunk számára valamiképpen aktuális, máig eleven kérdéskörről van szó, a sajátos történelmi körülmények között irodalmi problémává lett, különös értékhangsúlyt hordozó etikumról. Olyan erkölcsi-politikai értékekről, amelyek nálunk az esztétikummal egyébként is mindig együtt járó etikai tényező, a szabadság és bátorság súlyát felnövesztik, és úgyszólván irodalmi-irodalomtörténeti értékkritériummá emelik. Ezért a szerző mint aktív kritikus és irodalompolitikus nem lehet közömbös tárgya iránt: a *Vallani és vállalni* imperativusza nem pusztán irodalomtörténeti múltként, lezárt korszak tényeként izgatja. Ez a jó értelemben vett érdekeltség azonban, ami nélkül különben lehetetlen is lenne az újraértelmezés, nem válik akadályává annak a körültekintő tárgyszerűségnek, ahogyan a vitát a korabeli tágabb irodalom- és eszmetörténeti összefüggésekbe ágyazza (a második és harmadik fejezetben). Az anyanyelvű irodalom összefüggéseinek teljességében vizsgálni a nemzetiség irodalmának jelenségeit: erre nézve is mintaszerűt nyújt Kántor Lajos monográfiája (*Az írástudók felelőssége* című fejezetére utalunk).

A teljes vitaanyag türelmes feldolgozása, szétágazó irodalompolitikai és személyes indítékainak bemutatása közben a szerző olyan kulcsproblémákat is érint, mint a Helikon és a Korunk, s ezen belül Kuncz Aladár és Gaál Gábor viszonya. Meggyőződésünk, hogy e viszony felülvizsgálása szintén időszerű feladata volt irodalomtörténetünknek, és nemcsak azért, mert a vita hátteréhez szorosan hozzátartozik. A két folyóirat, a kétféle irodalmi-ideológiai csoportosulás és mindvégig ellenfélként szembenálló vezérszemélyiség kapcsolatának irodalomtörténeti megvilágítása mindeddig meglehetősen egyoldalú volt. Kántor az előzmények elemző-kritikai

feldolgozásában alapos érvekkel bizonyítja azt az elfogultságot, amely az összkép tényösszefüggéseit és értékviszonyait a Korunk és Gaál Gábor javára torzította, következetesen bagatellizálva ezzel a Helikon és Kuncz képviselte eszmetörténeti és irodalmi, valamint kritikai vonulat szerepét a két világháború közötti hazai magyar irodalom fejlődéstörténetében. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt az erdélyi gondolatról Kuncz és Gaál Gábor között lezajlott vita előzményeinek bevonása mutatkozott célravezetőnek: azoknak a Gaál Gábor-cikkeknek a feldolgozása, amelyek szerzőjük előítéletekkel terhes, eleve elfogult álláspontját tükrözik a helikoni társaság és a folyóirat körül kibontakozó irodalmi élettel, annak eszmetörténeti és esztétikai értékeivel szemben, s amelyek után Kuncz mindmáig újraközöletlen tanulmánya *(Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában)* már bizonyos mértékig válaszként is felfogható. Kuncz kirekesztő gesztusai (Markovits Rodion és a Korunk szerepének elhallgatása) tehát már riposztoknak is tekinthetők, de talán még többről van szó. A korabeli Korunk még korántsem foglalható a nemzetiségi sorsban gyökerező, az erdélyi gondolatot képviselő irodalmi orgánumok közé. Az irodalomtörténeti igazságszolgáltatás szándéka azonban mértéktartó, a szerző nem esik át a másik végletbe. Gaál Gábor igazának részleges elismerése, olykor „durván elfogult" álláspontjának kritikája mellett rámutat a Helikon elhibázott lépéseinek, ellenlépéseinek (például Kós Károly epés cikkének) káros hatására is.

A vita irodalomtörténeti és személyes indítékainak és következményeinek felgöngyölítésekor különösen Kacsó Sándor és Tamási esetében helyesen választja szét a különféle indítékokat és meggyőzően bizonyítja, hogy a Helikonon belüli ellentétek olyan mértékű felnagyítása, mint ami Gaál Gábor s az álláspontját követő irodalomtörténészek részéről történik — manipuláció: az elvi vita a Helikon és a transzilvanisták táborát nem véglegesen megosztó, hanem azon belül maradó, s bizonyos fokú pluralizmust tükröző jelenség, amit a polgári-radikális fórumok szabadelvűsége nemcsak megenged, hanem ösztönöz is (lásd a baloldali írók publikációit a Helikon hasábjain). A kirekesztés, kizárólagosság gesztusai ebben az időszakban inkább a Korunk szerkesztőjére jellemzőek, akinek világnézeti és esztétikai elvárás- (vagy inkább előítélet?)-rendszere a „vicinális irodalompolitika", „dilettantizmus", „suttyom-akadémia" stb. bélyegét süti (nagyrészt igazságtalanul) az egész helikoni mozgalomra.

A korszak eszmetörténeti összefüggéseinek, erőviszonyainak tágasan bemutatott képévé kerekedik e vitaelemzés anélkül, hogy beleveszne a részletekbe vagy túllépné a tárgyhoz szervesen kapcsolódó jelenségek kereteit. Az eszmetörténeti összkép egyik vonatkozása azonban nincs teljesen kidolgozva. A *Vallani és vállalni* — vita — miközben elsősorban az irodalmi bátorság, azaz időszerű írói kockázatvállalás eszmei-erkölcsi kérdéseit tárgyalja — kritikatörténeti szempontból is jelentős állomása irodalmunknak, s a fiatal írók ankétjával valamint az *Élet és irodalom*-vitával együtt egyúttal a romániai magyar irodalomban mindmáig polarizáltan végigvonuló kétféle esztétikai elváráshorizontnak a konfrontációja is. Ezek: egyfelől a valóságközpontú irodalomfelfogás (Gaál Gábor és Jancsó Elemér), másfelől a művészetközpontú kritikai koncepció (főként Kuncz és Molter képviselte) vonulatai. A monográfia gazdag anyaga ilyen irányú teljesebb értelmezés alapjául is kínálkozik.

CS. GYÍMESI ÉVA

Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák

Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1984. 304 l.

A több mint másfél évszázada folyó háromszéki balladakutatást mintegy betetőzte Albert Ernő és tanítványai *Háromszéki népballadák* című, 1973-ban megjelent gyűjteménye. A 425 balladaváltozatot tartalmazó, összesen pedig 886 variáns 78 faluban történt lejegyzéséről számot adó, páratlanul terjedelmes kötet mindazáltal nem merítette ki a kutatási lehetőségeket, sőt újabb tennivalókat sugallt. Amint Faragó József a bevezetőben rámutatott, legsürgősebben az addig föltűnően

csekély mennyiségben talált klasszikus balladák föltárását kell fokozott buzgalommal folytatni, hogy gyarapodjék a már előkerült típusok változatainak a száma, és természetesen abban a reményben, hogy más típusok is fölbukkannak. Szükség van továbbá a balladák életének és előadásának körülményeivel foglalkozó ún. balladaszociológiai vizsgálatokra, valamint a helyi balladák keletkezését, sorsát és szerepét tisztázó tanulmányokra.

Ilyen feladatokkal birkózott meg a folkloristák legfiatalabb nemzedékéhez tartozó Pozsony Ferenc, s kitartó igyekezetének eredményeit *Álomvíz martján* című könyvében foglalta össze. Egy jó évtized múltán tehát a Kriterion Könyvkiadó megint háromszéki népballadákat tehetett közkincsé, ismételten bizonyítva, hogy még a Székelyföld legkorábban polgárosodott táján is napfényre lehet hozni a hagyományos népi műveltség sok becses emlékét, ha rátermett, jól képzett kutató lát munkához.

Pozsony Ferenc érdeklődését már középiskolás korában fölkeltették a népballadák. Első lejegyzéseit szülőfalujában, Zabolán készítette, majd bejárta a környékbeli helységeket. Gyűjtéseinek zömét diákként végezte, és 1981-ben, egyetemi tanulmányainak végén *Fekete-ügy vidékének népballadaköltészete* címmel írt szakdolgozatot. Közben a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények lapjain *A hajdúkkal útnak induló lány balladájának újabb változatai* című írásával nyújtott bepillantást sikeres tevékenységébe (1980. 69—80. l.), a Korunkban pedig *„Virrasztóbeli keserves nótáink". Népballadák közössége és szertartása* címmel számolt be megfigyeléseiről (1981. 735—8. l.).

Miként szakdolgozatának címe és könyvének alcíme jelzi, Pozsony kutatómunkája Háromszék északkeleti részére, az egykori Kézdi- és Orbaiszékre szorítkozott. Gyűjtési területének körülhatárolását kellően indokolta az a korábbi tapasztalat, hogy az ottani falvak lakossága általában inkább ragaszkodik a hagyományokhoz, mint a Sepsiszentgyörgy közelében levőké, s következésképpen föl lehetett tételezni, hogy a régi népballadák is többnyire Felső-Háromszéken maradtak meg. A szerző tekintetbe vette azt a tényt is, amelyre különben Seprődi János marosszéki vonatkozásban már a század legelején figyelmeztetett, hogy ti. a hangszeres népi tánczene, a népmese és a karácsonyi kántálás szokása mellett a népballada is sok helyt hovatovább a cigányok használatába ment át. Magától értetődően megkülönböztetett fontosságot tulajdonított tehát a cigányok körében való gyűjtésnek, balladaéneklési alkalmaik módszeres, elmélyült vizsgálatának. Észleléseit summázva, túlzás nélkül le kellett szögeznie: „Olyan folklóralkotások élnek ma is ajkukon, amelyeket a kutatók a magyarságnál már a két világháború között is hiába kerestek. A klasszikus magyar népballadák mai megléte és felbukkanása Háromszéken elsősorban a vidéken élő magyar ajkú cigányok hagyományőrzésének köszönhető." (18. l.) Ez a megállapítása egyezik a cigány folklór kutatóinak az utóbbi évtizedekben megerősített fölismerésével, mely szerint a cigányságnak igen jelentős megőrző, közvetítő, sőt gazdagító szerepe volt.

A tanulmányozandó övezet és a balladaénekesek kiválasztásában megnyilvánult céltudatosság szavatolta a kutatás sikerét. Pozsony nem egészen másfél évtized alatt 37 felső-háromszéki helységben 450 balladaváltozatot jegyzett le. Fejér Miklós nyugalmazott tanár szívessége folytán pedig a zabolai Major Ferenc énekesfüzetéből néhány 1859-ben leírt szöveget is fölhasználhatott. Ha csupán az anyag mennyiségét vennők tekintetbe, akkor is elismerésre méltó teljesítményként értékelhetnők a fiatal kutató gyűjtését. Ám a kitűzött tudományos feladat elvégzése szempontjából sokkal fontosabb az, hogy sikerült olyan régi stílusú balladatípusok variánsait magnetofonszalagra rögzítenie, amelyeket azelőtt Háromszéken a gyűjtők nem találtak meg. Ezek közül *A hajdúktól meggyilkolt leány* több változatának a fölfedezése számít a legnagyobb meglepetésnek, hiszen e ritka ballada a század elejétől a hetvenes évekig másutt sem bukkant elő. Ide tartoznak továbbá a *Kétféle menyasszony* és *A gúnáros leány* változatai. Ozsdolán és Esztelneken előkerült egy korábban számon sem tartott alkotás, *Az ismeretlen udvarló*. Ez voltaképpen más klasszikus balladák archaikus nyelvezetű motívumainak az ötvözete. (Variánsai egyébként meglehetősen homályos értelműek és töredékesek.)

A háromszéki falvakban már előbb is lejegyzett régi stílusú balladák közül *A falba épített feleség, Az elcsalt anya, A zsivány felesége, A hagyakozó pásztor, A gazdag asszony anyja, A három árva, A két kápolnavirág, A szeretet próbája, A szerelem próbája, A megesett leány, A kedvese után haló legény, A halálra*

táncoltatott leány és *A halálraítélt húga*, vagyis tizenhárom típus újabb változatait tárta föl Pozsony, *A rossz feleség* típusnak pedig az ellenpárjára, *A rossz férj* balladájára akadt rá. Kitartóan, módszeres alapossággal kereste a többi klasszikus balladát is, kiváltképpen a történelmi vonatkozású középkoriakat. Nem rajta múlt, hogy hasztalanul.

Az összegyűjtött variánsok esztétikai értékének lelkiismeretes mérlegelése alapján a szerző 144 alkotást ítélt közlésre érdemesnek, azaz teljes anyagának alig egyharmadát. Nagyfokú igényessége természetesen nem volt hiábavaló. A szigorú válogatás eredményeként kötetében valóban a Felső-Háromszéken talált balladák legjava kapott helyet. Tartalom, szerkezet, nyelvi megformálás, valamint a szorosan odatartozó dallamok tekintetében egyaránt az elérhető legépebb és legszebb változatok láttak napvilágot. Ezek 35 falu 96 énekesétől származnak.

A balladák csoportosítása és sorrendje az utóbbi években kiadott balladáskönyvek bevált — történeti rétegződést tükröző — osztályozási módját követi, apróbb, a Fekete-ügy menti gyűjtemény sajátos összetételéből adódó változtatásokkal. Az első csoportban 18 klasszikus balladatípus 64 variánsa szerepel. Utánuk 14 rabének következik 4 típusba sorolva. (Főként epikus elemeik indokolják, hogy balladák között álljanak.) A harmadik fejezet 19 betyárballadát mutat be. Ezek 8 típusba tartoznak. 14 általánosan ismert típus 25 változata képviseli az új balladák rétegét. Az antológia végén az ugyancsak új stílusú helyi balladák találhatók, szám szerint 5 típus 22 változata.

A tartalmi és formai követelmények szintjét meg sem közelítő, s ezért közzé nem tett variánsokról pontosan tájékoztat *A kihagyott balladák jegyzéke*. Ennek adatait is figyelembe kell vennünk, ha a balladák valódi gyakoriságáról és elterjedéséről akarunk felvilágosításhoz jutni. Például *A szeretet próbája* típusnak 10 faluban gyűjtött 11 változata van a kötetben. A jegyzékből viszont kiderül, hogy 24 variánsa kéziratban maradt, s ezekkel együtt összesen 20 helységben tudták a balladát. (Némelyik faluban két, három, sőt négy változata is felszínre került.) Két új stílusú ballada (tulajdonképpen két románc), *A gróf és az apáca*, valamint *A vadász és leánya* valamennyi variánsát kizárólag a jegyzék tünteti föl. Szövegük silánysága és dallamuk idegenszerűsége miatt ugyanis a szerző ezek közül egyet sem tartott méltónak arra, hogy nyomtatásban megjelenjék.

Azok a fogyatékosságok, amelyek a gyűjtemény kétharmadát alkalmatlanná tették a közlésre, részint tagadhatatlanul némely énekes emlékezetének a gyöngeségére vezethetők vissza, részint pedig arra a körülményre, hogy a balladák számottevő hányada már kiszorult az élő gyakorlatból. Elsősorban a töredékes, hiányos szövegek tartoznak ide. Nagyon gyakori azonban az olyan hiba és furcsaság is, amelynek előidézése a cigány adatközlők különös modorának tulajdonítható. Ők a balladákat nem egyszerűen csak átvették, őrizték és használták, hanem közösségi ízlésüknek megfelelően úgyszólván a magukévá formálták. Tudvalevő, hogy a többnyire elkülönülten lakó cigányok sajátos életvitele, szemléletmódja, értékrendje, ízlésvilága, lelki alkata, vérmérséklete, magatartásformái és szokásai sok tekintetben lényegesen eltérnek a magyarokéitól. E tényezők természetesen hatással vannak balladaelőadásukra is. Ha meggondoljuk, hogy énekstílusukat főleg túlfűtött átélés, szertelen csapongás és szeszélyes rögtönzés jellemzi, megértjük az okát annak, hogy cigányok előadásában a verssorok szótagszáma olykor szabálytalanul bővül vagy szűkül, a rímek rendje föl-föllazul, a szerkezet megbomlik, jajgatások ékelődnek közbe, a dallam pedig féktelen merészséggel ível, s végeredményben nemritkán torz változatok állnak elő.

Pozsony a zabolai balladakészletet vizsgálta meg a legtüzetesebben. Ráduly János Kibéden már kipróbált kérdőíves módszerét alkalmazva, 552 személy balladatudását mérte föl, és kimutatta, hogy a Fekete-ügy mentén előforduló balladatípusoknak mintegy 92%-a élt ebben a faluban. A régi és az új stílusú balladák mennyisége közötti arány nagyjában hasonló volt ahhoz, amit Ráduly Kibéden állapított meg: az anyagnak valamivel több mint egyharmada régi, valamivel kevesebb mint kétharmada pedig új stílusú balladaváltozatokból tevődött össze. A balladaéneklés állapotának mélyrehatóbb megismerése céljából, az összes vizsgálati alanytól kapott válaszok alapján Pozsony pontosan tisztázta, hogy például *A bárókisasszony* című balladát — nemek és korcsoportok szerinti megoszlásban — hányan tanulták a szájhagyományból, hányan olvasták könyvből, hányan csak hallottak róla, illetve hányan nem is hallottak róla. A legjellemzőbb talán az a

statisztikai adat, amely rávilágít arra a tényre, hogy a megkérdezettek közel egynegyede nem tudott ennek a mindenütt kedvelt balladának a létezéséről. A kérdőívvel folytatott kutatás során fény derült arra is, hogy egy-egy személy átlagosan — szintén életkori kategóriák szerint részletezve — hány balladát ismer, illetőleg hányról hallott. A szerző egyéb számításai újból igazolták azt a korábbi tapasztalatot, hogy általában az epikus alkotások, de különösen a klasszikus balladák megőrzésében az idős asszonyoknak van döntő szerepük, továbbá azt, hogy a szájhagyományból szerzett balladaismeret arányban van az énekesek műveltségi szintjével.

A kötetben levő balladák előadói közül 55 magyar, 41 pedig cigány. A fentebb már jelzettek alapján aligha meglepő a cigány adatközlők ilyen nagy száma. Igazi jelentőségükről azonban, egyebek között, a bevezető tanulmánynak az a táblázata győz meg, amely a balladák történeti rétegeinek szem előtt tartásával mutat rá egyfelől a magyaroktól, másfelől a cigányoktól gyűjtött változatok mennyiségére: a klasszikus balladáknak több mint háromnegyedét, a rabénekeknek pedig csaknem felét cigány énekesek adták volt elő; ezzel szemben a betyárballadák, az új balladák és a helyi balladák legnagyobb részét magyar adatközlőktől lehetett hallani.

Terepélményei arra kötelezték Pozsonyt, hogy kijelentse: „Élő népballadaéneklést csak a magyar ajkú cigányoknál találtam, körükben még zavartalan a szóbeliség s viszonylag eleven a szájhagyományozódás." (29. l.) De még náluk is többségben vannak azok a balladák, amelyek csak az énekesek emlékezetében, passzív ismerethalmazként léteznek. A szerző véleménye szerint a halottvirrasztás alkalmával és a családi körben énekelt balladák tartoznak az aktív repertoárhoz. A balladák életben tartása szempontjából kivételesen fontos szerepet betöltő virrasztást a helyszínen igen alaposan tanulmányozta, és könyve bevezetőjében külön fejezetet szentelt ismertetésének. Szemléletesen leírta magát a szokást, és bemutatott egy teljes virrasztóéneket, mégpedig úgy, hogy közben az énekesek és a jelenlevők megnyilatkozásait is érzékeltette. Az előénekes vezetésével csoportosan előadott virrasztóének tulajdonképpen balladák, keservesek és szertartásos virrasztóénekek többé-kevésbé állandó sorrendű füzére. Nagyon valószínű, hogy a század elején még magyar közösségek virrasztóin is szóltak balladák.

A folklorisztika mai elvárásainak megfelelően hangszalagra rögzített balladák dallamainak lejegyzésére, válogatására, sajtó alá rendezésére, értékelésére, osztályozására és mutatókkal való ellátására Török Csorja Viola vállalkozott. Kifogástalan lejegyzéseivel leginkább az áttekinthetőség biztosítására ügyelt. Közzétételre a legsikerültebb variánsokat igyekezett kiválasztani. Minthogy az antológia célja mindenekelőtt a legjobb szövegváltozatok bemutatása volt, és így természetesen elsősorban a szövegek minősége esett a latba, nem lehetett minden esetben egyformán érvényre juttatni a zenei szempontokat is. Nem egy balladatípus összes változatát hibás vagy műzenei eredetű dallammal énekelték, s ezek kiadásáról persze le kellett mondani. Így a kötetben található balladáknak csak valamivel több mint egyharmada jelent meg dallamával együtt. A bevezetőben és a jegyzetek között levőket is számítva, a könyv összesen 70 dallamot foglal magában. Ezeken kívül néhány közismert idegen dallam, illetve műdal kezdősora szerepel szolmizációs jelekkel a zenei mutatóban. Az anyag jellemzésére térve, a zenész munkatárs — kéziratban maradt lejegyzéseit is figyelembe véve, 152 dallam elemzése alapján — kiemelte azt a tényt, hogy a cigányok kötetlen ritmusú, dús ékesítésű, fesztelen előadásmódjával szemben a magyarok éneklése tartózkodóbb, egyszerűbb, feszesebb ritmusú és általában díszítés nélküli. Az osztályozás a magyar népzene számára már kialakított dallamcsoportokhoz igazodott. Fölöttébb tanulságosak azok a táblázatok, amelyek a dallamcsoportok és a balladatípusok közötti kapcsolatokra, illetve a közreadott szövegek és dallamok összefüggéseire világítanak rá.

Pozsony Ferencnek kétségkívül sikerült érdekes megfigyelésekkel és értékes adatokkal gyarapítania a népballadákra vonatkozó tudományos tapasztalatokat. Kötetében a szakirodalom elmélyült ismerete és a terepen való jártassága éppúgy tükröződik, mint a kutatási eljárások alkalmazásában való biztonsága és lelkes ügyszeretete. Ezért méltán bízhatunk abban, hogy ígéretesen indult népköltészeti búvárkodását ezután is eredményesen fogja folytatni. Ugyanilyen bizakodással várjuk Török Csorja Viola újabb sikeres jelentkezését a népzenekutatásban.

ALMÁSI ISTVÁN

Bibliografia relaţiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918)

Vol. I—II—III. Lucrare coordonată de Ioan Lupu şi Cornelia Ştefănescu. Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1980; 1982; 1985. XIX + 317; XVI + 440; 308 l.

Az egyetemes irodalom 1859 és 1918 közötti román fogadtatásának három kötetben közreadott sajtókönyvészetét a bukaresti G. Călinescu Irodalomtörténeti és -elméleti Intézet egyetemes és összehasonlító irodalomtörténeti kutatócsoportjának tagjai állították össze, Ioan Lupu és Cornelia Ştefănescu irányításával. Mindhárom kötet szerkesztésében részt vett Ana-Maria Brezuleanu, Michaela Şchiopu és Cornelia Ştefănescu. Két-két kötet gondozásában vállalt szerepet Luminiţa Beiu-Paladi, Ileana Verzea és Catrinel Pleşu. A munkálatokban időlegesen közreműködött Simona Cioculescu, Medeea Freiberg, Mihaela Haşeganu, Viorica Ionescu-Nişcov, Dinu Pillat, Eugenia Popeangă, valamint Eugenia Oprescu is.

Az új kézikönyv ott veszi fel a román sajtó retrospektív és analitikus könyvészeti felmérésének a fonalát, ahol azt az általános szempontú és teljességre törekvő *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti (1790—1858)* című repertórium elmetszette. Egyetlen szakterületre: az irodalmi kapcsolatok kérdéskörére összpontosít, ám — tekintettel az 1859 és 1918 között megjelent időszaki kiadványok nagy számára és tartalmi változatosságára — teljességre ezen a körülhatárolt területen sem törekedhet. Válogatási szempontokat a kézikönyv munkatársai két szakaszban is érvényesítettek. A cédulázás során csak az irodalmi és művelődési folyóiratokat, hetilapokat, valamint a legfontosabb napilapokat vették figyelembe (mintegy hétezer címből valamivel több mint ötszázat). A szerkesztés során aztán a cédulák közül is kirostálták azokat, amelyek egyrészt értékítéletet nem tartalmazó cikkekre és jegyzetekre, másrészt pedig a használatos kézikönyvek segítségével nem azonosítható idegen szerzőkre vonatkozó adatokat rögzítettek.

A kézikönyv a sajtóközlemények két nagy csoportját veszi számba: az egyikbe az egyetemes irodalommal, illetve az egyes nemzeti és nemzetiségi irodalmakkal kapcsolatos tanulmányok, cikkek, jegyzetek, a másikba a különböző irodalmakból készült fordítások és átdolgozások tartoznak. Könyvészeti leírásukban a következő adatok sorakoznak: a szerző neve (ha ismeretes), a közlemény címe (vagy cím hiányában a tartalom címszerű összefoglalása), az időszaki kiadvány címe (betűjegyes rövidítés formájában), évfolyama, megjelenésének éve, valamint a közlemény megjelenésének helyére utaló egyéb adatok. A tételek végén esetenként annotáció jelzi a fordítót, illetve foglalja össze a legnélkülözhetetlenebb tudnivalókat.

A kiválasztott anyag kötetbe szerkesztése az egyetemes tizedes osztályozás rendszerében történt (a szerkesztők a rendszertől csak annyiban tértek el, hogy az irodalmi anyagot követően az irodalmi folklór tételeit is besorolták). Az első kötet ily módon előbb azokat az irodalomesztétikai, irodalomelméleti, irodalomkritikai, irodalomtörténeti és komparatisztikai írásokat tekinti át, amelyek nem egyetlen nemzeti irodalom vonatkozásában foglalkoznak az egyetemes irodalom kérdéseivel. Ezt követik aztán — ugyancsak az első kötetben — az angol, a kanadai, az amerikai, az ausztráliai, a német, az osztrák, a svájci német, az erdélyi német, a holland, a flamand, a norvég, a svéd és a dán, a második kötetben a francia, a provanszál, a francia nyelvű belga, a svájci francia, az olasz, a spanyol, a portugál, a mexikói, a nicaraguai, a kubai, az argentin, a perui, a venezuelai és a brazil, a harmadik kötetben pedig a latin, a görög, az orosz, a cseh, a szlovák, a szerb, a horvát, a szlovén, a montenegrói, a bolgár, a litván, valamint számos keleti és több más — köztük a magyar — irodalom fogadtatásának az adatai.

A könyvészetben akad olyan irodalom is — például az ausztráliai —, amely egyetlen tétellel szerepel, ezzel szemben a francia irodalom iránt megnyilvánuló érdeklődést nem kevesebb mint 9239 tétel tanúsítja. A két véglet között a magyar irodalom a maga 491 tételével mindenképpen megbecsülendő helyet foglal el. Itt jegyezném meg, hogy a románul megszólaltatott, illetve népszerűsített magyar művek vonatkozásában nem volna érdektelen tüzetesen összevetni az új kézikönyv

és a Réthy Andor—Váczy Leona-féle könyvészet (*Magyar irodalom románul.* 1830—1970) adatait, mert ezek — úgy tünik — kölcsönösen kiegészitik egymást. Ime, két tétel az új kézikönyvből, amely a Réthy—Váczy-féle könyvészetből hiányzik:

22666 Eötvös, Josif

Părintele Carthausi. — AmF—GC, VIII (1884), nr. 1—2; nr. 4—6; nr. 9; nr. 11; nr. 15; nr. 23—24; IX (1885), nr. 1—2; nr. 5—6; X (1886), nr 4.

Roman tradus „din limba maghiară".

22667 Iokai, Mauriciu

Săracii avuţi. — Rom—Bl, XXIX (1885), 5 apr. — 7 apr.; 10 apr. — 14 apr.; 17 apr. — 21 apr.; 25, 26 apr. — 27 apr.; 1 mai; 3, 4 mai — 5 mai; 8 mai — 11, 12, 13 mai; 17 mai — 19 mai; 22, 23 mai — 26 mai; 29 mai — 31 mai; 2 iun.; 5 iun. — 7 iun.: Foiţa Românului.

(A rövidítéseket a kötetek élén közölt jegyzékek segítségével feloldva: Eötvös regénye a szamosújvári, illetve kolozsvári Amicul Familiei, Jókai regénye pedig a bukaresti Românul hasábjain látott napvilágot.)

És ime, további két tétel — ezúttal a Réthy—Váczy-féle könyvészetből —, amely viszont az új kézikönyvben nem található:

Prie, Octavian: Un scriitor maghiar despre Ţările Româneşti în prima jumătate a secolului al XVIII-a [Egy magyar iró a román fejedelemségekről a 18. század első felében]. Unirea. 22., p. 198.

Vulcan, Iosif: Petőfi în româneşte. [Petőfi románul.] Telegraful rom., 1859. 5., p. 17—18.

(Az előbbi a Mikes Kelemennel, az utóbbi a Petőfi Sándorral foglalkozó irások között szerepel.)

Az új kapcsolattörténeti felmérés — az elkerülhetetlen hiányok ellenére is — rendkívül gazdag és példátlanul szerteágazó forrásanyagot kinál, amelynek rendszerezett adatai talán első izben érzékeltetik egy jelentős kapcsolattörténeti fejezet tényleges arányait.

A komparatisztikában új távlatokat nyitó felmérést — a harmadik kötet végén — a román irodalommal kapcsolatos egykorú külföldi híradások hazai visszajelzéseinek a számbavétele egészíti ki.

MÓZES HUBA

CSETRI ELEK, Kőrösi Csoma Sándor

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 257 l.

A monografikus életrajznak megvannak a maga követelményei: tükröznie kell a kort, amelyben hőse élt, hősének a jellemet és az élethivatást közvetlenül alakító környezetét, azokat a szüntelenül érvényesülő külső és belső hatásokat, amelyek céljainak megvalósítására késztették, továbbá képességeit, szellemi arculatát, jellemének szilárd és elmosodóbb vonásait, életművének elfogulatlan, saját kora igényeinek megfelelő értékelését és annak a társadalomra és az utókorra gyakorolt hatását. Vagyis egyaránt érvényesíti a Taine-féle milliő elméletet, a gazdasági, társadalmi és kulturális szempontokat, de nem feledkezik meg a lélektani vonatkozásokról sem.

Csetri Elek újabb monográfiája Kőrösi Csoma Sándorról, mindezeknek a követelményeknek tudatosan eleget tesz. Amint előszavában megvallja, szemben a korábbi, *Kőrösi Csoma Sándor indulása* című, főként a szakkutatók számára készült életrajzával, kettős célt követ: a tudományos kutatást és a tudomány népszerüsítését; egyszerűbben: a tudományos színvonal megtartása, sok tekintetben emelése mellett, „az önismeret elmélyítésének szándékával", a nagyobb közönséghez szól.

Csetri Elek mindenekelőtt nem új elméletek kidolgozására törekszik, hanem elsősorban arra, hogy a történeti adatok és tények tükrében megrajzolja hősének életútját, és kigyomláljon sok olyan tévedést és félreértést, amelyek az alapos levéltári kutatások hiányában változatlanul belekerültek a Csoma életrajzokba.

Mint a XVIII. század végének, a XIX. század első felének szakavatott kutatója jól ismeri a korszak sokszínű arculatát, azokat a hazai és külföldi szellemi meg politikai áramlatokat, amelyek rányomták bélyegüket az emberek, jelen esetben Kőrösi gondolkozására, eszméire és célkitűzéseire.

Először Csoma szülőfalujának történetét, demográfiai viszonyait, újabb keletű kifejezéssel élve, a habitatot, a lakosság gazdasági és társadalmi viszonyait mutatja be, azután a család eredetére és a faluban elfoglalt helyére vet fényt; tisztázza Sándor születési idejét és helyét az ötgyermekes családban.

Ezután alapos levéltári kutatások eredményeként tárja fel a nagyenyedi kollégium, Erdély egyik legjelentősebb tanintézetének hagyományait, gazdasági lehetőségeit és ösztönző, haladó szellemét. Megismertet a diákok belső életével, „a szolgadiák" Csoma helyzetével, az általa gyakorolt spártai önneveléssel, és egykori diáktársainak későbbi visszaemlékezései alapján megrajzolja hősének szellemi és testi alkatát. Felvázolja azt a pedagógiai és tudományos légkört, amelyben az enyedi diákok képezhették magukat, jelzi Voltaire és Montesquieu műveinek tanulmányozásával egyidőben behatoló új szeleket, a felvilágosodás hatását. Ugyanakkor kitér a rendszerint külföldön tanult professzorok, elsősorban Herepei Ádám és Hegedüs Sámuel munkásságára, akik nem kismértékben járultak hozzá a fiatal diák történelmi érdeklődésének felkeltéséhez és ápolásához. Kőrösi göttingai tanulmányútja azután kiszélesítette ezeket az alapokat. Jól tájékoztat az Európa-hírű göttingai egyetemről, tanulmányi rendszeréről, jelentősebb professzorairól, akik időálló hatást gyakoroltak Kőrösire. Köztük Eichorn, Heeren és Blumenbach volt a legkiválóbb — ők vezették be a lelkes akadémitát az orientalisztika titkaiba, és tették lehetővé a modern és a keleti nyelvek tanulmányozását. Itt e szellemi légkörben — amint ezt később Csoma megvallja — született meg a nagy elhatározás, hogy életét e népek és főként a magyarok eredetének felkutatására szenteli. Itt ismerkedett meg az ujgurokról szóló feljegyzésekkel, itt támadt a később egyre mélyebb meggyőződésévé váló gondolata, hogy a magyarok őseit az ujgurok hazájában kell keresni.

A szerző ismét a tények felsorakoztatásával rajzolja meg azt a szellemi légkört, amely a Göttingából hazaérkező Csomát Erdélyben fogadta. Rámutat, hogy az Erdélyi Tudós Társaság két tekintélyes tagja: Kenderesi és Gyarmathi pártfogásába veszi, és nem hallgatja el, hogy tervét többen nyíltan ellenezték. Ugyanakkor érzékelteti azt a mély benyomást és figyelmet, amelyet Kőrösi elhatározása keltett ismerősei és általában a tudósabb világ körében.

A keleti út tárgyalásakor a szerző először Csoma célját igyekszik meghatározni. Ez természetes nem lehetett más, mint az őshaza felkutatása. De hol kell keresni az őshazát? A monográfia azt suggalja, hogy Kőrösi ezt az ujgurok országában vélte fellelni. Valószínű, hogy kezdettől fogva ezt vallotta, de felfogása kétségtelenül bizonyos változáson is átment. A szerző erre következtet a szláv nyelvek tanulmányozásából és különösen Gyarmathi Sámuelnek már Kőrösi elindulási évében Schediushoz írott leveléből. Ebből kiderül, hogy Kőrösi megtárgyalta Gyarmathival utazásának célját és irányát. Ez utóbbi Konstantinápoly, Ázsia, Muszkaország, a Káspi-tenger környéke, Finnország és Lapponia lett volna. Ez pedig arra utal, hogy Kőrösi jól ismerhette a finnugor-származtatás elméletét, amelynek éppen Gyarmathi volt az egyik meggyőződéses képviselője.

A szerző azonban ténytörténész, nem bocsátkozik bíú és bizonytalan spekulációkba, hanem megmarad a történeti források és adatok szilárd talaján. Ezért elkíséri Kőrösit egész hosszú vándorútján, és az olvasót arra készteti, hogy együtt haladjon a fáradhatatlan utazóval, megismerje azokat a helyeket, városokat, falvakat, sivatagokat, hegyeket, szorosokat, amelyekben ő járt, és érzékelteti a nehézségeket, amelyeket le kellett küzdeni. De elkalauzolja őt nemcsak a térben, hanem az időben is, mert mindegyre kitér a felkeresett város vagy vidék történeti múltjára, és megismerkedtet azokkal a személyekkel, akikkel Csoma találkozott és akik segítségére voltak. Ha itt-ott jelentéktelen elírások is becsúsztak, a mongorafiának ez a része is jól betölti kettős célját: a tudományos nyomozást és a népszerűsítést.

Ezt követően a tanulmány részletesen foglalkozik azzal a nagy fordulattal, amelyet a Moorcrofttal való találkozás váltott ki Kőrösi életében, amikor ennek felkérésére arra vállalkozott, hogy megírja a tibeti nyelv szótárát és nyelvtanát. A megbizatás és a vállalkozás indítékait olvasva önkéntelenül bizonyos hiányérzetünk

támad. Nem kétséges, vállalkozása sok fáradságot, gondot, fejtörést és nyugtalanságot okozott Csomának, ami megmagyarázza későbbi örökös gyötrődését, és azt, hogy mihelyt feladatát teljesítette, többé nem volt hajlandó tibeti tanulmányokkal foglalkozni. A szerző úgy véli, hogy a különös feladatra Kőrösi főként „a nincstelenség kényszerítő súlya alatt" vállalkozott, mi azonban úgy érezzük, hogy a kutatásnak mindmáig nem sikerült elfogadhatóan megmagyarázni igazi indítékait.

Az ismert számos feldolgozás alapján a szerző ezután bemutatja a tibeti tanulmányutakat, a segítséget adó lámákat, a zord és elviselhetetlen munkakörülményeket, Csoma látogatóinak tudósításait, életmódját, szüntelen munkálkodását, melynek eredményeként megtanulta, tibeti és a szanszkrit nyelvet, elsajátította a gazdag tibeti irodalmat, és összegyűjtötte a szótárhoz, a nyelvtanhoz és a tanulmányokhoz szükséges anyagot. Ezután érzékelteti a tudós elkeseredését, amelyet a közben megjelent ún. *Szirampuri tibeti—angol szótár* váltott ki belőle. Ez ugyanis, legalább úgy látszott, könnyen fölöslegessé és hiábavalóvá tehette volna tibeti fáradozásait. De ez az akadály is elhárult, és végre, harmadik tibeti útja után, 1831. májusában megérkezett Kalkuttába, ahol hozzákezdhetett az összegyűjtött anyag feldolgozásához, majd munkáinak sajtó alá rendezéséhez. Ezután a szótár és a nyelvtan szerkezetének, jelentőségének és fogadtatásának ismertetésére kerül sor, majd Csoma életének utazásokban, részben az Ázsiai Társaság könyvtári munkájában töltött utolsó hét évét követi nyomon a szerző.

A monográfia mindegyre kitér az ujgur kérdésre. Éppen ezért talán nem ártott volna ha a szerző, az újabb feldolgozások fényénél, még részletesebben ismerteti az ujgurok történetét és nyelvük helyét a világ nyelvei között. Csak éppen megemlítjük, hogy Harold L. Batersley egyik újabb tanulmányában például igyekszik kibogozni a magyar és az ujgur nyelv közötti kapcsolatot, és visszatérve a régi felfogásra azt állítja, hogy az ujgur ugyanahhoz az ural-altáji nyelvcsaládhoz tartozik mint a magyar.

A monográfia helyesen tárgyalja Csoma nyelvészeti nézeteit. Igaz, e vonatkozásban a nagy tudós aligha mondható következetesnek. Sok szempontból a korabeli etimologizálások hatása alatt állott, ám ugyanakkor sok meglepő és újszerű gondolatot is felvetett. Így például felismeri a szanszkrit, geta, germán, sőt a román nyelvek közötti hasonlóságot. A magyart viszont a tibetivel és a szanszkrittal rokonítja. Ezzel kapcsolatban Terjék József megfogalmazása helytálló, aki szerint e rokonításokban csak „ötlet felvetésekről" van szó. Akárhogy is áll a dolog, nem kétséges, hogy Kőrösi önálló, eredeti gondolkozó volt, aki tudatosan kereste, kutatta a nyelvek közötti kapcsolatot, bár a kutatás tudományos szabályai akkor még ismeretlenek voltak. Hogy az ujgur nép és nyelv bűvkörébe került, annak okát a göttingai hatásokkal magyarázhatjuk, és csak az akkori Göttingában elérhető nyelvészeti, földrajzi és történelmi művek helyszíni tanulmányozása révén adható a kérdésre helyes és végleges válasz.

Kőrösi tudományos munkásságának ismertetésére a szerző külön részt szentel. Elemzését Tibeti földrajzi leírásával, a tibetiek életmódjának, vallásának, műveltségének, politikai helyzetének bemutatásával kezdi. Műveinek, különösen szótárának és nyelvtanának értékelésénél a szerző megfelelően summázza mindazt, amit róluk a tudományos kutatás ezideig megállapított. Csoma számos dolgozata közül részletesebben csak háromra tér ki, a többit e megjegyzésben foglalja össze: „Kőrösi foglalkozott még történelmi, irodalmi és nyelvészeti studiumokkal, sőt földrajzzal, matematikával és orvostudománnyal is". Nem tagadható azonban, hogy szótára és nyelvtana mellett, e tanulmányok is hozzájárultak ahhoz, hogy Csomát az európai tibetisztika megalapítójának tekintsék.

Az utolsó (harmadik) részben a szerző, eredeti kutatások alapján ismerteti, hogyan értékelték a kortársak és az azokat követő nemzedékek Kőrösi utazását, tudományos tevékenységét. Először az útjáról és tartozkodási helyeiről haza szállingozó híreket, azután műveinek hazai értékelését ismerteti, majd halálhírének fogadtatását és ezzel kapcsolatosan a lapokban megjelent értékelő cikkeket, emlékbeszédeket veszi számba. De tárgyalja a különböző korszakokban, belföldön és külföldön megjelent értékeléseket, majd az évfordulókon tartott ünnepségeken elhangzott beszédeket és megjelent írásokat, művészeti és irodalmi alkotásokat, hosszabb és rövidebb tanulmányokat. A szorgalmas kutatást és sok fáradságot igénylő munkáért csak hálásak lehetünk a szerzőnek, mert nemcsak értékes forrásanyaggal

gazdagította a kutatást, hanem az olvasót is hozzásegítette Kőrösi egész életének és munkássága jelentőségének megértéséhez és helyes értékeléséhez.

A monográfia másik, a fenntiekkel szorosan összefüggő erénye a plasztikus, meggyőző és mértékletes ember- és jellemábrázolás. A szerző mindvégig ügyel arra, hogy a diák, az utazó, a tudós mellett bemutassa az embert; ezt a tiszta lelkű, fegyelmezett, becsületes, az eszmékért lelkesedni és dolgozni tudó „zarándok tudóst", aki az adott szó megtartásáért semmi áldozattól sem riadt vissza és szinte emberfeletti türelemmel, példamutató odaadással és kitartással dolgozott, de függetlenségéről és önérzetéről semmi körülmények között le nem mondott.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk: Csetri Elek monografikus életrajzának maradandó értéke abban áll, hogy magas tudományos szinten, de népszerűsítő formában mutatja be Kőrösi Csoma Sándort, az utazót, a tudóst és az embert.

BODOR ANDRÁS

BÍRÓ BÉLA, A tragikum tragédiája

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 146 l.

A szerző a romániai magyar dráma helyzetét és távlatait elemzendő így fogalmazza meg kérdéseit: 1. Teremthet-e a mai drámaíró nagy formátumú drámai egyéniséget, öntörvényű drámai hőst? 2. Melyek a modern katarzis ismérvei, és hogyan viszonyulnak az öntörvényű drámai hőshöz? 3. Mi az oka annak, hogy a hetvenes évek elején ugyanazok a drámaírók ugyanarról a szemléleti alapról jelentős, az évtized végén viszont csupán felemás drámai műveket hozhatnak létre? Az első két kérdésre választ keresve színháztörténeti és drámaelméleti tanulságokat összegez. A harmadik kérdésre pedig a hetvenes évek két legjelentősebb romániai magyar drámaírójának, Sütő Andrásnak és Székely Jánosnak a fejlődését vizsgálva próbál válaszolni.

A nagy dráma alapfeltétele az egyéniség és a történelem kapcsolatának lehetségessége, a magánélet és a közélet konfliktusainak egybeesése. Ezt a következtetést a szerző Hegel nyomán vonja le, majd rámutat: „A görög tragédia borzongató irracionalizmus-élményének forrása [...] abban rejlik, hogy a hős valóságos (tehát a közösségi tudattal szembenálló) öntudat nélkül kénytelen átélni a közösséggel (az isteni parancsal) való szembekerülés kataklizmáját." A teljes értékű és öntudatú egyéniség a shakespeare-i tragédiában jelenik meg. Itt már az egyéni tudat végképp levált a közösségi tudatról, és „a sors belülről jön, az egyéniségből." Majd a szerző az ún. belső konfliktus magyarázatára törekszik: „Az önazonosság polgári látszatával szemben a polgári világ mélyebben meghúzodó valódi lényege, az önmagát kíméletlenül érvényesítő egyéni érdek, az emberiesség álarcába bújtatott egyéni önzés is egyre nyilvánvalóbbá válik. A belső konfliktust a polgári individuum válsága hozza létre." Eme utolsó mondat fogalmazása talán pontosabb lenne, ha a szerző Huizingával arra utalna, hogy a polgári individuum részben maga is válságtermék (a középkori „közösségi társadalom" válságának terméke), fejlődése pedig nem más, a marxi megfogalmazás szerint, mint egy alapvető válság (az elidegenedés) fokozatos elmélyülése.

A továbbiakban ennek a műfaji válságnak a tüneteit vizsgálja: a cselekvés problematikussá válása teszi problematikussá a dialógust és a drámai jelenidejűséget. Azaz a színpadi cselekmény és a valóságos drámai cselekmény elválik egymástól, s itt utal arra, hogy Georges Steiner Ibsen színpadi műveit drámai epilógusoknak nevezi, Péter Szondi pedig kimutatja: a drámai alany fokozatosan drámai tárggyá válik. Majd a szerző Almási Miklós, Bécsy Tamás és Ungvári Tamás konfliktus-értelmezését vizsgálja. Megállapítja: „ha a tett már nem fejezi ki az egyéniséget, ha cselekedeteinket a társadalmi szervezet visszájukra fordítja, illetve manipulálja, a klasszikus önazonosuláson alapuló tragikum már nem érhető el többé. A tragikumot tehát ebben az eltorzult, körülmények által kificamított cselekedetben kell megtalálnunk. Az egyént cselekeketeivel, tehát önmagával kell szembesítenünk, hogy a tragikus hatást elérhessük. Erre azonban csak a vígjátéki cse-

lekményszerkezet nyújt lehetőséget, hisz annak fő jellemzője — klasszikus, aristophanészi alakjában is — szubjektív szándék és cselekedet, látszat és valóság, cél és eszköz ellentéte. Így a szerző az „objektív vígjátékiságot" már Euripidász műveiben felfedezi, majd kimutatja Ibsen, Csehov és Brecht drámáiban. Aztán Lukáccsal vitatkozva kifejti, hogy a tragikum és a komikum összekapcsolódása nem relativizálja, inkább felerősíti az ellentétes hatásokat — ha a szituáció végletesen kiélezett. Dürrenmatt egy műhelyvallomását idézi: egy „morál nélkül világban" a következetesen végigvitt tragikum és komikum egysége az egyedül üdvözítő műfaji szempont.

Ezek után talán nem is meglepő, hogy Bíró Béla a katarzis-problémát némi iróniával közelíti meg. Először szembesíti az arisztotelészi katarzisfelfogást Lessing és Goethe nézeteivel, majd ütközteti Brecht és Lukács nézeteit. Végül is arra a következtetésre jut, hogy a tragédia fő feladata a konfliktus feloldhatatlan ellentmondásainak tudatosítása. Hozzátehetjük, az utóbbi évtizedekben az esztétikum két alapvető funkciója közül a megismerő funkció került előtérbe, s háttérbe szorult a megismert világ harmónikussá és emberméretűvé való átrendezésének funkciója. Ebből már az is következik, hogy a megismerési-értékelési folyamat koronként különböző. Így magyarázható a katarzis-felfogások sokfélesége sőt ellentmondásossága is. Másrészt a szerző közel kerül (bár szövegében nincs név szerinti utalás erre) Hankiss Elemérnek az álláspontjához, amely szerint a befogadás során a megismerő funkció egyre inkább helyettesíti az értékelők funkcióját (l. *A tragikus katarzis társadalmi funkciójáról.* In: *Érték és társadalom.* Bp., 1977. 167—203).

A könyv befejező része azt vizsgálja, hogyan lehetséges, hogy egy alapvetően anakronisztikus dramaturgiai szemlélet a hetvenes évek elején nagy drámákat hozhatott létre. Sütőnél a klasszikus tragédiától való eltávolodásban jól tetten érhető fokozatosság érvényesül. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* még igazán tragikus ellentmondásokat tartalmaz, noha nem heroizmusra sarkall, hanem józan szembeszegülésre: „az emberi méltóság konok, de semmiképpen sem öngyilkos védelmére". A *Csillag a máglyán* című drámában viszont elsősorban eszmék és csak másodsorban csatáznak egyéniségek: „az akaratdialektika helyébe a nézetdialektika tolul." A *Káin és Ábel* szemléletét a heroizálási tendencia, a „katarzis" kierőszakolása jellemzi. Aztán Székely János színpadra írott „eszmetörténeti tanulmányait" elemzi. Lényeges következtetése itt az, hogy Székely a legtöbb esetben „sem meg nem oldja, sem nyitva nem hagyja a konfliktust, hanem megkerüli".

Bíró Béla fő célja az, hogy a hazai kulturális közvéleményben meggyökerezett drámatörténeti babonákat eloszlassa, mert szerinte ezeknek a következménye az, hogy drámaíróink minduntalan heroikus plédaképekkel akarnak lelkesíteni, noha tudják, e példák már régóta színháztörténeti múzeum relikviái. Közben pedig a színpad és a nézőtér között a közös meggyőződés helyett közös megegyezés jön létre. Az eredmény: a „tragédia" nemhogy felrázná, önvizsgálatra késztetné a nézőt, hanem sokszor a lehetséges hétköznapi helytállás kötelezettségétől is mentesíti. „A romániai magyar drámának el kell döntene, hogy melyik utat választja: a heroizálás mutatósabb de mulandó, vagy az illúziómentesség látszatra cinikus, de távlatilag többet ígérő útját?"

A színházi élet önvizsgálata számára nyitva hagyott kapu előtt fejeződik be a könyv, amelyről túlzás nélkül megállapíthatjuk, nemcsak sokatmondó helyzetkép, de választ sürgető vitairat is. Két hiányosságára azonban fel kell hívni a figyelmet. Az egyik: a műfaji fejlődés szociálantropológiai vonatkozásainak szélesebb vizsgálata (pedig e téren nemrég hazai szerző is mutatott követendő példát: Gabriel Liiceanu *Tragicul — o fenomenologie a limitei și depășirii.* Buc., 1976), a másik: a nélkülözhetetlen ízelítő a modern világszínház „a lelki segélyszolgálatának" formai felemásságából.

KERESKÉNYI SÁNDOR

IMREH ISTVÁN, **A törvényhozó székely falu**
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1933. 545 l.

„Mondanunk kell a törvényhozó, a rendtartó falu, a közösség történetét. Mondatja velünk az ősöknek sok-sok nemzedéke, akiktől szülőföldet jussoltunk, akik »élet«-nek keresztelt telkeiken az elődök egymást váltó generációinak otthont teremtettek, oltalmazva e hajlékokban lakozó véreiket s gyakorta szomszédaikat is."

Ezekkel a szavakkal indítja a címben megjelölt könyvét Imreh István. Hogy mondani kell, azt egyre gyakrabban, egyre erősebben érezzük. Az archaikus kultúra hozzánk eljutott töredékei meggyőztek már, hogy a letűnt idők olyan emberi eszményeket, esztétikai értékeket kristályosítottak ki, amelyek a ma emberének újra sóvárgását is csillapítani tudják. A népi kultúra vizsgálatának talán a legnagyszerűbb tanulsága, hogy egy adott korban az értékek szférája és az általános (esztétikai, gyakorlati stb.) igények között szerves a kapcsolat. Ezzel magyarázható az etnopedagógiai gyakorlat eredményessége (a hagyományos életformába való belenevelődés, az elfogadott szabályok, értékek szükségletté válása, az ellenük való tiltakozás, lázadás hiánya), a népi környezetben teremtett értékek tudatos szervezettsége. Az archaikus közösségekben érvényesülő eszmények az adottságok és lehetségek maximális (bár spontán, tehát belső ösztönzésből fakadó) kihasználásából születnek, funkcionálisak, létfeltételek, s épp emiatt válhatnak, ugyancsak ösztönösen, normatív jellegűvé, általánosan elfogadottá. Ezek a körülmények a teremtő erők érvényesülésének is tág teret biztosítanak. Tömegszinten általános a pozitív pragmatikai viszonyulás, az egyéni adottságokat, képességeket kimerítő újratermelés (használati tárgyak készítése, díszítése, folklóralkotások elsajátítása, az életben való alkalmazása stb.). A kultúra ilyen értelemben személyes médiummá válik, s egyúttal a közösségi és egyéni azonosságtudatot biztosítja. Ez továbbá meghatározza az újatteremtés korlátlan korlátait, lehetőségeit. A meglévő vagy az adott koordináták között generálható szemantikai és szintaktikai rendszerek az alkotó számára a teremtő erők felszabadulását, érthetőségét, a befogadó számára pedig az érthetőséget, élvezhetőséget biztosító üzenetek, értékkonstrukciók létrehozását teszik lehetővé. Az exogén eszmények és szimbolikus eljárások alapján teremtett értékek csak a periférián foglalhatnak helyet. Amennyiben akár spontánul, akár kötelezően funkcionálissá alakulnak, a belső értéktudat megoszlását, távlatosan pedig elbizonytalanodását eredményezi. Ez pedig a culture-change bekövetkezését készíti elő. Ilyenkor az alkotás és fogyasztás folyamata felgyorsul, ami egyúttal az értékek sekélyessé válását s így gyors elavulását is jelenti. Az önazonosságát vesztett kultúra autentikus értékeit, szimbolumait, struktúráit (műfajok, szerkesztési szabályok) már csak manipulatív módon tudja felhasználni, alkalmazni, az azonosságnak mindössze a (megtévesztő s ugyanakkor romboló) látszatát keltve. A hagyományos érték ilyenkor válik kiszolgáltatottá, épp azért, mert a meglévő szimbólumok és szerkesztési szabályok a kódolás és dekódolás folyamatában való felhasználása esetleges vagy provinciális jellegű.

E folyamat egyes fázisait rengeteg példával lehet szemléltetni. Itt most mindössze egyet említünk. A falvédő az európai kultúrában régi, funkcionális „műfaj". Alapanyaga és kidolgozása etnikai és társadalmi sajátosságok függvénye (fa, szörme, gyékény, vászon stb.) forma; díszítés: faragás, festés, varrás stb. Szerepe a fal, ill. a ruházat piszkolódásának megakadályozása. Ilyen szereppel a magyar paraszti környezetben is meghonosodott, de a belső szabad tűzhely megszűnésével később feleslegessé is vált. Másodlagos (díszítő)funkciója révén viszont átvészelte a tisztogatási hullámot, sőt a XX. sz. elején, mindmáig érezhetően, reneszánszát élte. Idegen ízlés (gyakran a giccs), életszemlélet terjesztésével (gondoljunk a szöveges falvédők grafika és hímzéstechnika társítását megvalósító mnitáira és a feliratokra) a lakásbelső kiegyensúlyozott harmoniáját bontotta meg, a rombolás belátthatatlanul tág folyamatát indítva el.

Mindezek végigondolására Imreh István könyve ösztönöz. A hagyományos életmód sajátos „műfajából", a falutörvényekből nyújt ízelítőt. A történész szakember igényességével megírt terjedelmes bevezető mindenki számára rengeteg tanulsággal és információval szolgál. Mind a bevezető tanulmány, mind a szemelvények azt bizonyítják, hogy a köztudatban primitívként élő falu tudatosan rendezkedett be a meglévő állapotok tartósítására.

A törvény, a szabály az őt megalkotó közösség integritását védte. Habár az írásban megörökített falutörvények a társadalmi élet sajátos területén érvényesülnek, belőlük az egységes paraszti normarendszer természetére és finalitására is következtetni lehet. Először általánosan érvényes voltuk miatt a csoporttudat, a belső kohézió erősítőivé váltak. Szentesítették azokat a sajátos értékeket, ideálokat, amelyek a közösség önazonosságát fejezték ki és biztosították. Fordított irányban az egyéni önmegvalósítás lehetőségeit jelentették. Másodsorban pedig ezeknek az értékeknek, eszményeknek a folytonosságát valósították meg. A generációs

különbségek épp ezért nem vezethetek kulturális (életmód, szellemi és anyagi műveltség terén) cenzúrához. A generációs és egyéni önmegvalósítás keretei (nyelv, kultúra, ízlés, erkölcs) állandóak maradtak. A kívülről érkezettek beilleszkedésének feltétele is a belső értékrend elfogadása volt. Sem a generációs eltérések, sem a berajzás nem okozhatott lényegbevágó módosulást a közösség életében. A szabályokhoz való alkalmazkodás annál is inkább érthető, mert ezek a közösségi, a mi-tudat jegyében fogantak. Az egyén számára érthető volt, hogy üdvös cselekedet az, amiből a közösségre nézve vagy hasznos, vagy nem káros. Az utóbbi években megjelent vallomások, emlékezések is azt bizonyítják, hogy az írott törvény mellett a közlemény is szabályozó szereppel bírt. Az egyéni és közösségi érdek tehát egymást kiegészíti és feltételezi.

Emellett rengeteg, a múltat hitelesen feltáró új információt közöl. Épp ezért e könyv elolvasása mindenki számára izgalmas kaland.

KESZEG VILMOS

Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok — 1984

Szerkesztette: Szabó Zoltán. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1984. 339 l.

Három évvel az első kötet megjelenése után az irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok újabb gyűjteményét olvashatjuk. E kiadványtípus létjogosultságát, szerepét és hasznát átfogó vita igyekezett tisztázni már az 1981-es kötet jelentkezését követően (lásd a megbeszélés anyagát a Korunk 1982. februári számában). Ezért ismertetésemben nem térek vissza az ott fölvetett kérdésekre, bár java részük a mostanira, az 1984-esre is kiterjeszthető. Megjegyezném azonban, hogy az akkor hangoztatott elméleti hiánypótló szerep némileg módosult az eltelt években. Időközben ugyanis olyan hazai magyar nyelvű, e tanulmánygyűjtemény profiljába vágó kiadványokkal gyarapodtunk, amelyek viszonyaink szintjén magas tudományos nívót képviselnek, ennek folytán pedig mércét jelentenek (*A szövegvizsgálat új útjai*. Szerk.: Szabó Zoltán; Cs. Gyímesi Éva, *Teremtett világ*). Nincs szándékomban fölösleges hasonlítgatásba bonyolódni, nem engedné meg ezt sorozatunknak már a kiadói előszóban körvonalazott természete sem, a mércét viszont csak nem lehet megkerülni, így ismertetésemben a bemutatás mellett a mérlegelő-töprengő mozzanatoknak is helyet kell adnom.

A kötet tizenhat tanulmányából kilenc az irodalomtudomány területére tartozik, a többiek stilisztikaiak.

Ha figyelembe veszem az irodalomtudomány tárgyának, az irodalomnak azt a kétarcúságát, amely egyrészt az intézményjellegben, másrészt a műalkotásokban mint esztétikai értékek hordozóiban körvonalazódik, pontosabban jellemezhetem az itt közölt irodalomtudományi tanulmányokat is. Többségük az irodalomnak mint intézménynek a működését vizsgálja változatos módszerekkel és különböző korszakokban.

Izgalmas, a szociálpszichológiából származó módszert ismertet és alkalmaz Molnár Judit a gyűjtemény első dolgozatában (*Szereptanulmány-vázlat Kazinczy Ferencről*), amellyel sikerül a Kazinczy kora és személyisége közti viszonyt árnyaltan megrajzolnia, közvetve pedig a korabeli irodalomnak mint intézménynek a helyzetére vonatkozóan elgondolkoztató összefüggéseket felvillantania. A korszak elváráshorizontja és az azt képviselő-meghaladó kritikai életmű dialektikáját Végh Béla a befogadásesztétika eszközeivel vizsgálja (*Bajza kritikafogalmának esztétikai értelmezéséhez*). A kronológiának ellentmondva itt említeném a tematikai rokonság okán Gaal György tanulmányát (*Pozitivizmus és szellemtörténet Kristóf György munkásságában*), amely a kolozsvári irodalomtörténész munkásságának eszmetörténeti gyökereit nyomozza. Érzésem szerint megközelítése nem eléggé árnyalt, ebből fakadóan az értékszempontok sem érvényesülnek töretlenül, és a fogalmak sem működnek mindig a maguk tisztaságában.

Hogy mennyire ellentétes utak vezethetnek egy-egy írói életműhöz, és hogy mennyire távoli pontokig juthatnak el tőle, arra jellegzetes példa a Németh László-hoz kapcsolódó két tanulmány. Máriás József inkább adatfeltáró és részben publicisztikai hangvételű munkája (*Németh László és Nagybánya*) a genezis kérdését helyezi előtérbe mind az életrajz, mind a biológiai szülőföldnek az életmű szá-

mára nyersanyagul szolgáló elemei szempontjából. A Kereskényi Sándor elemzése viszont Németh László egyik reprezentatív gondolati művére *(A minőség forradalma)* összpontosít, avatott kézzel bontva ki belőle azokat az eszmei tartópilléreket, amelyek erkölcs és esztétikum elszakíthatatlanságát eredményezik — a minőség jegyében. *(A moralista szépségeszménye.* Erkölcs és esztétikum Németh László A minőség forradalma című művében.])

A népiesség/népiség problémájának megvilágítására két tanulmány is vállalkozik. Egy költőre figyelve, tehát szűkebb keretek között maradva vizsgálja a népiesség kérdését Kozma Dezső, aki Arany János hagyományokba gyökerezettségét a népi és a régi segítségével közelíti meg. Ugyancsak ezzel a fogalompárral körvonalazza Arany népiességének egyéni vonását, a történelmi népiességet, valamint a költő irodalomszemléletének a sajátosságait. Tágabb körben, egy korszak irodalmában követi nyomon Cseke Péter a népiesség elvének a jelentkezését *(A népiség elve az Erdélyi Helikonban).* Különösen fontosnak tűnik az, hogy a szerző funkcionálásában, mozgásában és jelentésképző szerepében ragadja meg a jelenséget. Ennek tulajdoníthatóan meggyőzően helyezi el a kor elvárásainak rendszerében. Hogy miként formálja ez az elv magukat a műalkotásokat, arról csak rövid kitekintést kapunk. A következő lépés tehát ennek a műben esztétikai értéket létrehozó funkciónak a vizsgálata lehetne — így aztán valóban teljes volna a képünk a népiességnek az Erdélyi Helikonban betöltött szerepéről.

Kérdésfelvetésében kapcsolódik a Cseke Péter tanulmányához a Kántor Lajosé *(Szabédi László — és az irástudók felelőssége),* amennyiben szintén a tisztázás szándéka vezeti. A dolgozat egy olyan korszak elvárásainak működésére világít rá, amelyről még mindig ellentmondásos és hézagos ismereteink vannak. Ha módszerében nem is, a kor szorításában alakuló személyiség és életút felmutatásában a Molnár Judit dolgozata jelezte csomópontokra ismerhetünk.

A kötet egyik legérdekesebb és legigényesebb tanulmánya a Lázok Jánosé *(A céltól az eszközökig* [Sütő András drámái]). Ritkán van részünk abban az élményben, hogy tárgy és módszer ily mérvű összhangját tapasztalhassuk. Lázok Lucien Goldmann szociológiai természetű koncepcióját hasznosítja saját értelmezési modelljének a kialakításában. Ezzel a módszerrel törésmentesen ragadja meg a korélmény és alkotás összefüggéseit, valamint átfogó szempontokhoz jut az életmű és az egyedi művek szervező erőinek a felmutatásában. Számomra különösen örvendetes az a tisztázott motívumfogalom, amellyel Lázok a drámák mélyszerkezete és felszíni szerkezete közti kapcsolatot kibontja.

Változatos képet nyújt a gyűjteményben közölt hét stilisztikai tanulmány is. Verstani dolgozattal jelentkezik Mózes Huba *(A népdalvers sorfajai).* A „magyaros" verselés hagyományos és „vadonatúj" elméletének vitájában mond véleményt, rávilágítva ez utóbbi ellentmondásaira és gyakorlati nehézségeire.

Élményt nyújtóan színvonalas J. Nagy Mária és Egyed Péter tanulmánya. J. Nagy Mária higgadt hangú stílusjellemzésében *(A főnév stilusalakító ereje Vajda János lírájában)* egy szófajnak, a főnévnek Vajda költői univerzumában játszott szerepét feltárva jut el a költői világlátás lényeges komponenseinek a kimutatásához. Szemantikai jellegű módszere, amely ötvözi az utóbbi két évtized stilisztikájának számottevő eredményeit, adekvátan simul tárgyához. A költemény legkülső, „látható" nyelve a témája Egyed Péter tanulmányának *(Íráskép-típusok és grafikai szerkesztés a versben),* hozzá tehetném, hogy látszólag, hiszen az Egyed megközelítésében éppen az a vonzó, ahogyan megteremti vagy néha csak felvillantja a sokszoros összefüggést a „látható" nyelv és a kor normái, elváráshorizontja, illetve a költői világérzékelés és a vers jelentésrétegei között. Hiánypótlónak érzem a tanulmányt, és szívesen olvasnám a téma részletesebb kifejtését még akkor is, ha a szerző szerint a vizsgált kérdés tipizálásának megvannak a határai.

A kötet többi dolgozata is nagyjából szövegelméleti fogantatású, és különféle stilisztikai műfajokat képvisel. Kabán Annamária dolgozata *(Bekezdéstípusok szövegszerkezeti sajátosságai Apáczai, Mélius és Pápai Páriz műveiben)* leírásnak minősíthető. Meg kell jegyeznem, hogy a dolgozatíró szövegfogalma nem eléggé kimunkált, és még így is bántó az az ellentmondás, amely a bevezetőben szereplő megállapítások (utalnék itt például a Nagy Ferenctől és Galperintől idézett gondolatokra), valamint a dolgozat gerincét alkotó leírásban megvalósuló gyakorlat között feszül.

Az összehasonlító stilisztika két tanulmánnyal képviselteti magát a gyűjte-

ményben. Közülük a Kovács Emeséét tartom sikerültebbnek *(A felhívó funkció stilisztikai szerepe Villon Nagy Testamentumában)* nemcsak átgondolt munkahipotézise miatt, amely többek között a szociopoétika és a befogadásesztétika eredményeire épül, nemcsak továbbgondolásra méltó észrevételei okán, például a kultúrák lefordíthatóságára vonatkozó gondolataiért, hanem élvezetes stílusáért is. Németh Ágnes szintén a fordítás problémáit vizsgálja a generatív szövegelméletet hasznosító munkamódszerrel *(József Attila képei angol fordításban.)* Sajnos, e dolgozatban sem valósul meg az összhang a munkahipotézisben leszögezett szempontok és az elemzésben érvényesülők között. Feltűnő például, hogy az alapul szolgáló generatív fordítási modell szintjei mennyire összemosódnak az alkalmazás során. Ebből is eredhet az, hogy a tanulmányíró elmulasztja néhány kézenfekvő következtetésnek a levonását.

Az utolsó tanulmányból, a Galamb Katalinéból egyaránt kiolvasható az irányzathoz kapcsolódó minősítés és a stílusjellemzés igénye *(A szecesszió stiláris sajátosságai Ambrus Zoltán prózájában).* Úgy tűnik, hogy további pontosításra szorul mind magának a vizsgált jelenségnek a meghatározása, mind az alkalmazott módszer, és ezen belül a műszóhasználat. Bár ilyen irányú próbálkozásai tagadhatatlanok, mégsem helyezi el eléggé megnyugtató módon a dolgozatíró a szecessziót a kor irodalmában, valamint hiányérzetet kelt az is, ahogyan a szecessziónak mint stílusirányzatnak az autonómiáját körvonalazza. A módszer, illetve a műszóhasználat tekintetében itt most csak arra térnek ki, hogy zavaró a motívum fogalmának a tisztázatlansága: hol díszítő motívummal, hol nyelvi motívummal találkoztam anélkül, hogy megtudtam volna, milyen jelentéstartalmat tulajdonít nekik a szerző.

Hovatovább egyre erősebb meggyőződésemmé válik, hogy nem mindegy az sem, milyen stílusban olvashatunk a stílusról. Tudom, nem könnyű szöveget alkotni a szövegről, ráadásul a szövegelmélet útvesztőiben járható csapásra találni, de hát csak így érdemes, a közlés csak így válik teljes értékű közléssé a befogadó számára, azaz a „közlés"-nek csak így van értelme.

Ismertetésemet (amely vidéki elváráshorizontomról is árulkodik) nem zárhatom anélkül, hogy szót ne ejtenék a gyűjtemény gyakorlati hasznáról. Véleményem szerint ugyanis ez az egészében véve töprengésre késztető kötet nemcsak az elméletet kedvelők szűk rétegéhez szól, hanem az irodalomtanárok szélesebb táborához is. És nemcsak a szemléletbeli nyereségre gondolok, hanem módszerek és ismeretek közvetlen hasznosításának lehetőségére is. De hogy a lehetőség valósággá váljék, ahhoz olvasni kellene — ezt a kötetet is.

CSUTAK JUDIT

EMANUEL VASILIU, Sens, adevăr analitic, cunoaştere

Editura ştiinţifică şi enciclopedică. Bucureşti, 1984. 274 l.

Vasiliunak itt ismertetendő kötete a szerző szemantikai munkásságából fakadó tanulmányainak, könyveinek (pl. *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale.* 1970; *Preliminării logice la semantica frazei* 1978) a sorában helyezhető el. Idevágó dolgozatai közül mindegyik a modern szemantikában előre tett lépést, igazi továbbfejlesztést jelent. Az 1978-ban megjelent könyvében a kutatás tárgya az egyszerű mondatnál nagyobb, de még nem szövegszintű szerkezetek (tehát összetett mondatok, többszörösen összetett mondatok) jelentése, amit a matematikai logika segítségével vizsgál. Kiindulópontja itt az, hogy lényeges hasonlóságok vannak bizonyos mesterséges nyelvezetek, mint amilyen például a matematikai logika és a természetes nyelvek között. A vizsgálatban alkalmazott legfontosabb matematikai logikai fogalom az igazság, érvényesség és a modalitás.

Jelen kötetének tárgyköre szintén a mondatszemantika. Ezen belül a téma nem a nagyobb mondategységek, hanem az egyszerű mondat jelentése. A szerző ugyanis itt azt kutatja, hogy milyen szemantikai viszonyok vannak az egyszerű mondat alkotóelemei között és az egyszerű mondatok mint nyelvi egységek (és nem mint az összetett mondatok alkotóelemei, tagmondatai) között. A vizsgálat logikai alapkategóriája az analitikus igazság (vagy tágabb értelemben az analitikusság). Ennek segítségével próbálja megragadni az említett szemantikai viszonyokat. Fontos kérdés persze az is, hogy hogyan alkalmazza ezt a kategóriát,

Erről szólva Vasiliu azt hangsúlyozza, hogy tulajdonképpen nem egy állítás igaz vagy hamis volta ragadható meg a lehető tényállásokban, hanem azoknak a tényállásoknak az igaz vagy hamis jellege, amelyek megegyeznek azzal, amit egy beszélő közösség tagjai a valóságról tudnak vagy hisznek. Más szóval, hogy mi „igaz" vagy „hamis", az egy közösség kultúrájának vagy gondolkodásmódjának a kérdése úgy, ahogy ez egy természetes nyelvben tükröződik. Ennek az elvnek megfelelően az olyan mondatok, mint például „A macska emlősállat" nem mindig jelentésüknek tulajdonítható(an igazak, inkább csak arról van szó, hogy egy nyelvközösség tudja vagy hiszi, hogy igazak.

Vasiliu könyve kilenc fejezetre tagolódik, amelyeket három nagy rész fog össze.

Az első rész három fejezete a jelentéssel foglalkozik. Ennek tárgyalását a nyelvi jel természetének jól ismert keretébe ágyazza bele, tehát Saussure-nek és követőinek az elméletével, illetőleg ezek problematikus jellegének a bírálatával kezdi. Ezután értelmezi a 'jelentés' fogalmát, aminek lényegét így összegezhetjük: (1) a jelentés egy tárgyjelnek egy bizonyos tárggyal alkotott rendszerszerű kapcsolata, (2) a tárgyakkal összefüggő jel „jelenti" a tárgyakat. Ezt a felfogást viszont az teszi problematikussá, hogy nincs teljes és pontos leltár azokról a tárgyakról, amelyekkel kapcsolatban egy jel használatos. Emiatt nem tudhatjuk, hogy miben áll a jel használatának a szabályszerűsége. Csak annyit tudhatunk, hogy például vannak tárgyak, amelyek a *ceruzával* kapcsolatban használhatók, és vannak, amelyek a *ceruzával* kapcsolatban nem használhatók. Vasiliu véleménye szerint erről a nem ismert szabályszerűségről mégis feltehetjük, hogy létezik, ha másért nem, legalább azért, mert hatását fel tudjuk fogni. Így tehát egy jel jelentésének a megállapításában nagyon lényeges a jel használatának a megfigyelése, több-kevesebb előfordulásának észlelése. Eszerint a jelentés nem egy jellel társuló *intenzió* (a jelet a tárggyal összekötő sajátosság) vagy *extenzió* (maga a jellel összekötött tárgy), hanem „valami olyasmi", ami egy jelnek tárgyakkal kapcsolatos használatát szabályozza. Ez a „valami olyasmi" megközelítőleg *extenzió*ként, illetőleg *intenzió*ként fejezhető ki persze nem a fenti (tehát tagadott) összefüggésben, hanem egy más értelmezésben, pontosabban egy bizonyos megszorítással, azzal, hogy egy jelnek ténylegesen nincs extenziója, illetőleg intenziója, ezt csak mi tulajdonítjuk neki. Ebből is látszik, hogy Vasiliu felfogásában az intenzió és extenzió elméleti jellegű, konstruált fogalom.

Az így felfogott 'jelentést' a szerző a predikáció, a denotálás és az igazság fogalmával kapcsolja össze. A predikáció az alany és az állítmány közötti viszony, vagyis az, amit az alanyról állítunk, azt a predikációnak nevezett viszony fejezi ki. Ez a predikáció lehet igaz vagy hamis. Ennek az eldöntéséhez tudnunk kell, hogy mit denotál (jelöl) az alany és az állítmány, és hogy milyen viszony van e két denotált fogalom között. Ezt a szerző véleménye szerint egy adott „lehető világhoz" viszonyítva lehet megállapítani. Ehhez azonban szükséges egy logikai rendszer, vagyis a második idekapcsolt fogalom, az igazság fogalmi tartamát csakis explicit szabályoktól meghatározott „nyelvezet" segítségével lehet értelmezni (definiálni).

A második rész három fejezetének témája a logikai és az analitikus igazság. Ahogy fentebb már említettük, egy állítás igaz vagy hamis volta nem a konkrét denotátumok, hanem a rájuk vonatkozó szabályok ismeretében dönthető el. Az első, a tagadott lehetőség logikai jellegű, a második, az elfogadható lehetőség pedig nyelvészeti jellegű. Van tehát logikai igazság és van a nyelvészeti szempontokkal összekapcsolható analitikus igazság.

A szerző azt is hangsúlyozza, hogy az analitikus igazság szemantikai (nyelvészeti) fogalma különbözik a megfelelő filozófiai fogalomtól. A szemantikai értelemben vett analitikus igazság fogalmi tartalmának forrása nyilván az, hogy nyelvészeti szempontból közelítjük meg az analitikus igazság filozófiai problémáját. Más szóval ez azt jelenti, hogy az analitikust nem önmagában, hanem kifejezési és létezési módjában szemléljük. Erről szólva Vasiliu arra utal, hogy az analitikus igazság filozófiai és ezen belüli kanti elméletének jócskán vannak nyelvészeti vonatkozásai. Így például Kant szerint minden ítéletben az alany és az állítmány közötti viszony kétféle lehet: (1) az állítmány fogalma benne foglaltatik az alanyban, (2) az állítmány az alany fogalmán kívül esik, bár természetesen kapcsolatban

áll vele. Az első esetben az ítélet analitikus jellegű, a második esetében pedig szintetikus.

Az analitikus igazság szemantikai elmélete tulajdonképpen abból fakad, hogy az analitikus igazság nyelvészeti vonatkozásait explicit módon megfogalmazták. Különben az igazság analitikus felfogásának a forrása a nyelv(használat), amit a szerző elsősorban a mondatot alkotó szavak jelentése közötti viszonyokkal világít meg, például azzal, hogy van belefoglalás (állat — kutya), azonosság (szinonimika: eb — kutya) stb. A szavak jelentésében és a szavak jelentése közötti viszonyokban egy nyelvközösségnek a valóságra vonatkozó ismeretei tükröződnek. Az analitikus igazság körébe tartozó fogalmak segítségével ennek az ismeretnek a különböző elemeit lehet kiemelni. A metodológiai értékű fogalmak nem pontosan, hanem csak megközelítő pontossággal fejezik ki azt a módozatot, ahogyan a nyelv egy közösségnek a valóságra vonatkozó ismereteit tükrözi.

A harmadik rész címe jól tájékoztat tartalmáról: jelentés és megismerés. Tulajdonképpen itt csúcsosodik ki a könyv témáját alkotó mondatszintű vizsgálat, a mondat jelentésének logikai szempontú megvilágítása. Itt a főszerepet az alkalmazott matematikai logikai rendszer bizonyos kategóriái, illetőleg az ezeknek megfelelő metodológiai értékű szók játsszák, például: létezik, van, tudja (hogy), hiszi (hogy). Ezek a szók a mondat jelentésének a sajátosságait jelzik. Az idetartozó szók a modalitás kategóriájába tartoznak (modális funktorok), megvilágítják (megmutatják), hogy hogyan igaz vagy hamis egy mondat jelentése. Jellemző ezekre a szavakra az is, hogy a beszélőnek a mondatjelentések igaz vagy hamis voltára vonatkozó véleményét fejezik ki. Tágítva a kört: a kérdéses szavak a beszélő egyedek teljességének, az egész nyelvközösségnek a véleményét, felfogását jelzik. És ebben áll a mondatjelentések igaz vagy hamis jellegének a lényege, nyelvészeti értelmezésének a problémája.

Vasiliu könyvének nagy érdeme az, hogy a kérdés szemantikai, nyelvészeti vonatkozásait állítja az előtérbe. Érdeme persze az is, hogy a jelentés értelmezésében újat tud mondani Fregéhez vagy Montague-hoz viszonyítva is. Tudományelméleti szempontból ez azért is jelentős, mert próbálkozásaiban egy fontos elvet érvényesít: minden értelmezés (meghatározás) csakis egy már kidolgozott elmélet alapján, az elmélet körén belül lehet helyes, produktív, elfogadható. E mellett utalnunk kell a Carnap elméletével való viszonyra is. Vasiliu Carnaptól vette át az analitikus igazságnak azt a felfogását, hogy ez valamennyi lehető világban meglevő igazság. Amit ehhez Vasiliu hozzá tesz, az lényegében egyfajta finomítás, árnyalás, pontosabban az igazságnak a vélekedéshez kötődő kifejezése (úgy hiszem, úgy tudom), aminek következtében az összes lehető világok „váltakozó" viszonyba kerülnek az adott világgal, amelyben a kérdéses „vélemény" érvényesül(het).

Vasiliu könyvének tartalmából is következik, hogy egyaránt számot tarthat a nyelvészek, a filozófusok és a logika szakemberei érdeklődésére.

SZABÓ ZOLTÁN

BÍRÓ ZOLTÁN, **Beszéd és környezet**

Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 225 l.

Ha elfogadjuk a nyelvi megnyilatkozások tett-értékére vonatkozó hipotézist, még inkább látnunk kell, hogy a Bíró Zoltánéhoz hasonló tudományos munkáknak nem csupán szakmai erényeik, eredményeik lehetnek, hanem cselekvés-értékűek is egyben. Ezt a cselekvés-értéket az kölcsönzi a könyvnek, hogy legégetőbb nyelvhasználati gondjainkat elemzi hozzáértéssel, felelősségtudattal, a gyakorlati javítás szándékával.

Az egyes fejezetek önálló tanulmányoknak is minősíthetők: az első a nyelvi hátrányos helyzet okait, megnyilvánulásait vizsgálja a város és falu nyelvének oppozíciójában, a második és a harmadik kisebb közösségek (elsősorban a család) közlési problémáit és szocializációs gondjait elemzi a tradicionális életformáról a modernre, a rurális környezetből az urbánus környezetbe való átmenet időszakában; a két utolsó pedig az iskolai fogalmazástanítás hatékonyabbá tételéhez járul hozzá főként a modellálás és a vizuális nyelv lehetőségeinek kiaknázásával.

Jelentős érdeme a szerzőnek az interdiszciplinaritás és a pluridiszciplinaritás érvényesítése, a nagy összefüggések felismerése, megfogalmazása. A leglényegesebb talán, hogy világosan látja a nyelv, a kultúra és a társadalom szoros egységét, és így a jelenségeket többnyire a maguk összefüggésrendszerébe ágyazva tudja értékelni.

Mint minden olyan munka, amely fontos és aktuális jelenségeket elemez modern elméletek fényében, Bíró Zoltán könyve is helyenként vitára ösztönzi az olvasót. Nehéz például átsiklani afölött, ahogy a bevezető sorokban kétségbe vonja a beszédaktus-elmélet újdonságát (úgy véli, hogy csak az „újszerűség mezében" lépett föl), mivel nem látja a különbséget azok között a régebbi szerzők között, akik fölvetették, hogy a nyelv tevékenység és az újak között, akik a nyelvet társadalmi cselekvésként, tettként fogják föl. Nem megnyugtató az sem, ahogyan a Bernstein-féle szocializációs elméletet értelmezi: a korlátozott és a kiművelt kód, illetőleg a nyelvi hátrányos helyzet nem annak a függvénye, hogy az egyén pillanatnyilag milyen helyet foglal el a társadalmi hierarchiában, hanem, hogy milyen nyelvi útravalót kapott szükebb szocio-kulturális környezetétől. Bíró Zoltán a korlátozott kódot nálunk elsősorban a falusiak nyelvével azonosítja, és így csak részben érvényes általánosítással a kiművelt kódból városi lesz, a korlátozottból falusi. Az ezzel kapcsolatos szövegelemzéseiben körültekintő, pontos, rendszerint releváns jegyeket emel ki, szerencsésebbnek éreztük volna mégis, ha a mondattípusok esetében nem a fő- és az alárendelt mondatok arányát veszi figyelembe, hanem a mellérendelő és alárendelő viszonyokét. Nyelvelméleti szempontból szélmalomharcnak érezzük azt, ahogyan Bíró Zoltán megkérdőjelezi a jelentést „mint fix entitást" és a szót mint „merev kategóriát". Ha egyszer elfogadjuk a nyelv—beszéd dichotómiát, nincs miért kétségbe vonnunk a nyelv kategóriának meglétét, még akkor sem, ha a beszéd vizsgálatával foglalkozunk. „A jelentés a szituáció terméke — írja a szerző —, nem létezik a szituációtól függetlenül" (118. l.). Ha következetesen végigviszem ezt a gondolatot, akkor nincsenek fonémák, morfémák, lexémák, mondatok sem, csak hangok, allomorfok, szóalakok és megnyilatkozások, tehát nincsenek invariánsok, csak variánsok, és ezzel visszaérkeztünk oda, ahonnan száz évvel korábban elindultunk, hogy meghatározzuk a nyelv egységeit, invariánsait. A jelentés esetében is tökéletesen elegendő lett volna a konvencionális és a kommunikációs jelentés kettősségével számolni.

M. Bahtyin nyomán mint friss elméleti megállapítást hangsúlyozza a jel mozgékonyságát, kiterjeszthetőségét. Károly Sándortól tudjuk, hogy éppen ez a nyelvi produktivitás egyik forrása (a kombináció lehetősége mellett), és ezt így tárgyalja már a századfordulón Bergson, utána pedig Roudet (Néprajz és Nyelvtudomány XXII—XXIII, 1978—1979. 5—22). Mindezt egyébként, a kommunikációs jelentés mozgékony voltát, a szóalakok relatív értékét, a megnyilatkozások (szövegmondatok) életteliségét és személyes voltát, úgy véljük, az új általános iskolai nyelvtankönyvek is megfelelően tárgyalják.

Bíró Zoltán könyvében jelentőségéhez méltó súlyt kap a kreativitás, a tanulók nyelvi alkotóképességének fejlesztése. Terminológiailag talán még jobban lehetett volna árnyalni ezt az aspektust, ha a kreativitást nem csupán a reprodukálással állítja szembe, hanem elválasztja a produkálástól, a generálástól is. Mert a tanulói kifejezőképesség szempontjából (és nem kifejezőkészség, hiszen ezt a legkomplexebb lelki tevékenységet mégsem lehet egyszerűen automatizmusok együttesének tekinteni!) nem is a nyelvi kreativitás fejlesztése a lényeg, hanem a nyelvi produktivitás lehetőségeinek a minél teljesebb kiaknázása.

Kétségkívül a kommunikációs képesség fejlesztésének gyakorlatát érintő fejezetek tarthatnak számot a legszélesebb érdeklődésre. Hiszen ahogy a társadalom mindennapi életében növekszik a kommunikációs rendszerek fontossága, úgy kell mind nagyobb szerepet kapniuk a nevelésben az életszerű szituációkra, közösségi kapcsolatokra épülő, aktív kommunikációs gyakorlatoknak. A nyelvi jelrendszer mellett a vizuális és a direkt kommunikációnál elvontabb közlést hordozó intonációs, mimikai és gesztusbeli metakommunikációs képességek tágítják az önkifejezés és a megértés lehetőségeit. A gyakorlatban e három fejlesztési irány szorosan összefonódik és kölcsönösen erősíti egymást. A szerző a nyelvi hátránnyal küszködő tanulók kifejezőképességének fejlesztésén munkálkodva a fő kompenzációs lehetőséget és látásfejlesztésben véli megtalálni. Meggyőző érvekkel igazolja, hogy az iskolai verbalizmushoz kötött fogalmi gondolkodásban hátrább járó ta-

nulók számára különös lendítő erővé válhat a vizuális nyelvben való jártasság, sőt ennek kompenzáló hatása pozitívan sugárzik ki egész személyiségfejlődésükre, hiszen sikerélményhez juttatva őket erősíti önbizalmukat, önállóságukat.

Bíró Zoltán törekvései szervesen illeszkednek azokhoz a komplex esztétikai-művészeti nevelési kísérletekhez is, amelyek a vizuális, auditív, kinetikus és verbális nevelés összekapcsolását szorgalmazzák az esztétikum szférájában. A szerző dicséretes kezdeményezése remélhetőleg ebben a perspektívában is visszhangra talál majd napjaink iskolai gyakorlatában.

P. DOMBI ERZSÉBET

Egy új személynévtárról

A magyar nyelv legkorábbi emlékeit képviselő személynévi szórványok többirányú tudományos kiaknázása bár régóta folyik már, és a magyar személynevek történetének több lényeges fejezetét írták meg eddig is e névanyagra alapozva, mindez mégsem csökkentette egy olyan forrásközlés szükségességét, mely a szórványemlékek személynévi adatainak teljességét felölelje. Noha negyedszázada megfogalmazódott a célkitűzés: „Minden további munkálkodásunk alapja és feltétele, hogy maga az anyag, amivel foglalkozunk, tehát a régi magyar személynévkincs viszonylag teljes gyűjteménye rendelkezésünkre álljon" (Benkő Loránd: MNy. XLV, 247), a megvalósítás egyre váratott magára.

Nem számítva a korábbi, megrekedt és a mai tudományos követelményeknek már amúgy sem megfelelő kísérleteket (Jerney János 1854, Kubinyi Ferenc 1872, Baán Kálmán 1944), az 1950-es években indultak meg a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében Papp László vezetésével a Történeti Személynévtár munkálatai, hogy a legrégebbi nyelvemlékektől 1301-ig a kiadott és kiadatlan forrásokban föllelhető összes személyneveket (pontosabban az összes személyek nevét) szótári elrendezésben közzétegyék. Miután a körültekintő elméleti előkészítés megtörtént, és a korszerű adatközlés módszertani elveit is kidolgozták (l. Papp László: NévtV. 126—35), ez a sokat ígérő vállalkozás is, sajnálatosan, már az anyaggyűjtés szakaszában félbemaradt. A névtörténet e korai és ezért megkülönböztetett fontosságú korszakának vizsgálói így hát továbbra is csak az oklevéltárak névközléseire támaszkodhattak, küzdve e források névtudományi felhasználhatóságának korlátaival.

Méltán köszöntjük tehát örömmel Fehértói Katalin értékes munkáját (*Árpádkori kis személynévtár*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1983), mely a címébe foglalt „kis" jelző ellenére a magyar névtudomány nagy eredményei közé tartozik. Mint az előszóban írja: „áthidaló megoldásként, a Történeti Személynévtár elkészültéig" arra vállalkozik, hogy a korai ómagyar kor személynevekben leggazdagabb öt szórványemlékének (a Dömösi összeírás 1138/1329, a Tihanyi összeírás 1211, az Aradi összeírás 1202—3/1500, a Váradi Regestrum 1208—1235 és az Albeus-féle összeírás 1235—40) adatait szótárszerűen egybeszerkesztve és a névtani feldolgozás szempontjainak tartalmi és formai tekintetben megfelelő közlésben bemutassa.

A feldolgozott forrásokból mintegy 6800 személynév került ki, tükrözve a XII—XIII. századi magyar névhasználat egészen sajátos jellegét. A magyar névtörténetben ugyanis épp a korszakváltás ideje ez: még élnek a letűnőben lévő ősi névhagyományok, de mellettük már mind nagyobb erővel jelentkeznek az őket majd végleg kiszorító új irányzat nevei. Már a névtár futó átlapozásakor szembeötlik a világi és egyházi nevek teljes keveredése és párhuzama. A régi magyar névadás olyan képviselői, mint *Éldi, Haláldi, Kevereg, Mogd, Nemél, Vendég* stb. sűrűn váltakoznak a kereszténység terjesztette nevekkel, sőt ez utóbbiak általában terjedelmesebb névcikkei mutatják egyre erősödő fölényüket is. Az A betűs nevek közül például a régi magyar személynévtípusból csak az *Abus, Apa* és az *Arudi* nevet viseli viszonylag több (6—8) személy, de egyikük sem vetekedhetik például az *Andreas* név gyakoriságával (42 személy). Szerencsés körülmény, hogy a földolgozott források időhatárai személynévadásunk fejlődéstörténetének talán legmoz-

galmasabb szakaszát fogják közre, s így a róla készült névtár kulcskérdések nyitját adhatja a kutatók kezébe.

Hathatós segítséget nyújt ehhez az adatok fölhasználását megkönnyítő közlésmód, melynek egyik leértékelendőbb sajátsága, hogy a neveket közvetlenebb szövegkörnyezetükkel együtt emeli ki a forrásokból. Pl. *Chomoslou, Chomozlau, Chomoslo, Comozlo* 1211: In villa Theluky sunt isti vinitores ecclesiae... filius Joan, *Chomoslou (Chomozlau)* cum filio suo Henche (P. X. 514). *1237—40:* In villa Nelka... nomina pelliparíorum... sunt hec: *Chomoslo,* Jacob, Dienys. de villa Cebh (comitis)... vinitor unus, *Comozlo* (P. I. 772). Egyetlen példa is a sok közül kellően bizonyítja e közlésmód számos előnyét. Először is a szövegkörnyezet a legtöbb esetben jelzi a név előfordulási helyét, s így az könnyűszerrel lokalizálható. Továbbá a feltüntetett rokonsági viszonyok folytán követni lehet a névöröklés meglétét vagy hiányát, illetve más névtani jelenségeket is, amint erről alább még szó lesz. A szövegkörnyezetnek az elnevezett foglalkozására, társadalmi helyzetére való utalása pedig a név és viselője közötti viszonynak, a név jellegének a megítélésében lehet döntő. Az idézett névcikkből például valósággal kiolvasható, hogy a *Csomoszló* nevűek egy része (első és utolsó adat) mestersége folytán jutott e névhez, lévén szőlőmunkás, vincellér, aki többek között a szőlőt csomoszolta, sajtolta az erre szolgáló bunkós fával, a csomoszlóval (l. a TESz. *csomoszol* címszavát). E szerves kapcsolat azonban már meg is szakadhat a megnevezett és a megnevező között: a második adat tanúsága szerint e nevet szűcsmester is viselte. Kétségtelen, hogy a neveknek és a névtípusoknak a fejlődés átmeneti korszakaiban mindig problematikus helyzetét tisztázni csakis az ilyen bő információval ellátott névtárak alapján lehet. A szövegkörnyezetbe ágyazott közlésmód továbbá alkalmat nyújt a családi vagy szolgáló közösségek tagjai neveinek együttes vizsgálatára, melyre Pais Dezső hívta fel különös nyomatékkal a figyelmet a névvonatkozás jelenségének feltárásakor. E névtár seregnyi hasonló megfigyelésre teremt módot, közülük itt csak egy-két találomra kiragadott példát említünk. Pl. „Ruosti" faluban 1138-ban összeírt szolgák csaknem mind *-di* kicsinyítő képzős nevet viselnek: *„Fugdi, Vzdi, Abus, Subudi, Fcledi (Abus, Obus* címszó al.) — 1211-ben „Aarach" falu két harangozója a névvonatkozásban álló *Adomas* és *Aianduc* nevet viseli *(Adamas* al.). — Egy ugyanebből az évből „Belen"-ből származó adatban a névvonatkozásnak egy másfajta érvényesülését is láthatjuk: a testvérek közül az egyik alapnévi, a másik — föltehetőleg önállósult — becéző névi formában viseli ugyanazt a nevet: „Surc cum filiis suis, Alexio, *Nicholao et Micu (Micu* al. — A kiemelés tőlem).

A névtár szerkesztési erényei között föltétlenül meg kell említenünk azt is, hogy Fehértói Katalin alapvető módszertani elvként érvényesítette a személy és a név egységének gondolatát, ezt a történeti névtanban már régóta igényelt alapelvet (l. Papp: SzótTan. 130), amely egyedül alkalmas arra, hogy helyesen következtethessünk a nevek/névtípusok egykori reális megterheltségére. Egyetlen példát említünk ennek szemléltetésére is: a Váradi Regestrumban a *Bánk* név tucatnyi adattal szerepel, ennek ellenére ritka név lehetett, mert — mint a névtár *Banc, Bank* névcikkéből kitetszik — az összes adatok ugyanarra a személyre, a büntető perekben bíróként működő Bánk ispánra vonatkoznak.

A névtár összeállításakor a legtöbb nehézséget nyilván a nevek számos írás- és ejtésváltozata közötti eligazodás: azonosításuk, illetve különválasztásuk jelentette. Fehértói e tekintetben is olyan megoldást választott, mely a névtár használóját nemcsak jól eligazítja, hanem a megoldásra váró kérdések felvetésében is segíti. A teljes bizonyossággal azonos névre vonatkozó hangtani és jelölésbeli változatokat természetesen egy címszóba sorolja úgy, hogy az összes változatokat feltünteti a címszóban, sőt a könnyebb eligazodás végett ezek utolsó címszóként is szerepelnek. pl. *Micou, Mico, Michou, Micon, Myco,* az első változat kivételével a többiek pedig utaló címszóként is pl. *Mico* l. *Micou* stb. Az alakilag hasonló, vagy etimológiailag összefüggő, de külön névnek tekintett változatokra a névcikk végén álló vö. jelzés hívja fel a figyelmet pl. a *Micou*... névcikk végén: vö. *Micu.* Ezzel a megoldással kívánja elkerülni a szerző az esetleges téves azonosításokat, ugyanakkor saját állásfoglalását is kifejezi, mit tekint puszta fonetikai variánsnak és mit névfunkciójú változatnak, azaz külön névnek. Emiatt kerül a *Hayanduc* az *Aianduc,* a *Hyuan* az *Ivan,* a *Habraham* az *Abraham* mellé de — látszólag következetlenül, valójában viszont nagyon is tudatosan — vö.-vel külön címszóba a *Hagya-*

és az *Agya, Aga,* a *Hanta* és az *Anta,* a *Hedus* és az *Edus* stb. A kölcsönös egymásra utalásban azonban Fehértói Katalinnak az a szándéka is kifejeződik, hogy saját véleményét nem kívánja másokra erőltetni, ellenkezőleg, figyelmeztet a továbbgondolásra, a további kutatások szükségességére.

Ugyanígy hol egy címszóba szerkesztve, hol különválasztva szerepelnek egy név magyaros és latinos változatai, pl. *Adrian, Adrianus; Olodar, Olodar(i)us, Aladarus,* ellenben: *Egid, Egud — Egidius, Jacob — Jacobus, Peter — Petrus* stb. A kétféle eljárásmódot itt az indokolja, hogy csak a leggyakoribb nevek latinos változatai kerültek külön címszóba, ezek esetében ugyanis mind a magyaros, mind a latinos változatra oly sok adat van, hogy összekeverésük valóban nem lett volna célszerű. Nem ártott volna azonban itt sem vö-.vel figyelmeztetni a „szórakozottabb" olvasókat, hogy a kérdéses név gyakoriságának megállapításakor egyik címszó anyagáról se feledkezzenek meg. Itt jegyzem meg, hogy e névtár anyagában már kirajzolódnak a névdivatot a későbbi századokban meghatározó alapvonások. A leggyakoribbá és legelterjedtebbé vált nevek, mint *György (Georgius), István (Stephanus), János (Johannes), Miklós (Nicolaus), Pál (Paulus), Péter, (Petrus)* stb. már a XII—XIII. században a legtöbb adattal szerepelnek. Rajtuk kívül természetesen jónéhány olyan név is, amelyik már ki is szorult a használatból (illetve családnévként maradt fenn), de még a középmagyar kor névhasználatára igen jellemző volt, mint pl. az *Egyed* melynek adatai — bizonyítva e korbeli népszerűségét — két hosszú névcikket töltenek meg, és amelyről még Szenczi Molnár Albert is így írt naplójában: „Szenc városában születtem... 1574 esztendőben, Augusztus 30-án... Akkor engem, az újszülöttet... Aegidius néven köszöntöttek, a közeli ünnepnap miatt... De mivel anyám ezt a nevet nem kedvelte magyar megfelelője, az *Egyed* miatt, mert *ez már általánosan elterjedt és elkoptatott név* (a kiemelés tőlem), nem engedte meg, hogy ezt a nevet adják nekem" (*Napló és más írások.* Kriterion. 1984. 73 l.).

A névtár lapozgatásakor fölrajzó gondolatok és kérdések sokasága már önmagában jelzi az effajta forrásközlések hasznosságát és további kutatásokra ösztönző hatását. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy az első korszerű történeti személynévtár Fehértói Katalin munkája nyomán született meg, hiszen az utóbbi évtizedben kétségtelenül az ő eredményei deritettek leginkább fényt az ómagyar kor névtörténeti eseményeire, és így személyes tapasztalatként is átélte azokat a nehézségeket, amelyeket névtára meg, reméljük, folytatásai elhárítanak a történeti névtan művelői elől.

B. GERGELY PIROSKA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIX. évf. 1985. 2. szám

HÍREK

ALEXANDRU ROSETTI AKADÉMIKUS KILENCVEN ÉVES

Alexandru Rosetti akadémikus, a romániai nyelvtudomány vezető egyéniségének kilencvenedik születése napján rendkívüli értékes, elismerést keltő munkásságát idézzük fel.

Nagy elődök, Ovid Densusianu, Al. Philippide és Sextil Puşcariu munkásságát folytatta a nyelvtudományi kutatásokban és az egyetemi oktatásban egyaránt. Kimagasló tevékenysége átfogja a román nyelvtudomány és filológia szinte valamennyi ágát és az általános nyelvtudomány sok problémakörét. A legfontosabbat és a leginkább maradandót a fonetikában, fonológiában és a román nyelv történetének művelésében, valamint az általános nyelvészetben alkotta. Idevágó főbb munkái közül a következőket említjük meg: *Étude sur le rhotacisme en roumain* (1924), *Sur la thème de la syllabe* (1935), *Introducere în fonetică* (1957, 1963), *Despre sistemul fonologic al limbii române* (1956), valamint a több kötetből álló és több kiadásban megjelent nyelvtörténetét: *Istoria limbii române* (I: 1938, II: 1938, III: 1940, IV: 1941, V: 1966, VI: 1946).

A stilisztika művelői jól tudják, hogy sokat foglalkozott a szépírói nyelv kérdéseivel is: *Mihail Sadoveanu artist al cuvîntului* (1955), *Limba poeziilor lui Eminescu* (1956), *Simţul limbii la Camil Petrescu* (1958). És idetartozik a Boris Cazacuval közösen írt kötet, a román irodalmi nyelv történetének első szintézise: *Istoria limbii române literare* (1961).

Általános nyelvészeti munkássága szintén nagy elismerést hozott számára: *Le mot — Esquisse d'une théorie générale* (1943), *Filosofia Cuvîntului* (1946), *Les changements phonétiques; aperçu générale* (1948). Nyelvelméleti munkáit külföldön is számon tartják, értékelik.

A gazdag életmű különböző összefogalóit is ismerjük. Munkáiból ugyanis több válogatás készült: *Mélanges de linguistique et de philologie* (1947), *Linguistica* (1965).

Kiadványai mellett tudományszervező tevékenységében szintén jelentős eredményeket említhetünk meg. Rosetti honosította meg a húszas évek végén a Bukaresti Tudományegyetemen az általános és az eszközfonetika oktatását. És ő szervezte a román nyelvatlasz-munkálatok közül az újabbak (a tájnyelvi atlaszok) egy részét. Vezette a román nyelvtörténeti kutatásokat, az akadémia jelentős szintézisét: *Tratatul de istorie a limbii române*. Több szakfolyóiratnak is alapítója, illetőleg szerkesztője: *Bulletin linguistique, Studii şi cercetări lingvistice, Fonetică şi dialectologie, Revue roumaine de linguistique, Cahiers de linguistique théorique et appliquée*.

Rosettinek nagy érdemei vannak a modern nyelvtudományi irányzatok meghonosításában. Sokat tett egy fiatal nyelvészekből álló kutatógárda kialakításáért. Ma már jogosan „Rosetti-iskoláról" beszélhetünk, sőt egy sajátos szaktudományi szemléletet jelző „Rosetti-modellről" is, amelynek lényege a szaktudományi műveltség (mindennapi jellegzetes kérdése, amivel tanítványait fogadta, ez volt: mit olvastál?). E modell jól jelzi, hogy hogyan nevelt szakembereket, hogy miért lehetnek oly sokan hálásak irányítójuknak. Ehhez a nevelői munkájához társul állandó segítőkészsége és mély embersége.

Kilencvenedik születése napján Rosetti akadémikusnak tartalmas, boldog és alkotó öregséget kívánunk és személyében a rokonszenves, türelmes, mosolygós tudós mestert köszöntjük.

SZABÓ ZOLTÁN

INTREPRINDEREA POLIGRAFICA CLUJ
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 503/1985